

INTERESI SRBA NA KOSOVU

**u procesu normalizacije odnosa
između Beograda i Prištine**

Naziv istraživanja: Interesi Srba na Kosovu u procesu normalizacije odnosa između Beograda i Prištine

Izdavač: Centar za Afirmativne Društvene Akcije – CASA

Autor: Miodrag Marinković

Koautori: doc. Stefan Surlić, Dušica Jovičić, Bojan Elek, Jovana Jakovljević, Milica Andrić Rakić

Statistička analiza: Senka Kostić

Lektura: Aleksandra Jovičić Đinović

Prevod na albanski jezik: Nora Bezera

Prevod na engleski jezik: NVO CASA

Dizajn: CAP Solution

Štampa (tiraž): 100

Ova publikacija nastala je u okviru projekta koji sprovodi nevladina organizacija Centar za Afirmativne Društvene Akcije – CASA uz finansijsku podršku Ambasade Velike Britanije u Prištini. Publikacija sadrži i navode iz studije slučaja o migratornim obrascima u srpskoj zajednici na severu Kosova koja je podržana od strane Kosovske Fondacije za otvoreno društvo KFOS. Stavovi izraženi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorima istraživanja i ne predstavljaju nužno stavove Britanske ambasade ili KFOS-a.

Godina izdavanja: Septembar, 2023.

SADRŽAJ

Lista skraćenica	5
Metodologija i dizajn kvantitativnog istraživanja	6
Metodologija i dizajn kvalitativnog istraživanja	6
1. Geneza srpskog nacionalnog interesa na Kosovu	7
1.1 Politička artikulacija nacionalnog pitanja	8
1.2 Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti	9
1.3 Pozicija Srbije u postkonfliktnom periodu	10
1.4 Suprotstavljeni interesi: Evropske integracije i status Kosova	12
1.5 Zaključci	13
2. Trenutni položaj srpske zajednice na Kosovu	15
2.1 Procena trenutnog stanja srpske zajednice na Kosovu	16
2.2 Kratak istorijski pregled migracionih obrazaca na Kosovu	17
2.3 Priroda migracionih obrazaca Srba sa Kosova	18
2.4 Uzroci migracija stanovništva	19
2.5 Migracije mladih – studija slučaja	19
3. Percepcija Srba sa Kosova o pitanju nacionalnog interesa – rezultati istraživanja	21
3.1 Srpski nacionalni interes na Kosovu iz perspektive srpske zajednice na Kosovu	22
3.2 Stavovi Srba sa Kosova prema nosiocima odgovornosti	27
3.3 Procena kvaliteta dosadašnjeg rada Vlade Srbije i Vlade Kosova kada je reč o nacionalnim interesima Srba na Kosovu – stavovi građana	30
3.4 Percepcija Srba sa Kosova o pitanju nacionalnog interesa – zaključak	33
4. Ključni faktori za opstanak srpske zajednice na Kosovu	35
4.1 Uvod	36
4.1.1 Autonomna ovlašćenja srpske zajednice na Kosovu (Andrić Rakić Milica)	36
4.1.2 Rezultati istraživanja: o autonomiji	37
4.1.3 Institucionalno rešenje zasnovano na etničkoj pripadnosti ili teritoriji? Ili oboje?	39
4.1.4 Teritorijalna autonomija – dva pogleda u srpskoj zajednici	41
4.1.5 Obrazovanje, zdravstvo i kultura	42
4.1.6 Izazovi dualizma	44
4.1.7 Zaštitne mere	44
4.2 Bezbednost srpske zajednice na Kosovu (Elek Bojan)	45
4.2.1 Bezbednost: za koga, za šta, od čega?	47
4.2.2 Najveće bezbednosne pretnje, rizici i izazovi za srpsku zajednicu na Kosovu	48
4.2.3 Institucionalna rešenja za bezbednost srpske zajednice	51
4.2.4 Kako osigurati bezbednost?	52
4.3 Ekonomsko jačanje srpske zajednice na Kosovu (Jakovljević Jovana)	52
4.3.1 Pregled ekonomskog stanja srpske zajednice na Kosovu	52
4.3.2 Uloga Beograda i Prištine u ekonomskom razvoju srpske zajednice	54
4.3.3 Nedostatak strateškog pristupa i transparentnosti u razvojnim inicijativama...	55
4.4 Obrazovanje u srpskoj zajednici na Kosovu kao refleksija opštedruštvenog stanja (Jović Dušica)	56
4.4.1 Problem infrastrukture	57
4.4.2 Problem korupcije	58

4.4.3	Opšte urušavanje obrazovnog sistema.....	59
4.5	Zaštita kulturnog nasleđa i položaj SPC (Surlić Stefan).....	59
4.6	Političko organizovanje srpske zajednice na Kosovu (Marinković Miodrag).....	63
4.6.1	Politička participacija Srba u kosovskim institucijama	63
4.6.2	Karakter političkog organizovanja srpske zajednice na Kosovu	66
4.7	Ostali faktori važni za opstanak srpske zajednice	68
5	Zaključci i preporuke	70
5.1	Zaključci	71
5.2	Preporuke	76

LISTA SKRAĆENICA

F2F	– Licem u lice
SAP	– Socijalistička autonomna pokrajina
ICTY	– Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
RTS	– Radio televizija Srbije
EU	– Evropska unija
NATO	– Severno-atlantski vojni savez
UN	– Ujedinjene nacije
NVO	– Nevladina organizacija
CASA	– Centar za društvenu afirmaciju
UNHCR	– Visoki poverenik Ujedinjenih naroda za izbeglice
USA	– Sjedinjene Američke države
ASM ZSO	– Zajednica srpskih opština
OSCE	– Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju
RTK	– Radio televizija Kosova
KFOR	– Kosovske snage
KSF	– Kosovske bezbednosne snage
EULEX	– Misija Evropske unije za vladavinu prava na Kosovu
RPD	– Regionalni policijski direktorat
KBS	– Kosovske bezbednosne snage
SBUN	– Savet Bezbednosti Ujedinjenih Nacija
InTER	– Institut za teritorijalni i ekonomski razvoj
SPC	– Srpska pravoslavna crkva

Metodologija i dizajn kvantitativnog istraživanja

Anketno¹ terensko istraživanje licem u licem sprovedeno je u periodu od 29. marta do 16. maja 2023. godine sa ciljanim uzorkom od 800 ispitanika, punoletnih građana srpske nacionalnosti širom Kosova. Ukupno je validirano i obrađeno 587 ispitanika.

Način prikupljanja podataka na terenu: licem u lice prema kvotnom (namernom uzorku) po distribuciji prema mestu prebivališta, polu, obrazovanju i radnom statusu.

Tip: papir/olovka

Instrument istraživanja: Anketni upitnik sastavljen od 11 pitanja sa unapred ponuđenim odgovorima koji su se odnosili na nacionalne interese Srba sa Kosova i preduslove za njihovo ispunjavanje, pristupe u osiguravanju tih interesa i ocene politika Beograda i Prištine prema Srbima sa Kosova.

Struktura uzorka:

- prema mestu boravka: 55,40% ispitanika je sa severa, 44,60% sa juga Kosova;
- prema polu: 47,40% je žena i 52,60% muškaraca;
- prema obrazovanju: sa završenom osnovnom školom anketirano je 1,4% ispitanika, sa srednjom školom 41,40% i sa višom školom odnosno fakultetom 57,60% ispitanika;
- prema zaposlenosti: od ukupnog broja ispitanika zaposleno je 60,10%, dok 34,9% njih ne radi ili je u penziji, dok 4,9% čine studenti.

Interval poverenja: +/- 4,1%

Važno je istaći da usled nepostojanja zvaničnih statističkih podataka o demografskoj strukturi srpskog stanovništva na Kosovu, samo uslovno možemo govoriti o reprezentativnosti uzorka.

Metodologija i dizajn kvalitativnog istraživanja

Kvalitativno istraživanje sprovedeno je u periodu od 29. marta do 20. avgusta 2023 godine putem intervjua (licem u lice). Na teritoriji Kosova intervjuisano je ukupno 58 građana srpske nacionalnosti. Kriterijum za izbor učesnika je relevantnost i doprinos sagovornika u svom polju stručnosti (civilni sektor, prosveta, ekonomija, mediji, politika, pravne nauke i dr). Ispitanici su imali pravo da odgovore daju pod zahtevom anonimnosti.

Prema metodološkim uputstvima intervjui su, prema proceni potreba od strane autora, organizovani tokom istraživačkog rada ili po dobijanju rezultata statističke studije. Broj intervjuisanih sagovornika prema tematskim oblastima kretao se između 4 – 8 sagovornika. Broj intervjuisanih sagovornika u postavljanju osnovnih teza istraživanja (definisanje nacionalnog interesa) kao i pitanje autonomije za srpsku zajednicu iznosio je 36 pojedinaca različitih profesionalnih opredeljenja.

¹ 80 ispitanika ispitano je putem Google forms-a, ostatak putem terenske ankete f2f

1. Geneza srpskog nacionalnog interesa na Kosovu

1.1 Politička artikulacija nacionalnog pitanja

Srpski nacionalni interes na Kosovu ima vrlo specifičnu i kompleksnu genezu. Evolutivni put, koji su uglavnom kreirali donosioci odluka ili intelektualna elita, trasiran je na osnovu različitih istorijskih, društveno-političkih i ideoloških okolnosti. Srpski nacionalni interes je teško utvrditi jer nije statičan, već je reč o kontinuiranom političkom procesu koji u simbiozi geopolitičkih kretanja i unutrašnjih konfrontirajućih pogleda i dalje opipava svoje realne, ostvarive i svrsishodne ciljeve. Kulturološki posmatrano, srpski nacionalni interes vrednosno i emotivno je izgrađen kroz „mit o Kosovu” kao sastavnim delu srpskog nacionalnog identiteta. Veoma dugo *kosovski mit* se ispoljavao isključivo kroz folklor, literaturu, i druge vrste umetničkog stvaralaštva². Svoj politički izraz po prvi put dobija u XIX veku, u eri romantizma, kada postaje motiv političke i kulturne homogenizacije srpskog naroda. U sintezi kulturnih, istorijskih i političkih motiva, taj mit se profilise kao aspiracija srpskog naroda za ponovnim uspostavljanjem kontrole nad teritorijom Kosova. Ovaj motiv se u različitim manifestacionim oblicima zadržao do današnjih dana kao bazični refleks u pokušaju da se identifikuje nacionalni interes po pitanju Kosova.

U modernoj istoriji potreba za definisanjem srpskog nacionalnog interesa na Kosovu se javlja 60-ih godina XX veka, paralelno sa zahtevom za proširenje autonomnih ovlašćenja pokrajine Kosovo unutar Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Ta aspiracija albanskih komunističkih lidera rezultirala je ustavnim reformom 1971. godine kojom se proširuju ovlašćenja autonomnih pokrajina, nauštrb izvornih republičkih, te pokrajine postaju konstituenti Federacije, a Jugoslavija zajednica ujedinjenih naroda, njihovih socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina. Izjednačavanje pokrajina sa federalnim jedinicama nailazi na snažnu kritiku u srpskim intelektualnim krugovima, koji su u novopridatim ingerencijama Kosova videli rizik separatizma. pa se u političkom diskursu ubrzo i neminovno javljaju glasovi koji ističu potrebu za definisanjem srpskog interesa na Kosovu³.

Prvi korak u problematizaciji srpskog nacionalnog interesa među intelektualcima čini Dobrica Ćosić svojim govorom na 14-om Plenumu Centralnog komiteta saveza komunista Srbije iz 1968. godine gde se sa pozicija marksističkog internacionalizma kritikuju albanske nacionalističke tendencije i jačanje autonomnih ovlašćenja za Kosovo i Vojvodinu.⁴ Time Ćosić postaje srpski intelektualac kom se pripisuje, ne samo to da je prvi postavio pitanje srpskog nacionalnog interesa unutar Jugoslavije, već i da je taj interes direktno vezao za pitanje Kosova.⁵

² Malkolm, N. (1998). Kosovo: A Short History. New York: NYU Press

³ Iz Nacrta memoranduma: *Preširoka i institucionalno čvrsto utemeljena autonomna pokrajina stvara dve nove raseline u srpskom narodu. Istina je da su autonomaške i separatističke snage insistirale na proširenju autonomije, ali bi to teško ostvarile da nisu dobile moralnu i političku podršku od republika u kojima separatističke tendencije nisu iščezle. Proširenje autonomije obrazlagano je uveravanjem da će se postići veća ravnopravnost između nacija i bolje obavljanje javnih poslova. Događaji na Kosovu krajem šezdesetih godina bili su opomena šta se sve može dogoditi ukoliko se autonomija poveća.* Preuzeto sa: <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf>

⁴ Cohen, L. & Dragovic-Soso, J. (2007). State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration. West Lafayette: Purdue University Press

⁵ Ristanović, P. (2012). Dobrica Ćosić i otvaranje kosovskog pitanja 1968. godine. Baština, 33, 197–230. Preuzeto sa: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0353-9008/2012/0353-90081233197R.pdf>

1.2 Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti

Ustavom iz 1974. godine Kosovo je dobilo pravo na donošenje sopstvenog ustava posle čega dolazi do značajne promene društveno-političke realnosti u kosovskom društvu. Primenom principa „etničke reprezentacije“ kosovski Albanci dobijaju primat u društvenom sektoru, a na rukovodeće položaje postavlja se značajan broj pripadnika albanske nacionalnosti. Valorizovanje etničkog identiteta u pristupu društvenim resursima neminovno je dovelo i do raspirivanja etničkih tenzija na Kosovu, a njihova posledica bio je talas iseljavanja Srba sa Kosova⁶. Kao odgovor na rast tenzija na Kosovu srpska politička i intelektualna elita počinje otvoreno da govori o mogućnosti secesije Kosova putem njegovog priznavanja kao ravnopravne federalne jedinice. Te bojazni pretočene su u poznati Nacrt memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti iz 1986. godine koji, iako nikada zvanično usvojen, postaje vodeći ideološki okvir koji definiše „srpski nacionalni interes“ na Kosovu. Kao glavni problem u dokumentu se ističe konstantno iseljavanje Srba izazvano jačanjem albanskih separatističkih aspiracija i produbljivanja etničkog konflikta kao njegove posledice, kao i interes da se taj proces što pre zaustavi i „stvore trajni uslovi za povratak iseljenog naroda“. Ovaj Memorandum izazvao je veliku društvenu polemiku 1986. godine tezom da su Srbi sa Kosova i Srbija žrtve Ustava iz 1974. koji je odvojio autonomne pokrajine od matice, ali i žrtve istorijskih aspiracija kosovskih Albanaca definisanih još u programima Prizrenske lige 1878–81.⁷ Time Memorandum definiše i glavne ideološke odrednice „kosovskih narativa“ koji su duboko utemeljeni u srpskoj političkoj misli do današnjih dana. Tako na primer više od dve decenije nakon Memoranduma, prilikom iniciranja „unutrašnjeg dijaloga“ o mogućim rešenjima pitanja Kosova 2017. godine predsednik Vučić se takode poziva na Prizrensku ligu kao glavni bastion ugrožavanja srpskog nacionalnog interesa, a albanske aspiracije za nezavisnošću naziva njihovim negiranjem.⁸

Društveno-politički pritisak u srpskoj javnosti da se autonomija dodeljena Kosovu u velikoj meri derogira rezultirao je konkretnim institucionalnim koracima, u turbulentnom periodu krajem 80-ih tj. početkom 90-ih godina XX veka. Dolazi do smene partijskog rukovodstva Kosova u nekoliko talasa, da bi se odlukom delegata Skupštine SAP Kosova 1989. godine usvojili amandmani na Ustav Srbije čime se ukida posebni status koji je do tada pokrajina uživala. Autonomnoj pokrajini se ukida pravo veta na ustavne promene i smanjuju se ovlašćenja pokrajinskog parlamenta. Time počinje „moderna era“ srpsko-albanskog sukoba na Kosovu koju odlikuje institucionalni paralelizam, zaoštavanje etničkih odnosa i početak oružane konfrontacije Srba i Albanaca. Kriza rezultira međunarodnom intervencijom, odnosno bombardovanjem SRJ 1999. godine posle neuspeh pregovora u Rambujeu, a okončana je „Vojno-tehničkim sporazumom“ potpisanim u Kumanovu. Ovaj sporazum, kasnije osnova za donošenje Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti UN-a, podrazumevao je povlačenje srpskih bezbednosnih snaga sa teritorije Kosova kao i privremeni, a vreme pokazuje, permanentni gubitak suvereniteta Srbije nad tim delom teritorije. Gubitkom suvereniteta i povlačenjem oružanih snaga Republike Srbije, sa Kosova odlazi i oko 225.000 Srba, a ugrožena

⁶ Prema procenama Njujork tajmsa, tokom sedamdesetih godina se sa Kosova, usled gubitka posla, sporadičnih napada na srpsku kulturnu baštinu i neprijateljski raspoložene sredine prema pripadnicima nealbanskog stanovništva iselilo oko 57.000 Srba. Tačnije od 1961. do 1980. sa Kosova se iselilo 92.197 Srba i 20.424 Crnogoraca, a od juna 1981. do juna 1988. godine još 28.000. Na taj način, dok su 1961. Srbi i Crnogorci činili oko 27% stanovništva, 1981. godine bilo ih je svega 15%. Grupković, D. (1988). Uporedni pregled rezultata popisa od 1921–1981. godine. Beograd: Savezni zavod za statistiku. Brunborg, H. (2002). Report on the size and ethnic composition of the population of the population of Kosovo. ICTY, Oslo

⁷ Budding, A. H. (1998). Systemic Crisis and National Mobilization: The Case of the "Memorandum of the Serbian Academy." Harvard Ukrainian Studies, 22, 49–69. Preuzeto sa: <http://www.jstor.org/stable/41036730>

⁸ Još od 1878, od stvaranja tzv. Prizrenske lige, mi Srbi nismo želeli da budemo dovoljno odgovorni da razumemo i snagu i želje Albanaca, a albanskom greškom, velikom, i hvala im na tome, smatram nerazumevanje srpskih državnih i nacionalnih interesa i njihovo potcenjivanje, ili još gore, pokušaj da se oni stave pod tepih zato što neko misli da je uz podršku dela velikih sila to moguće, istakao je Vučić u intervjuu za RTS. Preuzeto sa: <https://radiomitrovicasever.com/2017/09/26/vucic-da-je-kosovo-izgubljeno-ne-bih-se-za-njega-toliko-borio/>

bezbednost, etnički motivisano nasilje i institucionalni nedostaci u garantovanju prava srpskoj zajednici na Kosovu⁹ kreiraju permanentne negativne migracione tendencije Srba koje, sa manjim ili većim intenzitetom, traju i do današnjih dana¹⁰.

1.3 Pozicija Srbije u postkonfliktnom periodu

U postkonfliktnom periodu na Kosovu srpski nacionalni interes sveden je na pasivne politike osporavanja međunarodnog pravnog subjektiviteta Kosova i kontinuiranu podršku srpskoj zajednici na Kosovu u kojoj ponovo nastaje institucionalni paralelizam, ovog puta sa srpskom zajednicom u izolovanom položaju. Kako je osnova društveno-političkog uređenja na postkonfliktnom Kosovu bila Rezolucija Saveta bezbednosti UN-a koja formalno pravno Kosovo tretira kao sastavni deo, tada Savezne Republike Jugoslavije, angažovane diplomatije zapadnih demokratija nastavljaju sa diplomatskim inicijativama sa ciljem postizanja međunarodno priznate nezavisnosti Kosova. Najznačajniji pokušaj postizanja kompromisnog rešenja za status Kosova predstavljao je međunarodni diplomatski napor kojim je rukovodio finski diplomata Marti Ahtisari, poznat kao „Ahtisarijev plan“. Taj plan, zvaničnog naziva „Sveobuhvatni predlog za rešenje statusa Kosova“, predviđa „nadgledanu nezavisnost“ za Srbe na Kosovu, oblik široke autonomije koji uključuje stvaranje novih opština na teritoriji gde su Srbi u većini, obezbeđivanje značajne samouprave u oblastima zdravstva, obrazovanja i socijalnih pitanja, kao i službenu upotrebu srpskog jezika na celoj teritoriji Kosova. Plan takođe predviđa mogućnost udruživanja Srba na teritoriji Kosova, pa čak i van nje, uključujući i finansiranje od strane Beograda. Međutim, zvanični Beograd odbija ovaj predlog jer, iako sadrži neka afirmativna rešenja za status srpske zajednice, u osnovi predstavlja oblik defakto priznanja kosovske nezavisnosti. Taj stav politički je formalizovan kroz Rezoluciju o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka, koju je donela Narodna skupština Republike Srbije. To međutim ne sprečava kosovske Albance da u februaru 2008. godine usvoje „Deklaraciju o nezavisnosti“ posle čega Kosovo kao međunarodnopravnu državu priznaju SAD i većine zemalja EU među kojima su vodeće EU diplomatije i Nemačka, Francuska, V. Britanija.

U političkom životu Srbije su nakon proglašenja nezavisnosti Kosova dominirale dve strategije o načinu na koji bi trebalo rešiti trajni status Kosova.

Prva strategija je održavanje „aktivnog“ zamrznutog konflikta ili statusa quo, do povoljnijih geopolitičkih prilika, kada bi vlasti u Prištini bile primorane na kompromis sa Beogradom. Takav pristup podrazumevao je institucionalnu podršku Srbima da se odupru intergraciji u kosovski ustavnopravni sistem i aktivne politike ka sprečavanju integracije Kosova u međunarodne institucije, te širenje broja zemalja koje su priznale Kosovo, posebno preostalih 5 zemalja Evropske unije, odnosno četiri članice NATO-a. Suština te strategije je bila održavanje pravne hipotetičke perspektive reintegracije Kosova u ustavnopravni sistem Srbije. U tim okvirima tražila su se pravna i diplomatska rešenja, uključujući i ideju o donošenju ustavnog zakona o „suštinskoj autonomiji“ koji nikada nije imao ni radnu verziju, kao i takozvanog „plana od 4 tačke“ koji je promovisao tadašnji predsednik Republike Srbije Boris Tadić. Taj plan je pretpostavljao ideju o

⁹ Ukrštanjem podataka iz relevantnih izvora dobijena je brojka od 225 hiljada Srba koji su napustili Kosovo u nakon rata.

Preuzeto sa:

<https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/07/eur700042007en.pdf>

<https://www.unhcr.org/3ba0bbeb4.pdf>

https://kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/O-migracijama/Strategija_odrzivog_opstanka_i_povratka_na_KiM.pdf

¹⁰ O ugroženosti bezbednosti srpske zajednice na Kosovu svedoče brojni dokumentovani slučajevi, koji neretko nisu imali zadovoljavajući pravni epilog, što se može videti u izveštajima Human rights watch-a i drugih relevantnih izvora.

Preuzeto sa:

<https://www.hrw.org/reports/1999/kosov2/>

<https://www.hrw.org/report/2004/07/25/failure-protect/anti-minority-violence-kosovo-march-2004>

<https://www.kim.gov.rs/incidenti-kim.php>

stvaranju „države u državi“ – sa potpuno nezavisnim životom Kosova u odnosu na državne institucije Srbije i hipotetički otvorenom mogućnošću za reintegraciju Albanaca u daljoj perspektivi. Konture ovog defanzivnog strateškog pristupa rešavanju pitanja Kosova mogu se videti i u pregovaračkom procesu pod okriljem Evropske unije, tzv. Briselskim pregovorima, u kojima su formalizam i simbolizam suverenosti Kosova predstavljani kao crvena linija, a povremeni ustupci koji su i suštinski predstavljali širenje ingerencija suverenosti na, do tada, „nepokoreni sever Kosova“¹¹ bivaju prikrivani kreativnim tumačenjima „konstruktivne dvosmislenosti“ ili agresivnim medijskim kampanjama.

Druga dominantna strategija zasniva se na razgraničenju, razmeni teritorija ili podeli po etničkim linijama. Ideja o podeli koju je premijer Đinđić ponudio kao moguće finalno rešenje srpsko-albanskih odnosa, zasnivala se na uverenju da Kosovo protokom vremena sigurno ide ka nepovratnoj nezavisnosti i da postoji snažna istorijska konstanta neuspeha Srbije da integriše Albance. Dokumentom „Strategija za Kosovo i Metohiju“ Đinđić je formulisao ideju o konstitutivnosti srpske zajednice čime bi se zaštitila njena uloga kao političkog činioca na Kosovu. U pismu koje je u februaru 2003. poslao tadašnjem premijeru Velike Britanije navodi da je prva opcija za Kosovo „više od pokrajine manje od federalne jedinice“ sa pravom na secesiju u budućnosti. Druga opcija je kiparska demarkacija, ali bez promene granica i, na kraju, treća – „promena granica sporazumom“ sa zaključkom: „trebalo bi da budemo dovoljno hrabri i da se suočimo sa najdramatičnijom opcijom – trećom“. Petnaest godina kasnije, predsednik Vučić se javno deklariseo da je za ideju „razgraničenja“ sa Albancima, ne navodeći liniju razgraničenja, ali uz konstataciju da „imamo teritoriju za koju se ne zna ko je kako tretira i šta kome pripada – to je uvek izvor potencijalnih sukoba i problema“.

Predlozi o podeli predstavljeni su pod premisom da su sporne granice izvor neizvesnosti i potencijalnih konflikata u budućnosti. Ujedno razgraničenje bi podrazumevalo konkretno rešenje za kosovske Albance, a to je prihvatanje „okrnjenog“ Kosova kao nezavisne države. Ideja o razmeni teritorija, iako plan koji je imao konture strateškog pristupa, u suštini nije uspeła da prevaziđe okvire stranačke platforme i dobije širu društvenu podršku. Kritike opozicionih političkih partija, posebno onih sa izrazitim nacionalnim programskim opredeljenjima nisu bile usamljene. Planu su se usprotivili pojedinci iz akademskih i intelektualnih krugova, dok ga je sabor Srpske pravoslavne crkve odbacio kao neprihvatljiv. Najžešći otpor je ipak dolazio od pojedinaca iz srpske zajednice na Kosovu, nezavisnih političkih predstavnika, predstavnika civilnog društva, pre svega onih koji žive u opštinama južno od reke Ibar za koju se spekulisalo da je dogovorena linija razgraničenja. Glavni argumenti kritike ovakvog pristupa Vlade Srbije bili su neizvesna sudbina srpske zajednice u sredinama iza zamišljene linije razgraničenja i posledični gubitak afirmativnih prava te zajednice koji je sa sobom nosio egzistencijalne rizike. Sa druge strane politički predstavnici srpske zajednice na Kosovu iz vodeće političke opcije, Srpske liste, uključujući i one koji predstavljaju zajednicu južno od Ibra, pružili su podršku ovom planu, demonstrirajući pritom visoku stranačku disciplinu. Ideja je izazvala kontroverze i nove društvene podelu u srpskom društvu, ali i aktivne mere „gušenja“ kritičkih stavova od strane vlasti u Beogradu. Dalju polarizaciju društva zaustavilo je odbacivanje plana od strane vodećih diplomatija unutar Evropske unije, pre svega Nemačke, usled bojazni od posledica po regionalnu stabilnost na Zapadnom Balkanu. Taj plan, ipak, ostaje upamćen ne samo kao jedina konkretno definisana politička platforma vladajuće stranke u Beogradu, već i kao jedan od retkih pristupa u rešavanju pitanja Kosova koji je imao podršku političkih predstavnika (na vlasti) i u Beogradu, i u Prištini. Takav presedan u odnosima Srba i Albanaca daje određeni „magnetizam“ ovom planu, što ga i dalje održava u međunarodnom diskursu vezanom za Kosovo, posebno u kriznim situacijama kada dolazi do eskalacije nasilja na terenu.

¹¹ Zoran Živković: Briselski sporazum je akt priznanja Kosova od strane režima Vučića i ništa drugo. (19. april 2023). NoviMagazin. Preuzeto sa: <https://novimagazin.rs/vesti/294181-zoran-zivkovic-briselski-sporazum-je-akt-priznanja-kosova-od-strane-rezima-vucica-i-nista-drugo>

1.4 Suprotstavljani interesi: Evropske integracije i status Kosova

Evropske integracije i članstvo Srbije u Evropskoj uniji neki su od strateških pravaca i nacionalnih interesa Republike Srbije posle demokratskih promena 2000. godine. Pristupni proces prihvaćen je kao okvir unutrašnjih reformi, a evropski standard kao društveni ideal kojem su u manjoj ili većoj meri težile sve vlade od pada Miloševića. Priznanjem nezavisnosti Kosova od strane vodećih zemalja članica, otvara se i pitanje odnosa Srbije prema pitanju Kosova u kontekstu ispunjavanja uslova za pristupanje Evropskoj uniji. Naime, Evropska unija je otvaranjem poglavlja 35 u decembru 2015. godine, ozvaničila vezu između normalizacije odnosa sa Prištinom i procesa pristupanja Srbije EU. U zajedničkoj poziciji Evropske unije za poglavlje 35¹² navodi se da će „napredak Srbije u pregovorima o pristupanju EU biti vođen napretkom Srbije u procesu priprema za pristupanje, koji će se meriti naročito u odnosu na stalnu angažovanost Srbije ka vidljivom i održivom poboljšanju odnosa sa Kosovom”.

Tako se Srbija na evropskom putu našla u nezavidnoj situaciji u kojoj su međusobno suprotstavljena dva najvažnija koncepta nacionalnih interesa, pristup Evropskoj uniji i očuvanje Kosova unutar ustavnopravnog okvira Srbije. To direktno dovodi do slabljenja podrške ideji pristupa Evropskoj uniji u Srbiji, a političke lidere dovodi u neugodnu poziciju „balansiranja” između dve, prema poziciji EU, međusobno isključive političke ideje. Ova inkompatibilnost glavnih ideja srpskog nacionalnog interesa posebno dolazi do izražaja u pregovaračkoj poziciji Republike Srbije u okviru Briselskog dijaloga kao glavnog političkog procesa o normalizaciji odnosa između Srbije i Kosova. Suočena sa intenzivnim pritiscima iz EU sa jedne strane, i njima suprotstavljenim pritiscima sopstvenog pronacionalnog elektorata, vlast u Srbiji fokus stavlja na „formalizam” postignutih sporazuma, pokušavajući da dođe do rešenja koja suštinski znače tražene ustupke sa Zapada, ali istovremeno imaju potencijal da se snažnim medijskim PR-om predstave kao diplomatski uspesi u skladu sa dominantnim percepcijama srpskog nacionalnog interesa. Naravno, ovaj nesklad između realnosti i nametnutih interpretacija javnosti imao je svoje posledice, jer je podigao očekivanja stanovništva, posebno na severu Kosova, da će postignuta rešenja održati prisustvo i uticaj Republike Srbije na terenu i doneti kompromise koji limitiraju atribut suverenosti Prištine nad ovim delom Kosova. Kako je primena postignutih sporazuma pokazala da su ta očekivanja nerealna, dolazi do rasta nezadovoljstva kod građana na terenu koje eskalira u otvorene proteste posle serije jednostranih poteza vlade u Prištini koji, mimo pregovaračkog procesa, dovode do promene realnog stanja na terenu. U novonastaloj situaciji, suočena sa povećanim rizicima regionalne nestabilnosti posle izbijanja rata u Ukrajini, međunarodna zajednica intenzivira pritisak na pregovaračke strane da postignu rešenje kosovskog pitanja, donošenjem tzv. francusko-nemačkog plana i obezbeđivanjem načelnog prihvatanja tog sporazuma od obe pregovaračke strane.¹³

Iako taj plan reafirmiše rešenja postignuta u okviru Briselskog sporazuma, on u suštini znači kreiranje novog pregovaračkog okvira za Kosovo i Srbiju. Iz perspektive pregovaračke pozicije Srbije, tj. nekih neformalno artikulisanih elemenata nacionalnog interesa, ovaj plan ima svoje prednosti, jer ne zahteva formalno priznanje nezavisnosti Kosova od strane Srbije i pretpostavlja određeni nivo autonomije za srpsku zajednicu, koji će srpskoj zajednici omogućiti da zadrži institucionalne veze sa Srbijom¹⁴.

¹² Zajednička pozicija EU, Nacionalni Konvent o poglavlju 35. Preuzeto sa : https://eukonvent.org/wp-content/uploads/2022/01/pg_20_eu_pozicije.pdf

¹³ Dogovorena primena evropskog sporazuma za Srbiju i Kosovo, (19. Mart 2023), Radio Slobodna Evropa. Preuzeto sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/32323150.html>

¹⁴ Šta Vučić misli o francusko-nemačkom planu za Kosovo (2. Mart 2023), Blic. Preuzeto sa: <https://www.blic.rs/vesti/politika/s-ta-vucic-misli-o-francusko-nemackom-planu-za-kosovo/6zwekkb>

Isto tako plan nema aspiraciju da omogući Kosovu formalno članstvo u UN-u, ali to je vezano za realnu procenu tvoraca ovog plana da tako nešto u ovom trenutku ne zavisi od Srbije, već stalnih članica Saveta bezbednosti, Rusije i Kine, koje bi malo verovatno to prihvatile, bez obzira na poziciju Srbije. Bez obzira na to i ovaj element sporazuma se u srpskoj javnosti predstavlja kao afirmativni deo plana u skladu sa nacionalnim interesom Republike Srbije.¹⁵ Sa druge strane francusko-nemački plan ili, odskora, EU Plan za Kosovo sadrži i elemente koji defakto predviđaju priznanje nekih suverenih nadležnosti Prištine od strane Republike Srbije, ali i obavezu Srbije da se suzdrži od osporavanja međunarodnog subjektiviteta Kosova, što je, kao što smo ranije objasnili, dugi niz godina bio integralni deo politike Republike Srbije prema Kosovu. Tako član 4 navodi da nijedna strana ne može da predstavlja drugu u međunarodnoj sferi, niti da deluje u njeno ime sa naglaskom na to da se „Srbija neće protiviti članstvu Kosova u bilo kojoj međunarodnoj organizaciji”. Stoga, priznanje ili ne, ovaj tekst sporazuma svakako zahteva od Beograda da prihvati Kosovo kao zaseban politički sistem koji funkcioniše nezavisno od države Srbije uključujući i međunarodne okvire. Uprkos najavama o brznoj implementaciji sporazuma, eskalacija krize na severu Kosova zaustavlja dalje pregovore oko evropskog predloga, a angažovanje međunarodne zajednice preusmereno je na deeskalaciju krize. U trenutku pisanja ovog izveštaja, nema naznaka kada će se pregovaračke strane vratiti razgovorima o njegovoj implementaciji.

1.5 Zaključci

Čak i ova kratka geneza evolucije ideje srpskog interesa na Kosovu je dovoljna da ukaže na neke njene osnovne karakteristike koje imaju značaj i uticaj na tekuća pitanja odnosa Srba i Albanaca. Prvi zaključak je da ideja srpskog nacionalnog interesa na Kosovu nikada nije definisana kao strateški okvir koji dugoročno određuje pravac delovanja državnih organa. Ona postoji kao politički stav, ali ne kao politička strategija, proizvod šireg društvenog dijaloga i konsenzusa koji dugoročno određuje državne politike bez obzira na smenu vlasti. U nedostatku takvog okvira, srpski nacionalni interes na Kosovu se definiše kroz stranačke programe u amalgamaciji interesa koji nemaju nužno veze sa tim pitanjem (politički rejtinzi, personalni interesi, borba za ostanak na vlasti i sl.). To neminovno dovodi do nedoslednosti srpske politike prema Kosovu (koja se menja zajedno sa promenom vladajućih struktura u Srbiji) političkoj improvizaciji i populizmu. Ideja nacionalnog interesa na Kosovu u eri modernog srpskog parlamentarizma svedena je uske stranačke interese i unutrašnju borbu za političku prevlast.¹⁶ Posledicama takvog odnosa svedočimo svakodnevno.

Njena druga bitna karakteristika je definisanje isključivo kroz etnički konflikt sa Albancima. Objašnjenje za to je jasno, jer su moderni istorijski odnosi Srba i Albanaca na Kosovu u većem delu konfliktne prirode. Osim toga, potreba za definisanjem srpskog interesa na Kosovu u modernoj eri nastala je u borbi za etničku prevlast u socijalističkoj Jugoslaviji 60-ih godina XX veka, a njenim raspadom evoluirala i u pitanja statusnog okvira Kosova. Potreba, dakle, definiše karakter. Takva konceptualna rigidnost onemogućila je njegovu evoluciju u liberalnije forme, na primer, ideju da se interesi srpske zajednice mogu ostvariti i kroz suživot sa kosovskim Albancima. Takvo vizionarstvo, istorijski gledano, nedostaje i u preovlađujućim shvatanjima kosovskih Albanaca, u čijim nacionalističkim krugovima čak i danas, posle ostvarivanja defakto, pune nezavisnosti od Beograda 1999. godine i dalje postoji ideja o „etnički čistom Kosovu”.¹⁷ To znači da preovlađujući koncepti nacionalnog interesa kod Srba i Alban-

¹⁵ Isto

¹⁶ Karagaća, M. (8. Maj 2008). Borba za Kosovo ili vlast. Danas. Preuzeto sa: <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/borba-za-kosovo-ili-za-vlast/>

¹⁷ Graczyk, D.A. & Giannakos, S.A.A. (2006). The Face of Kosovar Albanian Nationalism: A Violent and Volatile Transformation of the Balkan Political Landscape. Mediterranean Quarterly 17(4), 142-159. Preuzeto sa: <https://www.musejhu.edu/article/206053>.

Senwer, D., Bajraktari, Y. (2006). Kosovo: Ethnic Nationalism at Its Territorial Worst. US Institute of Peace. Preuzeto sa: <http://www.jstor.org/stable/resrep12326>

aca negiraju jedan drugi, a upravo je ta negacija postala i izvor sukoba. Ovakav karakter međuetničkih odnosa na Kosovu danas predstavlja veliku prepreku u postizanju kompromisnog rešenja u procesu normalizacije odnosa Srbije i Kosova, ali i veliki izazov za srpsku zajednicu na Kosovu, jer kreira konfliktni društveni sentiment koji abolira nedoslednu primenu prava nevećinskih zajednica na Kosovu i izvor je velikog broja diskriminacionih praksi prema srpskoj zajednici od strane kosovskih vlasti.

U ovom trenutku može se, dakle, reći da ideja srpskog nacionalnog interesa na Kosovu ostaje suštinski nedefinisana, opterećena istorijskim nasleđem, folklornim motivima, i individualnim političkim interesima. U srpskom društvu čak nema ni inicijative da se ona makar i delimično artikuliše kroz odgovarajuće strategije i politike prema pitanju Kosova u današnjem spoljnopolitičkom kontekstu. Konstruktivni dijalog u srpskom društvu ne postoji, a pitanje srpskih interesa na Kosovu je svedeno na unutrašnja politička prepucavanja, netransparentne politike nosilaca državnih funkcija i sistematsko gušenje kritičkih tonova prema vidljivim delovima politike Republike Srbije. U nedostatku širih društvenih procesa koji bi se bavili definisanjem interesa i koncipiranjem politika i strategija ka njegovom ispunjenju, NVO CASA je ambiciozno i u okvirima svojih dometa, ovom studijom pokušala da na pitanje nacionalnog interesa Srbije na Kosovu odgovori iz perspektive onih koji na njemu žive, srpske zajednice na Kosovu. Ova studija se bavi upravo time.

2. Trenutni položaj srpske zajednice na Kosovu

2.1 Procena trenutnog stanja srpske zajednice na Kosovu

Kao što smo ranije ukazali, ključni strateški okviri sa čijih pozicija pitanju Kosova prilaze glavni akteri iz Beograda i Prištine inkorporiraju spektar različitih interesa, ne nužno vezanih za osnovne odrednice onoga što se percipira kao nacionalni interes. To mogu biti objektivne okolnosti globalnih geopolitičkih promena unutar kojih se posmatra spor oko Kosova, ali i lični i stranački interesi njihovih nosilaca. U toj fuziji isprepletanog interesa, ova studija/inicijativa ima za cilj da prioritizuje interese one demografske grupe koja je najosetljivija na postignuta rešenja, a to su Srbi sa Kosova, i to čini sa razlogom.

U ovom trenutku Srbi se na Kosovu u svakodnevnom životu suočavaju sa velikim brojem egzistencijalnih problema, uključujući ugroženu bezbednost, etnički motivisano nasilje, probleme u pristupu uslugama i informacijama, limitiranom slobodom kretanja i različitim oblicima diskriminacionih politika koje koren imaju u nespremnosti kosovskih institucija da dosledno primenjuju zakonski okvir koji štiti prava nevećinskih zajednica na Kosovu. Na tako nešto upozoravaju ne samo predstavnici srpske zajednice, već i glavni međunarodni mehanizmi za praćenje demokratskih procesa na Kosovu.¹⁸ Mnogo puta do sada rečeno je da su zakonska rešenja koja uređuju i štite prava nevećinskih zajednica na Kosovu nesporno afirmativna. Puno je, međutim, upozorenja da je veliki deo tih prava samo slovo na papiru, jer je njihova implementacija nedosledna i selektivna. Dosledna implementacija dela zakonskog okvira usmerenog na nevećinske zajednice često se otvoreno uslovljava postojanjem političke volje, što je svojevrsni pravno-politički presedan, jer implementaciju prava jednog dela zajednice redukuje na nivo diskrecionog prava političkih predstavnika albanske većine. Ta pravna nesigurnost, nejednak pristup javnim resursima, uslugama i informacijama, kao i konstantne etničke tenzije u velikoj meri utiču na kvalitet života Srba, ali i na demokratski karakter kosovskog društva.

Sa druge strane i unutar same srpske zajednice postoje značajni demokratski deficiti koji za posledicu imaju različite oblike diskriminacije prema pojedincima ili kreiranje neafirmativnog društvenog okruženja za pojedince ili društvene grupe unutar srpske zajednice. Nedostatak političkog pluralizma, slobode javnog izražavanja, izborni pritisci, privilegovani pristup javnim poslovima, funkcijama i resursima, visoki nivo korupcije, erozija kvaliteta obrazovanja samo su neki od adverzivnih faktora koji se ne mogu pripisati posledicama etničkih trvenja, već su posledica neodgovornih politika i praksi unutar srpske zajednice.

Posledica ovakvih praksi i pristupa jeste izuzetno teška situacija u kojoj se danas nalazi srpska zajednica na Kosovu. Suočeni sa različitim oblicima institucionalne i društvene diskriminacije¹⁹, opterećeni socio-ekonomskim izazovima, otežanim pristupom osnovnim uslugama i permanentnim etničkim tenzijama i bezbednosnim rizicima Srbi se u sve većem broju odlučuju da napuste Kosovo. Pouzdanih statističkih podataka koji bi mogli dati objektivnu sliku o proporcijama migracionih trendova nema, jer je srpska zajednica bojkotovala sve popise stanovništva na Kosovu posle 1991. godine. Postoje, ipak, neki zvanični podaci koji govore o proporcijama ovog problema. Tako na primer prema statistici Školske uprave za Kosovo, osnovne i srednje škole na Kosovu u

¹⁸ EU. (2022). Izveštaj o napretku Kosova. Preuzeto sa: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Kosovo%20Report%202022.pdf>

¹⁹ State Department. (2022). Izveštaj o stanju ljudskih prava. Preuzeto sa: https://xk.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/133/HumanRightsReport2022_Serbian.pdf

septembru 2012. godine pohađalo je oko 25.000 đaka²⁰ Skoro deceniju kasnije, isti izvor, dakle Školska uprava za Kosovo, navodi da osnovne i srednje škole pohađa tek 15.000 učenika²¹. Samo u zadnjoj deceniji, dakle, broj učenika u osnovnim i srednjim školama na Kosovu opao je za 10.000 tj. 40%. Ono što dodatno zabrinjava jeste činjenica da se ovi podaci odnose na maloletnu demografsku grupu (od 7 do 18 godina), što indicira da je u najvećem broju slučajeva u pitanju odlazak cele porodice, a ne pojedinaca. Na ozbiljnost ovog problema ukazivao je i veliki broj istaknutih pojedinaca i društvenih lidera koji su uzeli učešće u našoj studiji.²² Oni ukazuju na veliki broj faktora koji doprinose ovom trendu i koji nisu nužno vezani za etnički konflikt, iako je bezbednost jedan od faktora koji utiču na negativne migracione trendove, već se odnose na nedostatak ili loš kvalitet usluga, diskriminatorne prakse u zapošljavanju i pristupu resursima i dr. Generalno gledano, može se bez prevelikog rizika reći da je nivo migracija iz srpske zajednice dosegao nivo egzistencijalne pretnje.²³ Istraživanje pred vama se sa posebnim fokusom bavilo ovim pitanjem.

2.2 Kratak istorijski pregled migracionih obrazaca na Kosovu²⁴

Istorijski, demografski i migracioni procesi na Kosovu pokrenuti su mnoštvom društvenih, pravnih, političkih, religioznih i kulturoloških razloga. Svi ovi procesi ujedno su trajno menjali etničku strukturu ovog prostora, i njihova je najvažnija odrednica opadajući broj Srba na Kosovu. Najvažniju posledicu tih migracionih procesa, ali i demografskih promena²⁵ vidimo u broju Srba koji se smanjuje i koji danas čine približno 5% ukupne populacije Kosova²⁶. Budući da se u migracionim procesima detektuje kontinuitet, postoji mogućnost osipanja ljudskih resursa u srpskim zajednicama na Kosovu što dovodi u pitanje mogućnost njenog biološkog opstanka. Sa druge strane, budući da društveno-politički kontekst, po pravilu, uslovljava prirodu migracionih procesa, pa se priroda migracije srpskog stanovništva²⁷ danas ne vezuje za egzistencijalnu ugroženost, već za sociološke, političke i ekonomske prilike na Kosovu koje su oblikovale mogućnosti i perspektive Srba na Kosovu. Tihe migracije su u poslednjoj deceniji detektovane kao ključni problem čije rešavanje može da omogući održivost i društveno-ekonomski razvoj srpske zajednice na Kosovu.

Složeni istorijski demografski i migracioni procesi iz prošlosti, uslovljeni društveno-političkim faktorima dodatno su pogoršani vojnobezbednosnim akcijama krajem 1990-ih i početkom 2000-ih godina i takvi trendovi pokazuju kontinuitet i danas. Kao rezultat ovih procesa, udeo Srba u ukupnom stanovništvu danas iznosi približno 5%²⁸. Evidentno je rapidno opadanje srpske populacije na Kosovu što egzistenciju, održivost i razvoj ove zajednice dovodi u pitanje. Podaci o prirodnom priraštaju u srpskoj zajed-

²⁰ Škole na Kosovu spremne za početak školske godine. (2. Septembar 2012). Radio KiM. Preuzetosa: <https://www.radio-kim.net/vesti/skole-na-kosovu-spreme-za-pocetak-skolske-godine.html>

²¹ Zaporozac: U srpskim sredinama na Kosovu imamo preko 15.000 učenika, cilj da ih bude još više. (2. jun 2021). Kosovo Online. Preuzeto sa: link

²² Ispitanik 3: Ne vidim u perspektivi da će se desiti da Srbi izađu kao pobednici u aktuelnim društveno-političkim dešavanjima. Mislim da će za desetak godina ostati tako malo Srba, da će srpske sredine de fakto biti poluprazne, kao sela po Srbiji.

²³ Odbrojavanje: Srpska zajednica na Kosovu uz egzistencijalni strah i manjak optimizma, između licemerja i nametnutih rešenja. (10. Maj 2023). Preuzeto sa: <https://www.medijacentar.info/odbrojavanje-srpska-zajednica-na-kosovu-uz-egzistencijalni-strah-i-manjak-optimizma-izmedju-licemerja-i-nametnutih-resenja/>

²⁴ Za razumevanje problema koji će biti izloženi u radu važno je razumeti da popis stanovništva na Kosovu ima „dug istorijat manipulacije brojkama“, kako u autorskom tekstu iznosi Stefan Surlić, asistent na FPN-u u Beogradu. To je posebno značajno budući da se u daljem tekstu, pri osvrtnu na zvanične podatke, vidi ozbiljan raskorak u zvaničnim procenama o broju Srba koji žive na Kosovu, kao i onih koji su odlazili. Detaljnije o manipulacijama brojkama na [link](#)

²⁵ Prirodni priraštaj albanskog stanovništva decenijama je veći u odnosu na evropski prosek (1,9), pa tako prema podacima popisa iz 2011. godine iznosi 21.Albansko stanovništvo na Kosovu, pored Albanije, jedino u poslednjim godinama beleži pozitivan prirodni priraštaj. Preuzeto sa: [link](#)

²⁶ Denda, S. Micić, J. Todorčić, J. (2022). Odlike migracionih procesa na prostoru Kosova i Metohije od početka 20. veka do danas. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. Geografski institut „Jovan Cvijić“.

²⁷ Primera radi, nakon što je Kosovo i Metohija dobilo široku autonomiju kroz zakonska i ustavna rešenja u periodu od 1945. do 1974. pravni pritisak i otežani uslovi života bili su glavni razlozi migracije srpskog stanovništva sa Kosova. Isto.

²⁸ Prema podacima popisa iz 1961. u etničkoj strukturi Kosova Srbi su učestvovali sa 27%, 1971. 21%, 1981. 15%, 1991. 11%. koji transparentno ukazuju na istorijsko opadanje srpske populacije na Kosovu. Preuzeto sa: [link](#)

nici takođe ne postoje i takav nedostatak demografskih podataka čini egzaktnu procenu nemogućim. Pored toga odlazak velikog broja mladih i radno sposobnih ljudi govori o zaustavljenom društvenom razvoju i negativnim trendovima u prirodnom obnavljanju stanovništva. Problem migracija srpskog stanovništva koji je u porastu ugrožava egzistenciju srpske zajednice na Kosovu.

2.3 Priroda migracionih obrazaca Srba sa Kosova

Prirodu migracionih kretanja određuje društveni kontekst, odnosno sociološke, političke, ekonomske, kulturne i druge prilike. Migracije sa Kosova se, takođe, mogu tumačiti na taj način i u svojim pojavnim tipovima one reflektuju situaciju na Kosovu, koja je temeljno obeležena ratom na Kosovu i bombardovanjem 1999. godine, kao i etničkim konfliktom kao katalizatorom tog rata. Dva najvidljivija migraciona fenomena Srba sa Kosova: prisilne migracije i tihe migracije.

Dominantan tip migracija u modernoj istoriji Kosova svakako su prisilne migracije, koje UNHCR definiše kao prisilno raseljavanje kao rezultat progona, sukoba, opšteg nasilja ili kršenja ljudskih prava²⁹. Ukrštanjem različitih dostupnih podataka³⁰, procenjuje se da je nakon NATO bombardovanja SR Jugoslavije 1999. godine Kosovo napustilo približno 235 hiljada Srba, a 2004. godine – tokom i nakon martovskog pogroma oko četiri hiljade Srba, dok je povratak raseljenih lica na zanemarljivom nivou³¹.

Nakon stabilizovanja vojnobezbednosne situacije na Kosovu, kao i ostvarivanjem umerene društveno-političke stabilnosti, novi tip migracija preuzeo je primat – tihe migracije. Ove migracije imaju dobrovoljan karakter i uslovljene su spletom ekonomskih, političkih i društvenih faktora. Kada govorimo o srpskim zajednicama na Kosovu, termin tihe migracije poseduje još jednu dimenziju – ovi migracioni procesi stanovništva se ne detektuju u zvaničnim kanalima i o njima ne postoje precizni podaci. U poslednjih deset godina, po smeni vlasti u Srbiji 2012. godine, dogodio se niz promena na severu Kosova, kao rezultat promene odnosa Beograda i Prištine, na prvom mestu ukidanje administrativnih i pravnih institucija Republike Srbije i ustupanje distributivno-elektroenergetskog sistema Republike Srbije. Istovremeno kreiranjem nove političke elite, odnosno Srpske liste, došlo je do centralizacije moći, uz nedostatak transparentnosti i odgovornosti u političkom procesu. Kumulativni efekat ovih faktora je ubrzavanje tihe migracije, sporadičnog, ali kontinuiranog odlaska stanovništva, pre svega mladih, što empirijska istraživanja i potvrđuju³². Procenjeno je da je u poslednjih deset godina, u okviru procesa tihe migracije Kosovo napustilo 40 hiljada Srba³³. Iako su te migracije dobrovoljne, društveno-političke okolnosti pod kojima se dešavaju, kao i posledice koje imaju po održivost srpske zajednice na Kosovu, one su negativnog karaktera.

²⁹ UNHCR, Refugee statistics. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/insights/explainers/forcibly-displaced-pocs.html>

³⁰ Amnesty International. <https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/07/eur700042007en.pdf> <https://www.unhcr.org/3-ba0bbeb4.pdf>

https://kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/O-migracijama/Strategija_odrzivog_opstanka_i_povratka_na_KiM.pdf

³¹ Prema podacima Visokog komesarijata za izbeglice UN-a, na Kosovo se do marta 2008. godine vratilo svega 18.060 Srba i drugih građana. Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije se ne slaže sa tom procenom smatrajući da je broj uvećan. Pored toga, uslovi života za povratnike su često neadekvatni i hostilni. Detaljnije na: https://kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/O-migracijama/strategija_upravljanje_migracijama.pdf

³² U poslednjoj deceniji civilni sektor sproveo je niz istraživanja koja se odnose na problem migracije mladih. Rezultati pokazuju da sve veći broj mladih ljudi razmišlja i planira, ali i realizuje svoje planove da napusti Kosovo. Preuzeto sa: <https://www.glasamerike.net/a/kosovo-mladi-odlazak/3405101.html>
<https://kossev.info/zasto-mladi-odlaze-sa-severa/>

³³ Ova procena izneta je u odnosu na broj učenika osnovnih i srednjih škola. Preuzeto sa: [Link](#)

2.4 Uzroci migracija stanovništva

Primarni katalizatori tihe migracije Srba sa Kosova su višestruki i obuhvataju ekonomsku, političku i društvenu dimenziju. U srpskoj zajednici na Kosovu prisutna je kriza nezaposlenosti, koja je identifikovana kao glavni ekonomski izazov. Ovo pitanje dodatno pogoršava nesrazmeran razvoj državnog sektora, koji monopolizuje tržište rada i u velikoj meri zasenjuje privatni sektor. Državni sektor često nije pristupačan građanima³⁴ i empirijske studije su to potvrdile, otkrivši visok stepen korupcije ukorenjene u zdravstvenom i obrazovnom sistemu³⁵. Ovi državni sektori, gde se institucije često tretiraju kao lični feudovi, plodno su tle za zloupotrebu vlasti i time doprinose negativnoj percepciji državnih institucija na severu Kosova.

Ekonomski faktori obično služe kao primarni podsticaj za migracione obrasce, posebno među mladima i obrazovanim demografskim kategorijama³⁶. U kontekstu srpske zajednice na Kosovu, ekonomski faktori se često prepliću sa političkim i društvenim elementima, zajedno negujući negostoljubivo okruženje za mlade i stanovništvo u celini. Politička pitanja koja navodno podstiču Srbe da napuste Kosovo direktno su izdanak nestabilne i neizvesne političke klime. Ugrožena bezbednost i sigurnost su takođe značajni faktori koji tome doprinose³⁷.

Posebno zabrinjavajuće pitanje odnosi se na mlade, koji se po izlasku iz obrazovnog sistema suočavaju sa nizom izazova. Njihove akademske kvalifikacije često ne uspevaju da im obezbede posao, a u mnogim slučajevima ne uspevaju da se zaposle uopšte. Ova pojava služi kao odvratanje, podstičući ih da napuste svoje zajednice. Ova tvrdnja je potkrepljena istraživanjima sprovedenim u srpskim zajednicama na Kosovu, koja ukazuju na snažnu sklonost omladine da emigrira, s obzirom na nedostatak perspektive i sigurnosti pronalaska posla na Kosovu³⁸.

2.5 Migracije mladih – studija slučaja

Studija slučaja³⁹ koju je CASA sproveda pokazala je da je odlazak sa severa Kosova bio izbor za više od 60% studenata Gimnazije u Severnoj Mitrovici. U generaciji 2020, od ukupno 40 studenata (21 na prirodno-matematičkom, 19 na društveno-jezičkom smeru) sa Kosova je otišlo njih 25 (17 sa prirodno-matematičkog, 8 sa društveno-jezičkog smera). Proporcije ovog fenomena najilustrativnije su u slučaju odeljenja 4/1 prirodno-matematičkog smera ove generacije gde je od ukupno 21 učenika, 17 napustilo Kosovo.

Iako su prilike za sticanje boljeg obrazovanja u Srbiji bile inicijalni pokretač ove migracije, detektovano je mnoštvo faktora koji imaju kumulativan efekat na odlazak mladog stanovništva. Niz faktora koji imaju uticaj na smanjenje prilika za ekonomsko osamostaljivanje mladih (zapošljavanje kroz nepotizam, korupcija, neprijateljsko tržište za mlade), političkih (sigurnost, bezbednost, politički nestabilna situacija), kao i socioloških (kvalitet obrazovanja, svakodnevni život) uticao je na formiranje njihovih odluka o odlasku.

³⁴ Nepristupačnost državnih institucija dvojaka je: kako u vidu pružanja usluga građanima, tako i u vidu zapošljavanja. Preuzeto sa [link](#)

³⁵ Isto.

³⁶ U studiji o demografskim i ekonomskim determinantama pokazano je kako niske plate i visoka nezaposlenost prvenstveno kod mladih ljudi utiču na migracione obrasce u jednoj zajednici. Simpson, N. (2022). Demographic and economic determinants of migration. IZA World of Labor. DOI: 10.15185/izawol.373.v2

³⁷ Jedan od indikatora je učestalost etničkih incidenata. U periodu od 2021. do 2023. zabeleženo je 128 etnički motivisanih incidenata na Kosovu. Preuzeto sa: <https://www.kim.gov.rs/incidenti-kim.php>.

³⁸ Analiza trendova koju NVO Aktiv sprovodi godišnje pokazuje da svaki drugi ispitanik ne vidi sebe na Kosovu, odnosno da će otići kada mu se bude ukazala prilika. Preuzeto sa [link](#)

³⁹ Jovićić, D. & Marinković, M. (2023). Migracije mladih sa Kosova – slučaj generacije 2020. Priština: KFOS

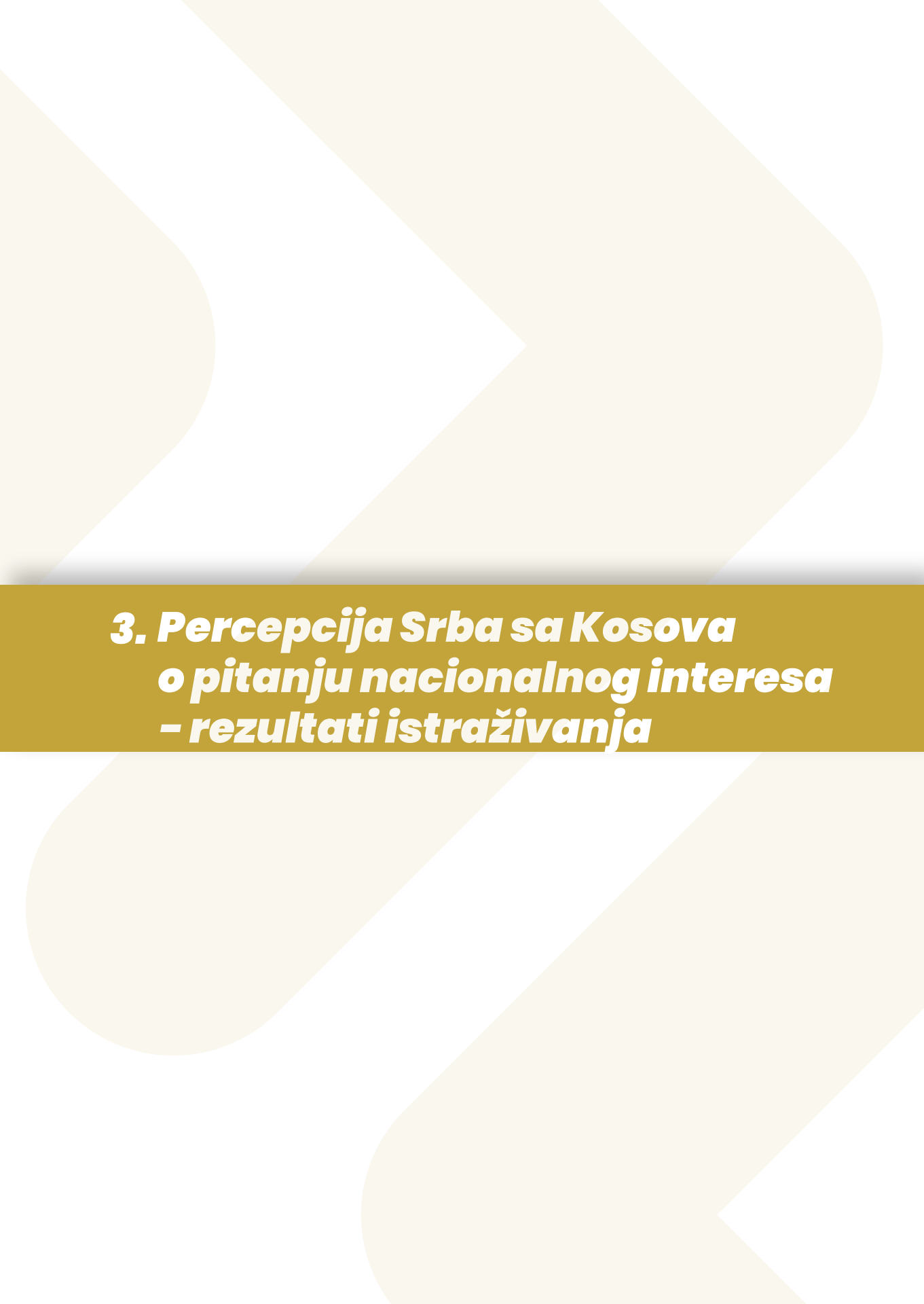
Stanje u obrazovanju na severu Kosova je detektovano kao glavni razlog odlaska pripadnika generacije 2020. Mladi stanje u akademskom obrazovanju u okviru Univerziteta u Mitrovici ocenjuju kao nedovoljno kvalitetno, nedovoljno minuciozno i nedovoljno kompatibilno sa potrebama na tržištu rada. Pored toga, kao politički faktori koji su uticali na odlazak mladih su **politička nestabilnost i etnički konflikt**. Mladi **političku nestabilnost** opisuju eufemizmima poput tenzije i problemi i ne pokazuju veće interesovanje za politička dešavanja u svojoj zajednici. **Etnički konflikt** ostaje goruće pitanje i za mlade iz generacije 2020. koji nam pokazuju da je etnička distanca jako izražena, a procesi pomirenja preduzeti u poslednjih 20 godina nisu imali željeni efekat. Kao još jedan preovlađujući faktor identifikovan je nedostatak prilika za ekonomsku afirmaciju mladih ljudi, konkretnije, to su neprijateljsko tržište za mlade i ekonomski kriminal. **Tržište rada** na severu Kosova prema mišljenju generacije 2020. ne nudi poslove kojima planiraju da se bave nakon završenih studija i neprijateljski je nastrojeno prema njima. Pored toga, **korupcija i nepotizam** za njih predstavljaju nesavladive prepreke kada je reč o prospektima zapošljavanja mladih na severu. Na kraju, grupa ličnih faktora koji su uticali na odlazak mladih su **podrška roditelja i prijatelja** u donošenju odluke da odu. **Roditelji** podržavaju svoju decu u odlasku verujući da ih na taj način štite i da im pomažu da kasnije budu uspešni u oblastima kojima planiraju da se bave. Podrška prijatelja je u tolikoj meri značajna, da se nalazi u korenu efekta grudve snega, što je specifična pojava u migracionim tokovima mladih sa severa Kosova. Ukupan efekat navedenih faktora ogleda se u tome **da nijedan pripadnik generacije 2020. ne planira da se vrati na Kosovo nakon studija**.⁴⁰

Emigracija mladih osoba, posebno onih sa višim nivoom obrazovanja, nameće dvostruko opterećenje za ljudski kapital srpske zajednice na Kosovu. Sa kvalitativne tačke gledišta, on funkcioniše na pretpostavci da najinteligentniji i najtalentovaniji mladi ljudi odlaze, a zatim koriste svoj potencijal da unaprede zajednicu u koje se presele, čime srpska zajednica na Kosovu gubi. Za pretpostavku svog održavanja i budućeg razvoja, srpskoj zajednici su na prvom mestu neophodni ljudski resursi. U kvantitativnom smislu, stalan odlazak mladih ljudi umanjuje reproduktivni potencijal srpske zajednice. Posledice, u demografskom ključu su starenje stanovništva i kretanje zajednice ka depopulaciji, što posledično dovodi do pada kvaliteta života, jer se u zajednici sa starijim stanovništvom manje ulaže. Ovi demografski procesi zauzvrat negativno utiču na živote onih koji ostaju, uključujući tu i mlade osobe koje odluče da ostanu u svojoj matičnoj zajednici. Shodno tome, ovo održava začarani krug migracionih procesa. Iako migracije nisu nužno negativna pojava i matična zajednica može imati koristi od njih⁴¹, slučaj srpske zajednice na Kosovu nije pozitivan.

U zaključku, ukupnost ovih migracionih procesa za posledicu ima neizvesnost opstanaka srpske zajednice na Kosovu. Neposredne i posredne posledice migracija Srba u krajnjoj liniji znače neprocenljiv gubitak ljudskog potencijala za zajednicu koja nema inherentan kapacitet za samoobnavljanje. Ovo istraživanje pokazuje da su motivi zbog kojih se Srbi sa Kosova odlučuju na odlazak mnogobrojni, te da odgovornost za politike i prakse koje bi trebalo da kreiraju afirmativno okruženje za ostanak stanovnika leži i na Beogradu i na Prištini. Time obe strane snose odgovornost konstruktivnog pristupa u pregovaračkom procesu koji se trenutno vodi, a koji će definisati trajna rešenja od suštinske važnosti za srpsku zajednicu na Kosovu. Održivost života srpske zajednice na Kosovu će biti onoliko vitalna koliko su kvalitetna rešenja koja se donose u predstojećem procesu dijaloga oko implementacije evropskog plana za Kosovo. Zato je jako bitno legitimizovati taj proces davanjem prostora autentičnim predstavnicima zajednice da definišu svoje istinske interese. Ova studija je deo tih napora.

⁴⁰ Nijedan ispitanik se ne bi vratio bezuslovno. Dva bi se vratila pod uslovom da se poboljšaju uslovi na tržištu rada, iako ne misle da će se to dogoditi. Ostatak ne razmatra mogućnost povratka.

⁴¹ Pozitivni aspekti migracije stanovništva na matičnu zajednicu mogu se pronaći u slučaju albanske dijaspor. U analizi ovog fenomena, Golopeni kao pozitivne uticaje naglašava doprinos dijaspori borbi za nezavisnost Kosova, kao i značajna materijalna sredstva koja su se izdvajala za revitalizaciju ekonomije na Kosovu nakon rata. Golopeni, B. (2016). Kosovar Emigration: Causes, Losses and Benefits. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

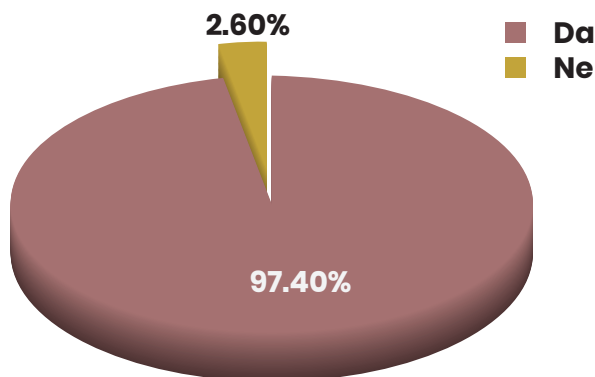
3. Percepcija Srba sa Kosova o pitanju nacionalnog interesa – rezultati istraživanja

3.1 Srpski nacionalni interes na Kosovu iz perspektive srpske zajednice na Kosovu

Osnovni nacionalni interes u prvom delu istraživanja definisan je od strane intervjuisanih političkih lidera, civilnih aktivista, novinara i drugih pojedinaca koji su učestvovali u kvalitativnom delu studije. Iako je na početku istraživanja zamišljeno tako da intervjui budu strukturirani, u praksi oni su više bili polu-strukturirani, budući da su neki sagovornici svojim stavovima podsticali na dodatna pitanja i pojašnjenja.

Dominantan broj istaknutih članova srpske zajednice je u tom delu istraživanja na pitanje formulisano kao: „Uzimajući u obzir trenutne međunarodne političke konstelacije oko Kosova, poziciju Srbije i poziciju Srba, kako biste u jednoj rečenici definisali srpski nacionalni interes na Kosovu?” ovaj interes definisao: **kao stvaranje uslova za održivi ostanak Srba na Kosovu**. Sama formulacija pitanja imala je za cilj da izbegne etno-mitološke koncepte percepcije srpskog nacionalnog interesa, tj. da podstakne ispitanike da odgovor na to pitanje traže u realpolitici, uzimajući u obzir trenutne i realne odnose na Kosovu i u regionu. Formulacije koje su ispitanici koristili, s obzirom na to da je reč o kvalitativnoj studiji i otvorenom pitanju, varirale su u zavisnosti od ličnih stavova, prioriteta ili načina na koji ispitanici artikuliraju svoje stavove. Ubedljivo najveći broj njih je ili eksplicitno interes definisao kao očuvanje (ostanak, opstanak) srpske zajednice na Kosovu⁴², ili sugerisao društveno-političke promene koje bi, kao krajnji cilj, imale zaustavljanje negativnih migracionih trendova⁴³. Ovaj stav predstavnika srpske zajednice testirali smo u kvantitativnom delu istraživanja anketiranjem nasumično odabranih punoletnih pripadnika srpske zajednice širom Kosova. Rezultati pokazuju da se sa ovom definicijom srpskog interesa slaže čak 97.4% ispitanika.

Grafikon 1 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Da li se slažete sa konstatacijom da je nacionalni interes Srba sa Kosova da se stvore uslovi za održivi ostanak srpske zajednice na Kosovu? (Stvoriti uslove da Srbimogu da ostanu da žive na Kosovu.)”

⁴² Ispitanik 2, političar: Nacionalni interes Srba na Kosovu, pored mnogih drugih problema koje imaju živeći na ovim prostorima, trenutno jeste isključivo opstanak i očuvanje broja ljudi, citat iz arhive istraživanja.

Ispitanik 6, civilni aktivista: „Ostanak i stvaranje neophodnih uslova za dostojanstven i prosperitetan život na Kosovu kao i povratak raseljenih. Citat iz arhive istraživanja.

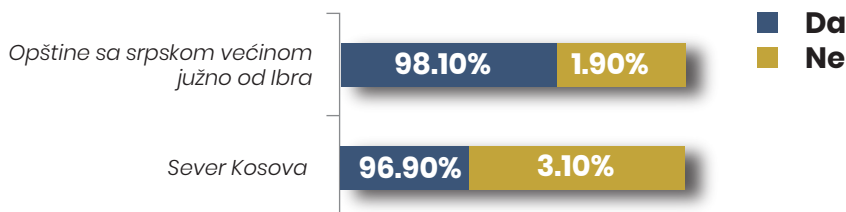
Ispitanik 4, novinar: Opstanak Srba na Kosovu putem obezbeđivanja ekonomskih, obrazovnih, zdravstvenih i bezbednosnih uslova za jedan normalan život.

⁴³ Goran Avramović, glavni i odgovorni urednik Radio KiM, Gračanica: Izgradnja održivih i funkcionalnih sistema oslobođenih bilo kakvih vidova korupcije u okviru autonomije za Srbe koja će stabilizovati zajednicu i zaustaviti odlazak Srba sa Kosova. Citat iz arhive istraživanja.

Miloš Subotić, društveni aktivista iz Severne Mitrovice: Najveći nacionalni interes je sačuvati ovaj broj Srba na KiM i po mogućstvu uvećati ga iz godine u godinu. Citat iz arhive istraživanja.

Razlike su minimalne ako se uporede stavovi građana koji žive na severu Kosova i onih koji žive u srpskim sredinama južno od reke Ibar. I u jednom i u drugom slučaju, broj ispitanika koji se ne slaže sa tom konstatacijom je zanemarljiv.

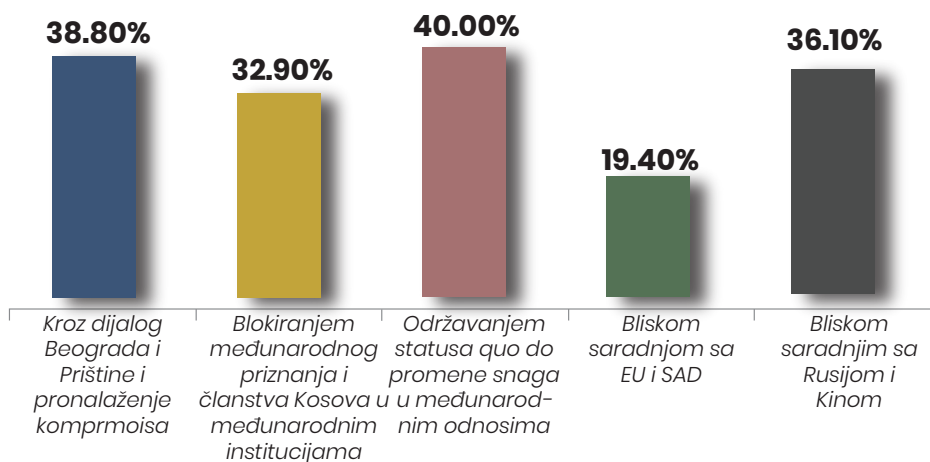
Grafikon 2 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Da li se slažete sa konstatacijom da je nacionalni interes Srba sa Kosova da se stvore uslovi za održivi ostanak srpske zajednice na Kosovu? (Stvoriti uslove da Srbi mogu da ostanu da žive na Kosovu.)” (prema mestu prebivališta).

Imajući u vidu ovakav stepen jednoglasnosti, kao i odgovore velikog broja intervjuisanih istaknutih predstavnika srpske zajednice, sa sigurnošću se može zaključiti da srpska zajednica svoj osnovni i ključni nacionalni interes **vidi u kreiranju društvenog i političkog okruženja koje pruža uslove za ostanak Srba na Kosovu.**

Kada je reč o strateškom pristupu kojim bi se ti interesi osigurali, kod građana koji su uzeli učešće u anketi naizgled ne postoji dominantan stav i jasna ideja kako to postići. Anketirani građani su imali priliku da vrednuju strateške pristupe koji su trenutno prisutni u političkoj javnosti Srbije i Srba sa Kosova, dakle, pristupe koje zagovaraju politički subjekti ili intelektualni krugovi. Od ponuđenih pet opcija mogli su da označe svaku za koju su smatrali da je korisna za postizanje cilja, u pitanju definisanom kao: „Obezbediti ostanak i dobar život”. Pored toga, imali su mogućnost da označe jedan strateški pristup za koji smatraju da je najpogodniji za ostvarivanje navedenih potreba. Rezultate možete videti u Grafikonu 3.

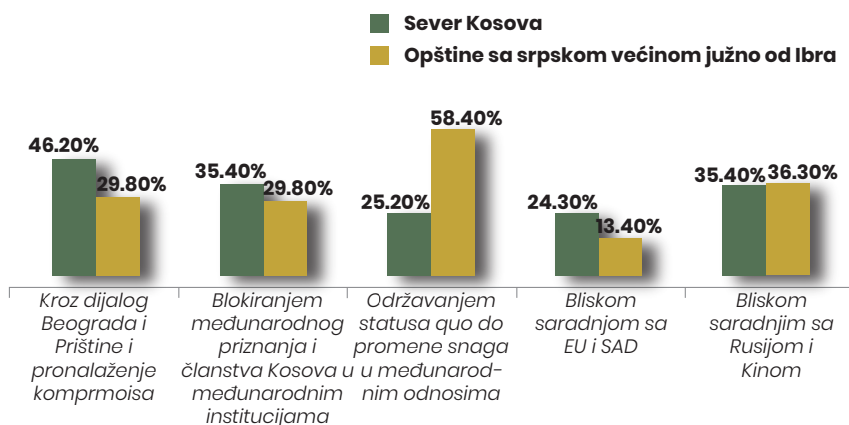
Grafikon 3 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Na koji način Srbi sa Kosova mogu obezbediti ostanak i dobar život? (zaokružite svaku opciju sa kojom se slažete)”

Uočljivo je da nijedan od ponuđenih pristupa među anketiranim građanima nije prešao 50% podrške. Ovaj podatak dovodi do dva moguća zaključka. Prvi: da nije moguće samo jedan pristup definisati kao ključan u ostvarivanju ciljeva, jer postoji značajna podeljenost u mišljenjima, pogotovo oko spoljnopoličkih orijentacija. Drugi: da nedostaju dodatni pristupi, kao i potreba za osmišljavanjem novih načina i modela kojim bi se ostvarili nacionalni interesi Srba na Kosovu. Od ukupnog broja ispitanika 5.5% je navelo opciju „nešto drugo”, pri čemu odgovori nisu iskazali inovativnost: „iskoristiti sve što se nudi uz poštovanje rezolucije 1244”, „upotrebom sile”, „povratak institucija u sistem RS”⁴⁴ i sl.

Kada se analiziraju odgovori prema mestu prebivališta ispitanika, uočava se da je najveći procenat Srba koji žive na severu Kosova naznačio da je za ispunjenje uslova za ostanak Srba na Kosovu važan dijalog Beograda i Prištine (46.2%), dok su Srbi koji žive južno od Ibra izdvojili održavanje *status quo* do promene snaga u međunarodnim odnosima (58.4%). Ovaj rezultat ukazuje na dve značajno različite percepcije. Srbi na severu smatraju da njihov status nije rešen i da iz dijaloga mogu proisteći prihvatljiva rešenja, dok Srbi na jugu ne veruju u skorbu promenu sopstvene pozicije i očekuju pozitivniji ishod sa eventualnom geopolitičkom prekompozicijom.

Grafikon 4 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Na koji način Srbisa Kosova mogu obezbediti ostanak i dobar život? (zaokružite svaku opciju sa kojom se slažete)” (prema mestu prebivališta).

Interesantno je da razlika u stavovima ispitanika na severu Kosova u vezi sa oslanjanjem na Rusiju i Kinu (35.4%) s jedne strane, i EU i SAD-a (24.3%) sa druge, nije toliko značajna kao što je to slučaj na jugu. Poredeći sa rezultatima ranijih istraživanja⁴⁵, izvodi se zaključak da je poverenje građana sa severa Kosova u konstruktivnu ulogu SAD-a i Evropske unije u procesu normalizacije odnosa Prištine i Beograda značajno poraslo (24.3%). To se tumači opipljivim jačanjem saradnje između Srbije i SAD-a⁴⁶ i posledičnim promenama u percepciji javnosti u vezi sa ulogom koju igraju vodeće zapadne diplomatije po pitanju Kosova. „Omekšavanje” pozicija tradicionalno „tvrdih” uverenja srpske zajednice na severu se ogleda i u značajnoj podršci dijalogu Beograda i Prištine (46.2%). Istražujući političku pozadinu ovih rezultata u kvalitativnom delu studije, jedan od istaknutih građanskih aktivista ove, donekle iznenađujuće, rezultate na severu objasnio je „većim uticajem medija iz Beograda”⁴⁷ koji, po njegovom mišljenju, sve intenzivnije propagiraju „bolne kompromise i otklon Srbije od Rusije ka zapadu”⁴⁸.

⁴⁴ NVO CASA, arhiva istraživanja

⁴⁵ Analiza trendova 2020, NVO AKTIV, rezultati odgovora na pitanje: „Koji međunarodni akteri najbolje brane Srpske interese na Kosovu” EU 9.8%, SAD 1.7%. Preuzeto sa: <https://ngoaktiv.org/wp-content/uploads/2023/01/Analiza-trendova-2020-EN.pdf>

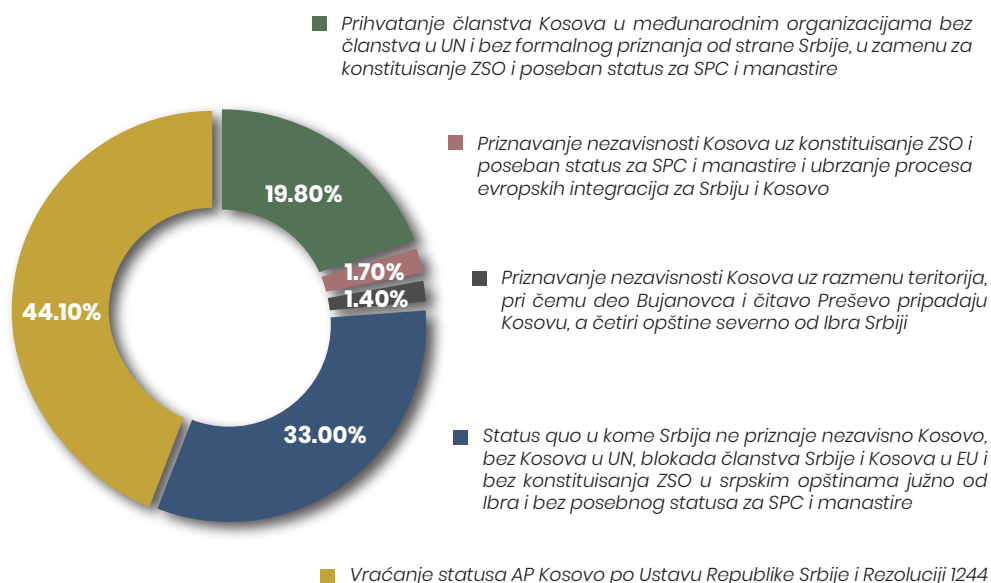
⁴⁶ Vučević sa Hilom: Jačanje odnosa Srbije i SAD. (31. januar 2023). Kosovo online. Preuzeto sa: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/vucevic-sa-hilom-jacanje-odnosa-srbije-i-sad-31-1-2023>

⁴⁷ Ispitanik 18 (zahtev anonimnosti)

⁴⁸ Isto.

U nastavku istraživanja pokušali smo da utvrdimo stavove građana o političkim rešenjima unutar kojih će se navedeni interesi Srba najefikasnije ostvariti. Slično kao i u prethodnom pitanju, ispitanicima su predstavljene političke ideje koje su prisutne u srpskoj javnosti i koje zagovaraju različiti politički subjekti i u Srbiji i unutar srpske zajednice na Kosovu.

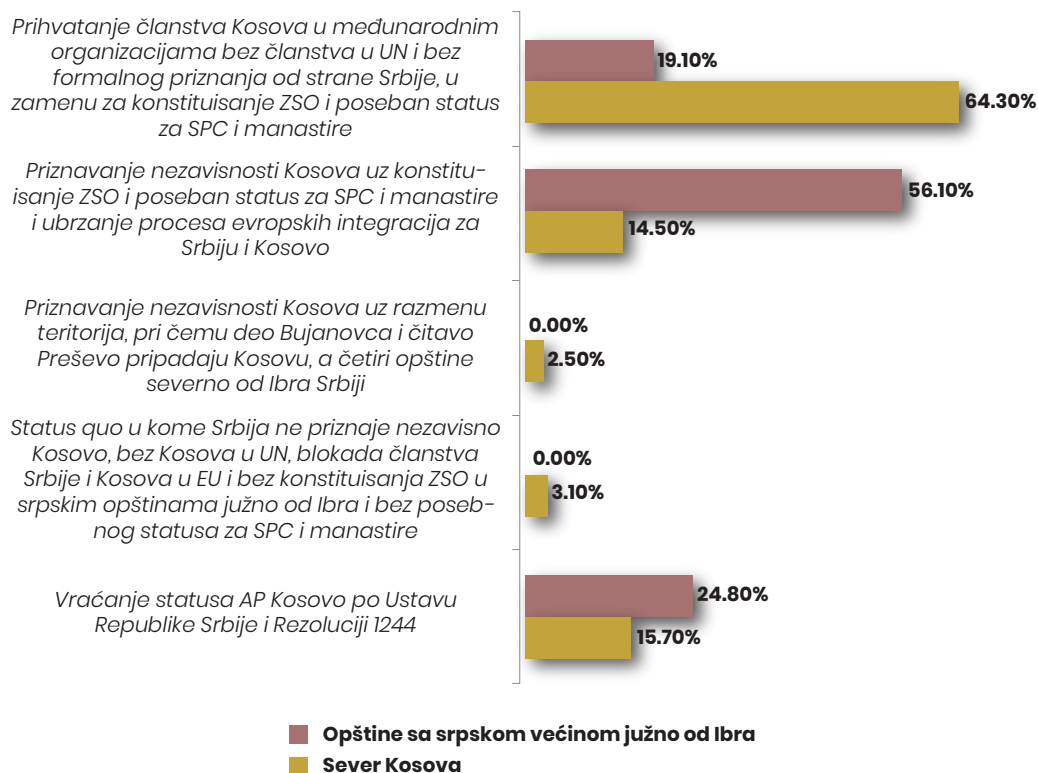
Grafikon 5 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Ako je cilj osiguravanje ostanka Srba na Kosovu, koji od postojećih političkih pristupa je najpogodniji? (zaokružite jednu opciju)”

Najveći procenat ispitanika smatra da bi se ostanak Srba na Kosovu na najbolji način osigurao vraćanjem statusa AP Kosovo u skladu sa Ustavom Republike Srbije i Rezolucijom 1244 (44.1%), nešto manji procenat (33%) navodi da je važno održavanje statusa quo u kome Srbija ne priznaje nezavisno Kosovo, bez Kosova u UN-u, blokada članstva Srbije i Kosova u EU i bez konstituisanja ZSO u srpskim opštinama južno od Ibra i bez posebnog statusa za SPC i manastire.

Interesantna tumačenja se dobijaju kada se rezultati o željenom političkom ishodu kosovskog spora analiziraju prema mestu boravišta ispitanika, odnosno percepcije Srba sa obe strane reke Ibar.

Grafikon 6 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Ako je cilj osiguravanje ostanka Srba na Kosovu, koji od postojećih političkih pristupa je najpogodniji? (zaokružite jednu opciju)” (prema mestu prebivališta).

⁴⁹ Les: Podela Kosova ostaje opcija; Ravasi: Pentagon je to razmatrao. (15. februar 2023). Kosovo online Preuzeto sa: <https://www.kosovo-online.com/analize/les-podela-kosova-ostaje-opcija-ravasi-pentagon-je-razmatrao-15-2-2023>

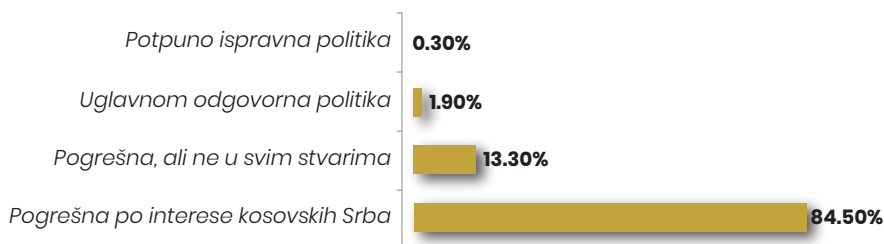
⁵⁰ Zorić, O. (6. Februar 2019). Srbi sa juga Kosova 'taoci' Beograda i Mitrovice. Slobodna Evropa. Preuzeto sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpska-zajednica-na-kosovu-izvestaj/29755087.html>

3.2 Stavovi Srba sa Kosova prema nosiocima odgovornosti

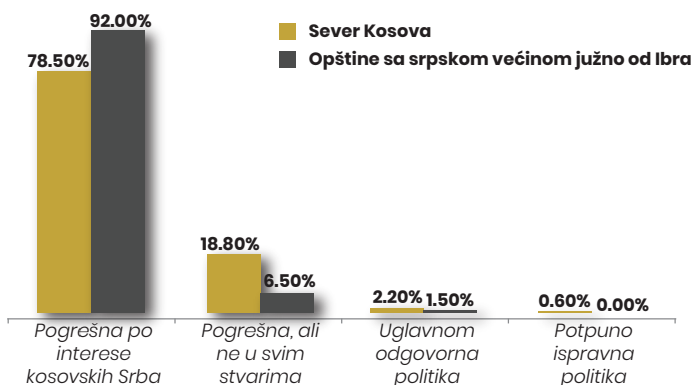
Rezultati u prethodnom delu istraživanja dovode do nekoliko veoma važnih zaključaka. Prvi je da, i pored uočenih trendova koji ukazuju na rast podrške dijalogu i kompromisnim rešenjima, pogledi Srba na pitanje krajnjeg ishoda procesa i dalje neguju ideju povratka Kosova u ustavnopravni okvir Srbije. To je odraz ne samo emotivne pristranosti, kako izgleda na prvi pogled, već i realne i duboke povezanosti srpske zajednice na Kosovu sa Srbijom⁵¹. Skoro polovina ispitanika (44%) smatra da je ostvarenje interesa Srba moguće uz vraćanje Kosova u ustavnopravni okvir Republike Srbije. Takvi stavovi postoje uprkos tome što ova ideja nije deo diplomatskog i političkog „mejnstrima“, ali je ipak predstavljena u programima pronacionalnih političkih stranaka u Srbiji, samim tim i u srpskom društvu na Kosovu⁵².

Drugo, Srbi nemaju poverenje u kosovske institucije i albanske političke lidere, jer u značajnom delu daju prednost političkim rešenjima **koja isključuju ingerencije vlade u Prištini nad srpskom zajednicom**. Takav politički ishod podržava skoro dve trećine ispitanika odnosno 64% (kumulativno za vraćanje statusa autonomne pokrajine i razmenu teritorija). Ovaj zaključak potvrđuju i rezultati dela studije koji se direktno bavio pitanjem poverenja Srba u vlast u Prištini i koji su pokazali da čak 84% ispitanika politike koje dolaze iz Prištine smatra nesumnjivo štetnim po njihove interese.

Grafikon 7 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Kako ocenjujete odnos Vlade Kosova i njihovih institucija prema srpskoj zajednici na Kosovu?“

Grafikon 8 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Kako ocenjujete odnos Vlade Kosova i njihovih institucija prema srpskoj zajednici na Kosovu?“ (prema mestu prebivališta).

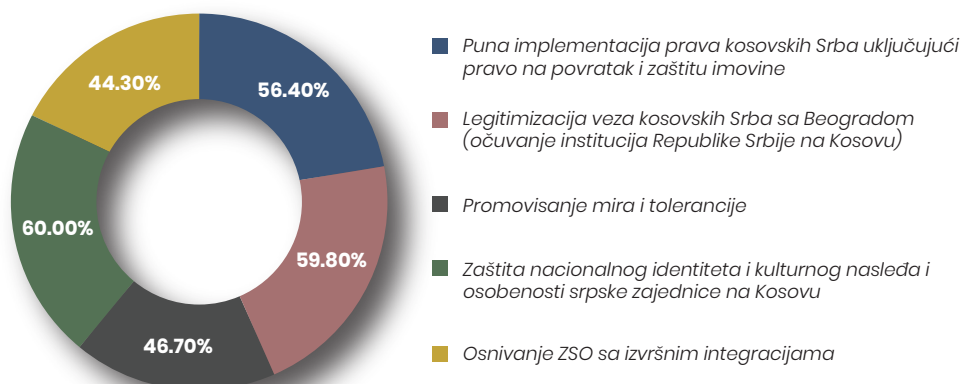
⁵¹ Mi, kosovski Srbi, pod permanentnim pritiskom etničkog konflikta, sklonost ka Srbiji osećamo kao socio-biološki nagon za udruživanjem. Kao etničko, društveno, kulturno jedinstvo koje se prevodi i u političko saglasje. Marinković, M. Kosovski Srbi sa obe strane reke: Podela o kojima se čuti (11. oktobar 2021). KIM. Preuzeto sa: <https://www.radiokim.net/vesti/analiza/kosovski-srbi-sa-obe-strane-reke-podele-o-kojima-se-cuti.html>

⁵² Grupa političara ponovo osniva Srpsko nacionalno veće: Srpska lista izgubila podršku Naroda (5. Jun 2023), Danas. Preuzeto sa: [link](#)

Potpisivanje plana za Kosovo bila bi katastrofa i izdaja (2. Mart 2023), Danas. Preuzeto sa: [link](#)

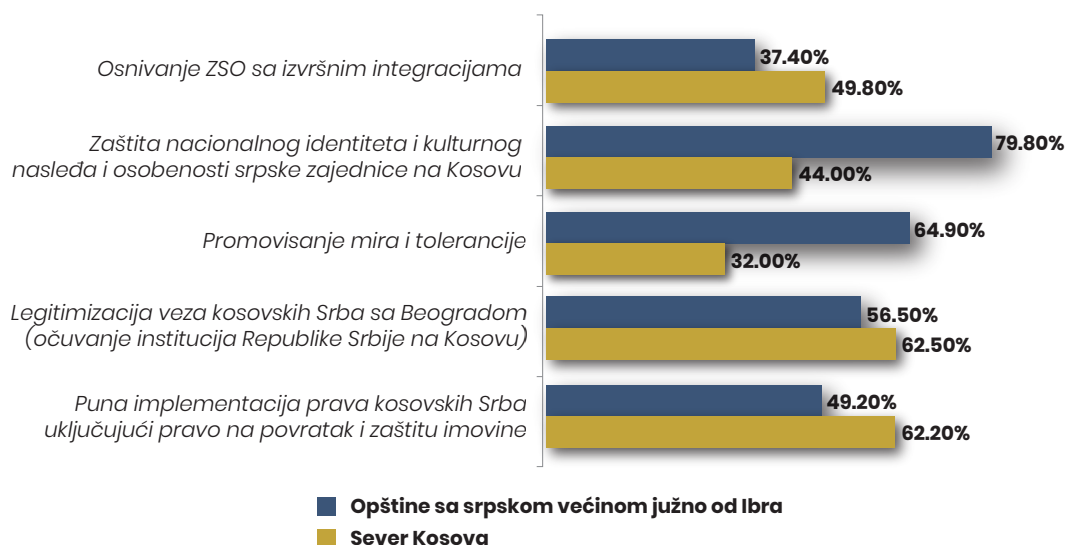
Istraživanje, dakle, pokazuje da izrazito negativan stav po pitanju politike vlade u Prištini u velikoj meri dele i Srbi južno i oni koji žive severno od reke Ibar, iako je ovakav stav donekle izraženiji kod Srba iz južnih sredina. Ono što je uočljivo jeste da izrazito mali procenat Srba severno i južno od Ibra smatra da je politika Prištine uglavnom odgovorna ili ispravna u pogledu zaštite interesa Srba na Kosovu. U samom istraživanju pokušali smo i da prikazemo šta to Srbi smatraju odgovornom politikom Prištine.

Grafikon 9 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Šta po Vama predstavlja odgovornu politiku Prištine prema Srbima sa Kosova? (zaokružite najmanje 2 odgovora)”

Kao vid odgovorne politike Prištine prema Srbima sa Kosova na koji je ukazalo više od polovine ispitanika je zaštita nacionalnog identiteta i kulturnog nasleđa i osobenosti srpske zajednice na Kosovu (od celog uzorka 60%); potom sledi legitimizacija veza Srba sa Kosova sa Beogradom -očuvanje institucija Republike Srbije na Kosovu (od celog uzorka 59.8%); kao i puna implementacija prava Srba, uključujući pravo na povratak i zaštitu imovine.

Grafikon 10 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Šta po Vama predstavlja odgovorna politika Prištine prema Srbima sa Kosova? (zaokružite najmanje 2 odgovora)” (prema mestu prebivališta).

Analizom podataka prema mestu prebivališta izdvajaju se dva značajna rezultata. Prvi je da skoro duplo više ispitanika iz srpskih sredina južno od Ibra (79.8%) u odnosu na sunarodnike na severu (44%) smatra da je neophodan odgovorniji odnos Prištine prema zaštiti nacionalnog identiteta i kulturnog nasleđa srpske zajednice na Kosovu. Ova značajna razlika odraz je specifičnih društveno-političkih okolnosti u kojima žive ove dve demografske grupe (celine). Zajednica Srba na severu Kosova jače je povezana sa Republikom Srbijom, što se prevelo u snažniji kapacitet odupiranja integraciji u ustavnopravni sistem Kosova. Sa druge strane reke je teritorijalno razdružena srpska zajednica koja živi u manjim, uglavnom, ruralnim sredinama, sa značajnom manjim potencijalom da se odupre integracionim pritiscima iz Prištine. Upravo taj integracioni pritisak se prevodi u osećaj ugroženosti nacionalnog identiteta i kulturnog nasleđa, posebno ako se uzmu u obzir glasovi u albanskoj zajednici koji negiraju srpsko kulturno nasleđe⁵³, ugrožavanje lokaliteta pod ingerencijom Srpske pravoslavne crkve⁵⁴, ali i veliki broj uništenih crkvenih i sakralnih objekata⁵⁵. O ovom problemu biće više reči kasnije tokom studije u delu koji se bavi zaštitom srpskog kulturnog nasleđa. U ovom delu studije ovi podaci su važni, jer ilustruju snažan sentiment srpske zajednice, koji je ujedno i upozorenje za Prištinu i međunarodnu zajednicu, a to je **da se Srbi na Kosovu osećaju bezbednije u onoj meri u kojoj su izolovaniji i zaštićeniji od uticaja politika iz Prištine.**

U prilog ovoj tezi govori i drugi značajan rezultat dela studije koji se bavi percepcijom odgovorne politike Prištine prema srpskoj zajednici prema kome samo 32% ispitanika na severu Kosova, nasuprot 64% iz južnih sredina smatra da kosovska vlada mora odgovornije da radi na promovisanju mira i tolerancije. Tako nizak procenat ispitanika koji podržava ono što je očigledna nadležnost i obaveza vlasti u Prištini upravo ukazuje potrebu za nekom vrstom izolacije od doseg Prištine, tj. realnosti u kojoj su Srbi na severu živeli decenijama i u kojoj politike iz Prištine nemaju tako snažan uticaj na njihov život kako je to slučaj sa Srbima južno od reke Ibar.

Konačno, zaključak ovog dela studije je sledeći: Srbi sa Kosova se boje promena⁵⁶. Među njima preovlađuje uverenje da je većina rešenja i sporazuma od početka pregovaračkog procesa 2013. išla na štetu njihovih interesa, a da su retki sporazumi koji je trebalo da im omoguće kvalitetniji **život ostali neimplementirani⁵⁷.** To dalje ukazuje da Srbi i njihovi interesi nisu suštinski predstavljeni u samom pregovaračkom procesu. Ti interesi su kompleksni i široki i njihovo adekvatno predstavljanje zahteva ne samo politički pluralizam, već i strukturni proces unutrašnjeg dijaloga koji će omogućiti slobodno predstavljanje različitih stavova, viđenja i prioriteta.

Upravo to nedostaje trenutnom pristupu Republike Srbije u dijalogu o normalizaciji odnosa sa Prištinom. Političko predstavljanje srpske zajednice monopolizovano je preferentnim odnosom Beograda prema Srpskoj listi i sistematskim kampanjama gušenja kritičkih glasova koji se javno diskredituju kao opoziciona agitacija⁵⁸. Takav demokratski, pa i etički⁵⁹ deficit posledica je upravo stranačkog pristupa u rešavanju pitanja Kosova, preciznije „zarobljavanja” tako važnog pitanja po nacionalne interese Srbije u okvir međustranačke borbe za prevlast, o čemu je bilo reči na početku ove studije.

⁵³ Vladan Stanković, profesor Filološkog fakulteta u Beogradu

⁵⁴ Zaštita kulturnog nasleđa na Kosovu. (2022). Misija OEBS-a na Kosovu: Priština Preuzeto sa: <https://www.osce.org/files/t/documents/c/7/522898.pdf>

⁵⁵ OSCE. (2016). Osnova za mir: Zaštita kulturne baštine na Kosovu. Preuzeto sa <https://www.osce.org/sr/magazine/277376>

⁵⁶ Ispitanik 12: Sve promene kojima smo svedočili činile su da živimo sve gore i gore. NVO CASA arhiva

⁵⁷ NGO Aktiv, Analiza trendova. (2020). Preuzeto sa: <https://ngoaktiv.org/wp-content/uploads/2023/01/Analiza-trendova-2020-SRBI.pdf>

⁵⁸ Ispitanik 44 (zahtev anonimnosti), NVO CASA arhiva.

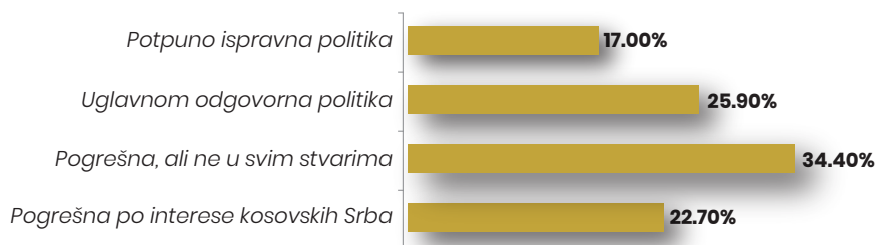
⁵⁹ Uskratiti prostor zajednici da učestvuje u procesu od kojeg zavisi njena budućnost. (prim.aut).

Rezultat toga je nesklad između državne politike i istinskih potreba njenih beneficijara, tj. Srpske zajednice na Kosovu. Rezultati ove studije to blatantno pokazuju. Tako rezultati ankete pokazuju da ukupno **77.1% Srba na Kosovu kao rešenje kosovskog problema vidi reintegraciju u ustavnopravni okvir Srbije ili očuvanje te perspektive na duži rok putem održavanja statusa quo**. Ovaj rezultat se indirektno može čitati kao snažno protivljenje Srba odredbama „nemačko-francuskog” predloga koji je prihvaćen od strane rukovodstva Republike Srbije⁶⁰ i čija je suština upravo normalizacija odnosa Prištine i Beograda na poziciji neizbežnog „prepoznavanja” kosovske nezavisnosti⁶¹. Do istog zaključka dovodi i analiza rezultata vezana za opciju definisanu kao „Prihvatanje članstva Kosova u međunarodnim organizacijama bez članstva u UN i bez formalnog priznanja od strane Srbije u zamenu za konstituisanje ZSO i poseban status za SPC i manastire. Ova opcija je upravo kreirana na poznatim premisama tzv. francusko-nemačkog predloga. **Rezultati ankete pokazuju da takvo rešenje podržava tek 20% Srba sa Kosova. Nešto veća podrška uočena je u srpskim sredinama južno od Ibra 25.1% ispitanih, dok se na severu kreće oko 15%.**

Postavlja se pitanje, koliko je politika Beograda usklađena sa istinskim interesima srpske zajednice. Upravo to smo i istraživali, postavljajući pitanje građanima iz srpskih zajednica na Kosovu kako ocenjuju pristup Republike Srbije prema pitanju Kosova.

3.3 Procena kvaliteta dosadašnjeg rada Vlade Srbije i Vlade Kosova kada je reč o nacionalnim interesima Srba na Kosovu – stavovi građana

Grafikon 11 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Kako ocenjujete politiku trenutne vlasti Republike Srbije prema Kosovu?”

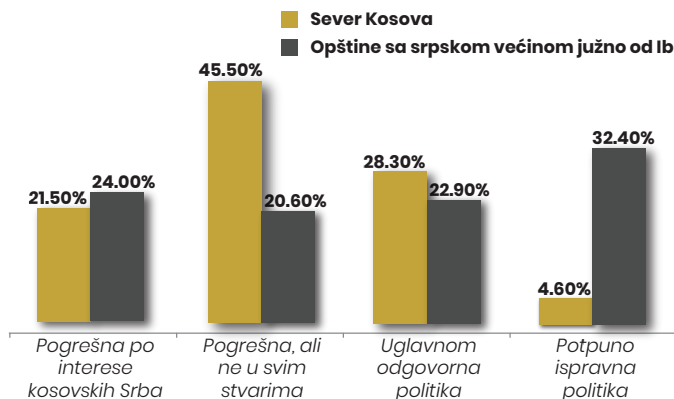

U pogledu procene koliko je politika Beograda prema Srbima sa Kosova ispravna 34.4% ispitanika smatra da je pogrešna, ali ne u svim aspektima, 22.7% ispitanika smatra da je pogrešna, dok 17% smatra da je potpuno ispravna. Srbi su, dakle, podeljeni oko ocene politike Republike Srbije prema kosovskom pitanju. Nešto više od polovine ispitanika 57.3% (kumulativno pogrešna, ali ne po svim pitanjima i pogrešna po interese Srba) joj daje negativnu ocenu, a 42.7% smatra da je ispravna. Izražene su razlike prema mestu stanovanja anketiranih. Najveći procenat ispitanika sa severa Kosova smatra da je politika Beograda prema njima pogrešna, ali ne u svim aspektima (45.5%), dok je najveći procenat Srba koji žive južno od Ibra naznačio da je politika Beograda potpuno ispravna (32.4%).

⁶⁰ Srbija i Kosovo: Beograd i Priština saglasni sa evropskim predlogom za Kosovo, kaže Borelj, Vučić insistira na Zajednici srpskih opština. (27. februar 2023). BBC. Preuzeto sa: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-64771528>

⁶¹ Ispitanik 42: Francusko-nemački plan nije priznanje Kosova, već prepoznavanje da drugih opcija nema. NVO CASA arhiva.

Grafikon 12 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje : „Kako ocenjujete politiku trenutne vlasti Republike Srbije prema Kosovu“, (prema mestu prebivališta).

Ukoliko je moguće izvući pouzdan zaključak na osnovu ovih rezultata, možemo reći da su Srbi podeljeni oko mišljenja o podršci Beograda pristupu u rešavanju kosovskog pitanja, bez obzira na to što je podrška konkretnom predlogu poznatom kao francusko-nemački predlog izuzetno niska (tek jedan od pet ispitanika). Dalje, zaključak je i da su stavovi Srba prema politici Beograda u neskladu sa jednim mehanizmom njene validacije, a to su izbori. EkspONENTI politike Beograda na Kosovu, predstavnici Srpske liste, dobijali su ubedljivu većinu u svim dosadašnjim izbornim ciklusima, da bi na poslednjim parlamentarnim izborima na Kosovu (februar, 2021) osvojili svih 10 mandata, a na lokalnim izborima iste godine osvojili vlast u svih 10 opština u kojima su Srbi većina⁶². U kvalitativnom delu istraživanja, putem intervjua sa istaknutim liderima iz srpske zajednice na Kosovu ovaj fenomen objašnjen je kombinacijom dva faktora. Prvo, Srbisa Kosova, opterećeni permanentnim etničkim konfliktom, po automatizmu glasaju za stranke na vlasti u Beogradu⁶³. Drugo, izborni proces u srpskoj zajednici nužno prate i snažni pritisci na političke protivnike Srpske liste i njihove glasače, uključujući i agresivnu medijsku diskreditaciju političkih oponentata (kampanjama blaćenja, tabloidne difamacije, diskriminacijom pristupa resursima u izbornom procesu, pa čak i pritiscima egzistencijalnog karaktera (gubitak posla ili degradacija na niže pozicije i sl.)⁶⁴.

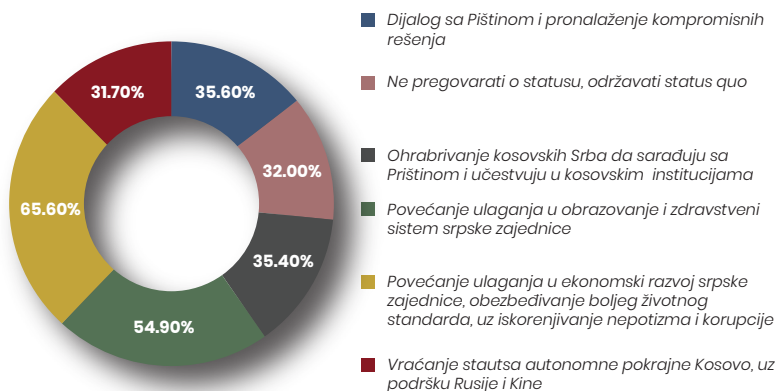
U nedostatku sistemskih rešenja za uključivanje nezavisnih glasova iz srpske zajednice u dijalog oko normalizacije odnosa Beograda i Prištine, glavni kanal komunikacije ovih interesa postaju mediji i civilne inicijative kao važni stubovi demokratskog društva. Iz te perspektive i sa tom odgovornošću ova studija je dala svoj doprinos u nominovanju ovih interesa, tako što je istraživala percepcije (a time i potrebe) građana srpske nacionalnosti o tome šta predstavlja odgovorno delovanje Republike Srbije. Kao vid odgovorne politike Beograda prema Srbima sa Kosova najveći procenat uzorka je izdvojio povećanje ulaganja u ekonomski razvoj srpske zajednice, obezbeđivanje boljeg životnog standarda, uz iskorenjivanje nepotizma i korupcije (od celog uzorka 65.6%), kao i povećanje ulaganja u obrazovanje i zdravstveni sistem srpske zajednice (od celog uzorka 54.9%).

⁶² Završeno glasanje na Kosovu, Rakić: Srpska lista pobedila u svim većinski srpskim opštinama. (17. Oktobar 2021.). Danas. Preuzeto sa: <https://www.danas.rs/vesti/politika/otvorena-biracka-mesta-za-lokalne-izbore-na-kosovu/>

⁶³ Marinković, M. (2021). Karakteristike otvorenog društva u srpskoj zajednici. Priština: KFOS

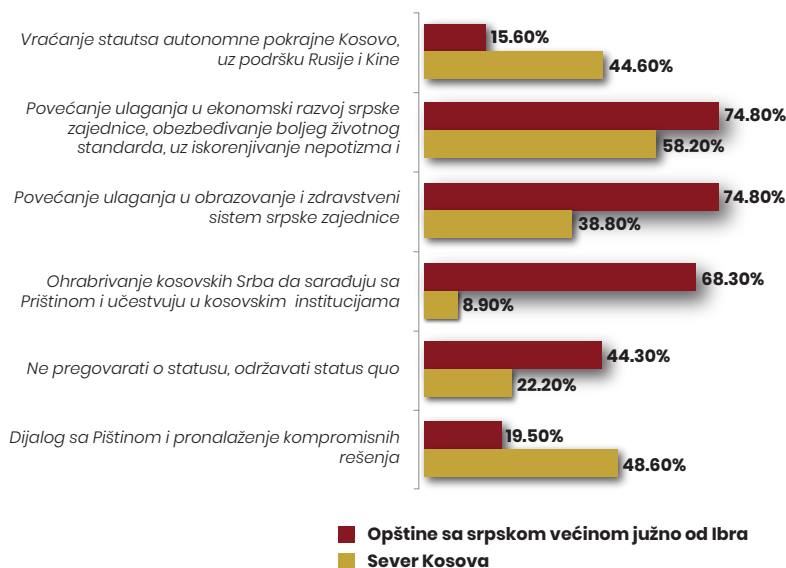
⁶⁴ Proporcije i sistematičnost napora da se marginalizuje politička opozicija unutar srpske zajednice je prisutna u meri u kojoj se može zaključiti da je politički pluralizam unutar srpske zajednice sistematski ugušen. Isto.

Grafikon 13 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Šta po Vama predstavlja odgovorna politika Beograda prema Srbima sa Kosova? (zaokružite najmanje 2 odgovora)”

Interesantno je da su oba najučestalija odgovora upravo i jedine ponuđene opcije koje nisu bile direktno vezane za statusna pitanja Kosova ili proces koji bi taj status trebalo da reši. To je vrlo važna indikacija za razumevanje potreba srpske zajednice Kosovu, jer pokazuje „izmorenost” građana višedecenijskim etničkim sukobima, političkim tenzijama i poteškoćama u građenju stabilnog i dostojanstvenog života. Ta zamorenost se prevodi u prioritete, koji u ovom slučaju postaju pitanja svakodnevnog života, stabilnost poslova, ekonomski napredak, stabilnost osnovnih usluga (zdravstvena i socijalna zaštita). U analizi podataka prema mestu prebivališta, pokazuje se da ovakav pogled na politike Beograda izraženiji kod srpske zajednice južno od reke Ibar. Prema ispitanicima kvalitativnog dela studije ti rezultati se objašnjavaju dugogodišnjom i skoro potpunom integracijom te zajednice u pravni poredak Kosova i time i preusmeravanje fokusa na egzistencijalna pitanja⁶⁵.

Grafikon 14 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Šta po Vama predstavlja odgovorna politika Beograda prema Srbima sa Kosova? (zaokružite najmanje 2 odgovora)” (prema mestu prebivališta).

⁶⁵ Ispitanik, Gračanica: Mi se ne možemo nadati nekim čudima, vraćanjem u Srbiju ili tako nešto, ali možemo da se nadamo da ne izgubimo ovo sto imamo. NVO CASA arhiva.

3.4 Percepcija Srba sa Kosova o pitanju nacionalnog interesa – zaključak

Intervjui sa istaknutim predstavnicima srpskog naroda kao i istraživanje stavova građana srpske nacionalnosti koji žive na Kosovu pokazali su gotovo jednoglasnost (97%) u zaključku da je glavni nacionalni interes – ostanak Srba na Kosovu i obezbeđivanje prihvatljivih uslova života.

Istraživanje je pokazalo da, dok intervjuisani akteri u obezbeđivanju autonomije za Srbe vide glavni modalitet ostvarenja srpskog nacionalnog interesa, anketirani Srbi iskazuju najveću podršku (84.7%) očuvanju institucija Republike Srbije u oblasti obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite koje i dalje deluju na teritoriji Kosova. Uprkos visokom procentu uzorka koji je podržao preduslove kao što su bezbednost, autonomija, zaštita imovinskih prava, očuvanje kulturne baštine i borba protiv korupcije i nepotizma, veza sa Srbijom u ovim vitalnim sferama može biti predstavljena kao glavni i vetirajući preduslov za većinsku odluku Srba da nastave da žive na Kosovu.

U svetlu najnovijih sporazuma postignutih kroz dijalog Beograda i Prištine očigledno je da Srbi sa Kosova, iako formalno podržavaju proces, ne uviđaju konsekvence preuzetih političkih odluka. Za održanje statusa quo je i dalje 40% ispitanika. Zbirno 77.1% anketiranih Srba vidi budućnost Kosova u statusu autonomne pokrajine u skladu sa Ustavom Srbije i Rezolucijom 1244 SB UN-a. Takođe, čak 90.3% Srba sa Kosova se protivi eventualnom članstvu Srbije u Evropskoj uniji, ukoliko to podrazumeva odricanje ili priznanje nezavisnosti Kosova.

Od Srbije očekuju zastupanje interesa srpske zajednice, odgovornu politiku koja uključuje podsticaj ekonomskog razvoja, očuvanje i unapređenje usluga u oblasti zdravstva i obrazovanja. Pored toga, sagovornici ukazuju na to da je neophodno obezbediti pravednu nepartijsku preraspodelu materijalne podrške, ali i iskorenjivanje nepotizma i korupcije. Posebno je naglašena neophodnost transparentnost u trošenju finansijskih sredstava koja se izdvajaju za srpsku zajednicu na Kosovu. Iskazana je i bojazan da, iako Srbija ima ključnu i odlučujuću ulogu u ostvarivanju interesa koji se tiču opstanka Srba, politikom koju trenutno sprovodi prema Srbima na Kosovu dovodi do sve veće depopulacije prostora i masovnog odlaska pripadnika srpske zajednice. Strahuju, takođe, i da ZSO neće imati izvorni demokratski legitimitet, odnosno, da će trenutna politička opcija koristiti ZSO za postavljenje isključivo partijskih članova i ostvarivanje uskih partijskih interesa, bez stavljanja zajednice Srba u prvi plan. Među intervjuisanim akterima postoji saglasnost da je ključna uloga Beograda konstruktivan dijalog sa Prištinom, podrška Srbima na Kosovu u vitalnim sferama života i promovisanje srpskih interesa u međunarodnoj zajednici, dok se od Prištine očekuje da će kroz proces dijaloga promeniti dosadašnju politiku, preduzeti korake ka zaštiti nacionalnog identiteta i kulturnog nasleđa srpskog naroda, podržati specijalne veze Srba sa Beogradom i obezbediti delotvornu autonomiju u vidu Zajednice opština sa srpskom većinom.

Ono što zabrinjava jeste visok stepen saglasnosti predstavnika Srba da će članovi njihove zajednice nastaviti da odlaze sa Kosova i da se budućnost odlikuje defetizmom, nezadovoljstvom sopstvenim statusom i odlukom da trajno napuste teritoriju Kosova. Aktere najviše plaši dominirajući defetizam među pripadnicima srpske zajednice na Kosovu usled pretpostavke o nemogućnosti promena političkih i ekonomskih prilika na Kosovu i sve većeg odlaska, pogotovo mladih i obrazovanih ljudi. Pored pogrešne politike vlasti u Prištini, posebno je akcentovana krivica Beograda zbog negovanja partokratije, nepotizma i urušenog vrednosnog sistema.

Kao što ističe jedan od srpskih predstavnika: „Ukoliko se ne pronade trajno institucionalno rešenje koje će obezbediti političku i ekonomsku stabilnost, kao i stepen autonomije u odlučivanju, perspektiva Srba na Kosovu će biti loša i kretaće se ka sve manjem broju pripadnika srpske zajednice na Kosovu. Ukoliko se postigne politička i ekonomska stabilnost, kao i zadržavanje specijalnih veza sa Srbijom, ovaj trend se može usporiti ili zaustaviti.”

Postoji visoka saglasnost intervjuisanih da je budućnost srpske zajednice na Kosovu vrlo neizvesna i zavisi ne samo od pregovora Beograda i Prištine, već i od međunarodnih konstelacija (poput ishoda sukoba u Ukrajini). U svakom slučaju, pravo na samostalno organizovanje i delovanje pripadnika srpske zajednice u već navedenim oblastima je ključno za njihov opstanak na Kosovu i ostvarivanje preko potrebne jednakosti sa pripadnicima većinskog albanskog naroda.

4. Ključni faktori za opstanak srpske zajednice na Kosovu

4.1 Uvod

Srpska zajednica na Kosovu na pitanje koje je centralna tema ove publikacije, odnosno pitanje svog nacionalnog interesa, gleda donekle pragmatično, dajući prednost rešavanju osnovnih životnih problema, poput sigurnosti, ekonomske stabilnosti, obrazovanja i sl. To ne znači da Srbi sa Kosova pridaju manji značaj identitetskom nasleđu Kosova, već da ga baštine uz svakodnevne izazove egzistencijalne prirode. Iz tog ugla rezultati studije su vrlo jasni. Većina ispitanika u kvalitativnom delu studije (99% ispitanika, pripadnika srpske zajednice na Kosovu) je decidirano ili posredno nacionalne interese izjednačila sa politikama koje omogućavaju normalne uslove života. **Stoga se može izvesti utemeljen zaključak da zajednica Srba na Kosovu nacionalni interes vidi kao kreiranje uslova za održiv opstanak srpske zajednice.**

Već pomenuti pragmatizam ogleda se u stavovima u vezi sa osnovnim strategijama koje je neophodno primeniti kako bi se definisani interes ispunio. Ispitanici iz srpske zajednice koji su uzeli učešće u ovom istraživanju u značajnom procentu smatraju da je u njihovom interesu da dođe do „pomirenja između Srba i Albanaca” (i to u procentu od 86.5%, a u zajednici na jugu 95.8%), ali i da društveno-političko delovanje bude organizovano unutar kosovskih institucija (72% ispitanika, a u zajednici južno od Ibra čak 91.6%).

Važno je naglasiti da je ova studija urađena u trenutku kada u srpskoj zajednici jačaju svest i glasovi upozorenja o sve većem odlasku procentualno najviše mladih⁶⁶. Manifestacije tog procesa kroz apatiju i defetizam neminovno su uticale na percepciju prioriteta srpske zajednice na Kosovu, a time i definiciju nacionalnog interesa. U tom svetlu, nameće se i zaključak da Srbi sa Kosova svoj nacionalni interes ne povezuju sa statusom Kosova u međunarodnim okvirima. Ne poimaju ga, dakle, kao statusno pitanje, već kao pitanje odgovornih politika i Beograda i Prištine. Te politike bi trebalo da srpskoj zajednici omoguće dostojanstven i produktivan život sa podrazumeva-jućim bezbednim okruženjem. Upravo su uslovi za takav život istraženi u poslednjem delu ove studije, odnosno u pitanju šta definiše odgovorne politike Beograda i Prištine kako bi se umanjili, zaustavili ili čak preokrenuli negativni migracioni trendovi.

4.1.1 Autonomna ovlašćenja srpske zajednice na Kosovu

(Andrić Rakić Milica)

Više od dve decenije nakon završetka sukoba na Kosovu i deceniju i po nakon što je Kosovo proglasilo nezavisnost na osnovu Sveobuhvatnog predloga Martija Ahtisarija za rešenje statusa Kosova, zajednica Srba na Kosovu se i dalje susreće sa problemima egzistencijalne prirode. Istaknuti predstavnici Srba navode da je zajednica još uvek u režimu preživljavanja, fokusirana samo na najosnovniji interes, gotovo instinkt – da ostane na Kosovu.⁶⁷

Generalno gledano stanje zajednice uslovljeno je trima značajnim faktorima koji imaju presudan uticaj na njene demokratske i razvojne kapacitete. Sa jedne strane, različite vlade Kosova pokazale su kontinuitet u selektivnoj implementaciji vladavine prava⁶⁸ i nepoštovanju obaveza koje se odnose na nevećinske zajednice, postavljajući ili odbijajući da uklone prepreke⁶⁹ za integraciju i opredeljujući se da ih koriste u

⁶⁶ Aleksandar Arsenijević tvrdi da Srbi na severu masovno ispisuju decu iz škola. (25. jul 2023). Danas. Preuzeto sa: <https://www.danas.rs/vesti/politika/aleksandar-arsenijevic-tvrdi-da-srbi-na-severu-masovno-ispisuju-decu-iz-skola/>

⁶⁷ NVO CASA, arhiva istraživanja

⁶⁸ Primeri nepoštovanja odluke Ustavnog suda o imovini Manastira Visoki Dečani mogu se pronaći na link.

⁶⁹ Proces verifikacije diploma bio je blokiran dve godine sa manje od 2 hiljade verifikovanih diploma obrazovnih institucija na srpskom jeziku na Kosovu, što je efektivno blokiralo Srbe sa Kosova da se zaposle u javnim institucijama (prim.aut).

pregovaranju kao potencijalni ustupak u dijalogu o normalizaciji odnosa sa Beogradom. Sa druge strane, korupcija i nepotizam proizilaze iz vladavine jedne dominantne političke stranke (Srpska lista) koja je nedovoljno osporavana i samim tim neodgovorna prema građanima. Od svog osnivanja Srpska lista je prvenstveno služila kao garant implementacije sporazuma o normalizaciji na terenu. Dakle, služila je interesu Srbije za pozicioniranje prema EU i ostalim medijatorima dijaloga. Ti interesi su retkobili u skladu sa interesima srpske zajednice na Kosovu.

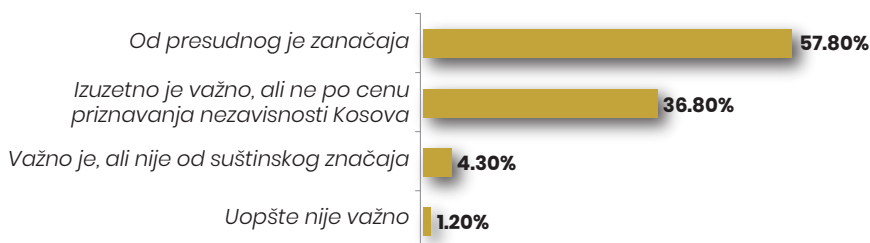
Konačno, društveno-političke okolnosti od 1999. godine do danas u nekoliko navrata dovodile su do reinstitucionalizacije zajednice Srba na Kosovu. Od povlačenja srpskih institucija do uspostavljanja institucija UNMIK-a i njihove kohabitacije sa ostacima srpskih institucija, do uspostavljanja kosovskih institucija, procesa decentralizacije i formiranja novih opština pod kosovskim pravnom kvikom, i konačno, barem za zajednicu na severu, postepene dezintegracije srpskog sistema i integracije u kosovski sistem. Ovakav tok i smene administrativnih okvira znatno su otežali da se zajednica prilagodi bilo kom od aranžmana, razmotri da li je održiv i počne da planira svoju budućnost na Kosovu (ili van njega) u skladu sa tim. Upravo taj nedostatak predvidljivosti kao treći faktor održivog ostanka doprineo je odluci velikog broja Srba da napuste Kosovo ili je, pak, demotivisao one koji ostaju od preduzimanja inicijativa za uređenje života na Kosovu. Prva dva faktora sprečavaju zajednicu Srba na Kosovu da živi dostojanstvenim životom, dok treći ometa produktivnost zajednice.

Kako bi rešila svoje suštinske probleme, srpskoj zajednici na Kosovu potreban je odgovarajući institucionalni okvir osetljiv na specifične potrebe nevećinske zajednice koje nisu na zadovoljavajući način tretirane od strane kosovskih vlada (trenutne i prethodnih). U isto vreme taj administrativni okvir treba da omogući puno uživanje zakonom garantovanih prava građanima, uključujući i ona koja su ukorenjena u pravu na dvojno državljanstvo (državljanstvo Srbije), te legitimizaciji bliskih institucionalnih veza srpske zajednice sa Beogradom. Takve veze, priznate i legalizovane važećim zakonskim normama, ali i načelnim predlozima o tekstu sporazuma o normalizaciji odnosa⁷⁰ i dalje se u javnom diskursu albanske zajednice stigmatizuju i karakterišu kao „institucionalizacija” Srba sa Kosova.

4.1.2 Rezultati istraživanja: o autonomiji

Istraživanje stavova srpske zajednice koje smo uradili u okviru ove studije ukazuje na to da je svest o neophodnosti autonomnih ovlašćenja jasno izražena. Malo više od polovine ispitanika naznačilo je da je ostvarivanje suštinske autonomije za srpsku zajednicu od presudnog značaja za njihov ostanak na Kosovu, dok 36,8% ispitanika smatra da to jeste važno, ali ne po cenu priznavanja nezavisnosti Kosova.

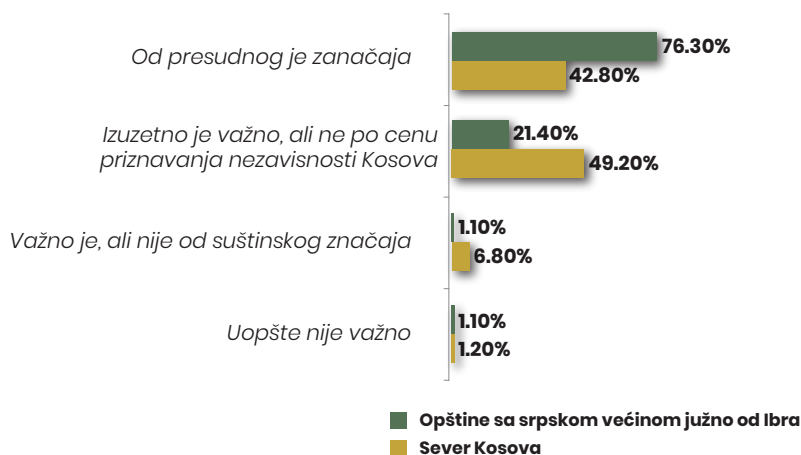
Grafikon 15 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Koliko je ostvarivanje suštinske autonomije (uslovi u kojima Srbi mogu da donose odluke, ali bez mešanja Prištine) suštinski preduslov da bi Srbi na Kosovu mogli da ostanu?”

⁷⁰ EEAS Europa, tekst predloga o Sporazumu o normalizaciji odnosa, Član 7: uključujući i mogućnost finansijske podrške od strane Srbije... Preuzeto sa: [link](#)

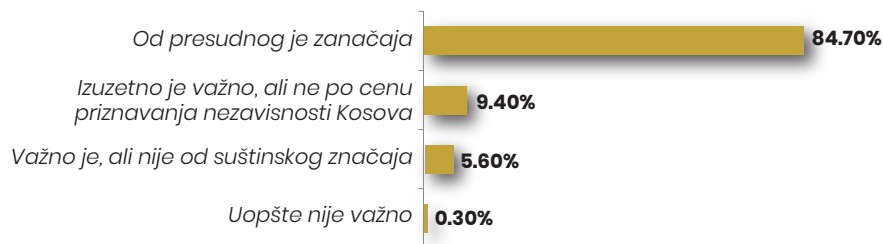
Kada se uzme u obzir razlika po mestu stanovanja, 76.3% ispitanika koji žive južno od Ibra smatraju ovo pitanje od presudnog značaja za ostanak Srba na Kosovu. Srbi koji žive na severu su opet podeljeni: 42.8% smatra da je pitanje suštinske autonomije od presudnog značaja za ostanak Srba na Kosovu, dok 49.2% smatra da je to važno, ali ne po cenu priznavanja nezavisnosti Kosova. Može se izvesti zaključak da dok Srbi južno od Ibra u autonomiji većinski vide poboljšanje trenutnog položaja i osiguravanje ostanka, na severu Kosova značajan broj ispitanika izražava sumnju prema sadržini i ishodima te autonomije, pogotovo u to koliko bi nemešanje vlasti u Prištini zaista moglo da bude garantovano u slučaju priznanja nezavisnosti Kosova.

Grafikon 16 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Koliko je ostvarivanje suštinske autonomije (uslovi u kojima Srbi mogu da donose odluke, ali bez mešanja Prištine) suštinski preduslov da bi Srbi na Kosovu mogli da ostanu?“ (prema mestu prebivališta).

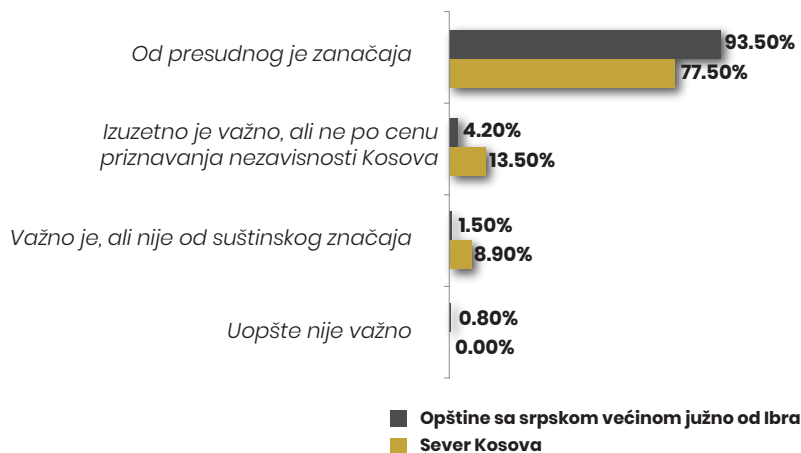

Veliki procenat ispitanika, 84.7%, naznačio je da je očuvanje obrazovnog, zdravstvenog i sistema socijalnih usluga u srpskom administrativnom sistemu, uz očuvanje sistema plata, od presudnog značaja za ostanak Srba na Kosovu.

Grafikon 17 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Koliko je očuvanje obrazovnog, zdravstvenog i sistema socijalnih usluga u srpskom administrativnom sistemu, uz očuvanje sistema plata, suštinski preduslov da bi Srbi na Kosovu mogli da ostanu?“

Grafikon 18 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Koliko je očuvanje obrazovnog, zdravstvenog i sistema socijalnih usluga u srpskom administrativnom sistemu, uz očuvanje sistema plata, suštinski preduslov da bi Srbi na Kosovu mogli da ostanu?“ (prema mestu prebivališta).

Kada se uzme u obzir razlika po mestu prebivališta, 93.5 % ispitanika koji žive južno od Ibra smatra da je ovo pitanje od presudnog značaja za ostanak Srba na Kosovu, dok je na severu Kosova to potvrdilo 77.5% ispitanika, što je takođe visok, ali i приметно manji procenat stanovnika u odnosu na južne opštine sa srpskom većinom. To dovodi do zaključka da pored korišćenja usluga administrativnog sistema, značajan broj Srba koji žive u enklavama svoju egzistenciju na Kosovu održava isključivo zahvaljujući budžetskim dotacijama Srbije.

4.1.3 Institucionalno rešenje zasnovano na etničkoj pripadnosti ili teritoriji? Ili oboje?

Administrativni okvir autonomnih ovlašćenja za zajednicu Srba je Asocijacija/Zajednica opština sa srpskom većinom dogovorena u okviru briselskog dijaloga, sporazumima iz 2013. i 2015. godine. Sporazum do sada nije implementiran, ostavivši srpsku zajednicu na Kosovu između dva sistema koja se međusobno ne priznaju – srpskog i kosovskog. Do danas nije jasno kako bi to telo trebalo da izgleda, pre svega zbog nesklada između dogovorenih ovlašćenja za ZSO i postojećih ustavnih ograničenja definisanih zvaničnim tumačenjem Ustavnog suda Kosova⁷¹.

Kosovska vlada, bez obzira na smene stranaka koje je čine, istrajavala je u tvrdnji da je A/ZSO kao i svaka druga već ustavom omogućena asocijacija opština. Tu se, pre svega, misli na formalna udruženja subjekata lokalne samouprave kao uobičajena rešenja koja postoje u gotovo svim evropskim zemljama. To su organizacije koje zastupaju interese opština u odnosu na centralnu vlast. U većini slučajeva ova udruženja su konsolidovana, predstavljaju asocijacije opština na nacionalnom nivou, a ne osnivaju se na etničkoj osnovi. Prema mišljenju Ustavnog suda Kosova, predviđena A/ZSO nije u skladu sa postojećim tekstom Ustava, jer upravo predviđa uspostavljanje asocijacije opština na osnovu etničke većine koja živi u opštinama, čime se krši član 3.1 Ustava, prema kojem je Kosovo multietničko društvo.

⁷¹https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/vendimet/gjkk_ko_95_13_ang.pdf

Složeniji oblik zajedničkog rada opština je međuopštinska saradnja. Međuopštinska saradnja uspostavlja se za jednu ili više opština radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva i interesa u vezi sa obavljanjem sopstvenih i proširenih nadležnosti. Takva saradnja može biti jednonamenska, gde se obavlja samo jedna aktivnost, ili višenamenska, gde su zadaci raznovrsniji.

Nekoliko zemalja – Holandija, Švajcarska, Norveška, Francuska, Mađarska, Bugarska, Češka,⁷² itd, oslanjaju se na modele međuopštinske saradnje sa dugačkom listom isključivih nadležnosti: upravljanje vodama i otpadom, saobraćaj i transport,⁷³ planske odluke, rasveta, hitne službe, zaštita životne sredine, razvoj turizma, ekonomski i kulturni razvoj, sportski objekti, medicinske usluge, ponekad socijalna zaštita i, sve više, javna politika, bezbednost, zaštita životinja, rudarstvo i upravljanje energijom. Kao i kod udruženja, slična ograničenja međuopštinske saradnje postoje u različitim zemljama. Na primer, opštine u Austriji, Nemačkoj i Švajcarskoj su ograničene na formiranje zajedničkih tela ako nisu deo iste regije/kantona zbog regionalnih/kantonálnih podzakonskih akata. U Francuskoj javne međuopštinske ustanove moraju biti jedinstvene⁷ i ne moraju da sadrže nikakve enklave.

Asocijacije opština i oblici međuopštinske saradnje su stvar nacionalnog zakonodavstva⁷⁵ i nisu proizvod bilateralnih sporazuma, što je slučaj sa A/ZSO. Nadalje, sporazum iz 2013. priznaje „različiti karakter” A/ZSO. Ova distinkcija u naslovu naglašava kriterijume za zajedničko delovanje – većinsko srpsko, što A/ZSO čini modelom koji najviše odgovara modelima etničke autonomije.

Autonomni institucionalni okvir namenjen etničkoj manjini nije neuobičajen u Evropi, a Belgija, Finska i Italija su najistaknutiji primeri takozvane neteritorijalne autonomije. U tim slučajevima autonomija se daje ili etničkim manjinama, ili jezičkim zajednicama. Obično je proizvod ponekad decenijama dugih pregovora i dugotrajne implementacije krunisane bilateralnim sporazumima između interesnih zemalja. U Finskoj, Olandska ostrva mogu dati regionalno državljanstvo i usvojiti zakone o obrazovanju, kulturi, očuvanju drevnih spomenika, zdravstvu, medicinskoj zaštiti, životnoj sredini, promociji industrije, unutrašnjem transportu, lokalnoj upravi, policiji, poštanskom saobraćaju, radiju i televiziji. U Belgiji⁷⁶, pored savezne vlade, tri različite vlade zajednica, Flamanske zajednice, Francuske zajednice i Zajednice nemačkog govornog područja, imaju zakonodavna ovlašćenja koja se odnose na kulturu, obrazovanje, zdravstvo i međunarodne odnose u svim pitanjima koja su poverena zajednicama. U Italiji, Autonomna pokrajina Bozen /Bolzano (Južni Tirol) u širokom spektru oblasti je povezana sa značajnim finansijskim ovlašćenjima. jer pokrajina zadržava većinu naknada za usluge i porez.

Možda je najubedljiviji argument za potrebu autonomije za Srbe u pojedinim oblastima – da je oni već imaju. Kako procesi izgradnje institucija nikada nisu završeni u oblastima na Kosovu gde pretežno žive Srbi, zajednica se u velikoj meri oslanja na Srbiju za najosnovnije usluge, kao što su zdravstvena zaštita i obrazovanje. Srpski obrazovni i zdravstveni sistemi funkcionišu u potpunosti van kosovskog institucionalnog okvira i pod značajno različitim organizacionim modelima i stoga već predstavljaju autonomiju na delu. Kosovske vlasti smatraju ove sisteme paralelnim i nezakonitim. Ipak, srpska zajednica u činjenici da njima upravlja Vlada Srbije vidi izuzetno važnu komponentu za očuvanje svog identiteta i postizanje željenog nivoa kvaliteta usluga.

⁷² Savet Evrope, (2007). Dobre prakse u međuopštinskoj saradnji u Evropi. Preuzeto sa: <https://rm.coe.int/1680746dea>

⁷³ To znači da nadležnosti koje su jednom poverene organu uspostavljenom kroz međuopštinsku saradnju više ne mogu obavljati opštinski organi (prim.aut).

⁷⁴ Opštine sa srpskom većinom na Kosovu su teritorijalno razduzene.

⁷⁵ Kosovo već ima Zakon o međuopštinskoj saradnji.

⁷⁶ Division of powers. (2008, March 11). U: European Committee of the Regions. Preuzeto 21. avgusta 2023. sa <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Belgium-Introduction.aspx>

Treba napomenuti da zajednica uočava postepeno smanjenje kvaliteta usluga u ovim institucijama. Ovakvi negativni trendovi se gotovo jednoglasno pripisuju korupciji i nepotizmu političkih elita Srba sa Kosova i posledičnom odlivu mozgova. Bez obzira na to, postoji strah od promena i uticaja na standard usluga koje bi potencijalna integracija u kosovski sistem imala. Tokom proteklih 20 godina kosovske obrazovne i zdravstvene institucije i srpske institucije na Kosovu razvijale su se u različitim pravcima. Ovo se posebno odnosi na zdravstveni sistem, gde se Srbija oslanja na socijalističko nasleđe i javno osiguranje, dok se Kosovo više oslanja na privatno osiguranje.

Prethodno iskustvo Srba u pružanju usluga od strane institucija centralne vlade se objektivno ne može karakterisati kao uspešno. Kosovske vlade su se smenjivale periodično, ali niti jedna nije mogla da se pohvali dobrim rezultatima u zaštiti prava nevećinskih zajednica kad god im je taj zadatak bio poveren. Najistaknutiji primer za to su loši rezultati u primeni Zakona o upotrebi jezika po kojem su albanski i srpski službeni jezici. Isto tako, nekoliko drugih mehanizama koji štite prava nevećinskih zajednica propada. Prema Izveštaju Evropske komisije⁷⁷ za Kosovo 2022: „Uslovi za istinski multietničko i integrisano društvo na celom Kosovu nisu u potpunosti stvoreni. Ostaju praznine u obezbeđivanju bezbednog okruženja za sve nevećinske zajednice – posebno u oblastima gde žive povratnici – i osiguranju pristupa imovini, ličnoj dokumentaciji, jezičkim pravima, kvalitetnom obrazovanju, zapošljavanju i socijalnoj zaštiti”.

Argument za obezbeđivanje autonomnih ovlašćenja za srpsku zajednicu je jasan. Kosovski politički lideri nisu pokazali dovoljno odgovornosti i spremnosti da implementiraju zakonski okvir za zaštitu prava nevećinskih zajednica i, u postojećim okolnostima, opravdano je tu zaštitu tražiti kreiranjem autonomnih ovlašćenja na nivou ugroženih zajednica. Da bi ta zaštita bila efikasna, neophodno je telo koje je efektuiralo i ima ovlašćenja za donošenje podzakonskih akata u oblastima javnih politika za koje ima priznatu nadležnost. Takvih primera u Evropi ima. Vlade belgijskih zajednica takođe imaju zakonodavnu moć i mogu izdavati uredbe sa snagom zakona unutar svojih zajednica. Sličan model je potreban za A/ZSO, buduće upravljačko telo Srba na Kosovu. To bi telu omogućilo da legalizuje i održava strukturu i standard usluga, uključujući stopu plata u trenutnom institucionalnom sistemu koji pruža zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, kulturne i druge usluge Srbima i drugim građanima koji žive u područjima sa srpskom većinom na Kosovu.

4.1.4 Teritorijalna autonomija – dva pogleda u srpskoj zajednici

Pitanje oblika autonomnog uređenja nailazi na različita viđenja u srpskoj zajednici. Jedan pogled polazi od pretpostavke da, ukoliko se buduća institucionalna rešenja grade na postojećim aranžmanima, model asimetrične autonomije se čini najprikladnijim. Autonomija može biti ograničena na četiri opštine sa srpskom većinom, ali budući institucionalni okvir za srpsku zajednicu (nazvan A/ZSO ili drugačije) moraće da ima ovlašćenja da apsorbuje postojeće obrazovne, zdravstvene, kulturne i druge javne institucije u svim opštinama sa srpskom većinom ili da ih po potrebi uspostavlja.

Prema toj ideji autonomni model će se tražiti unutar principa već postignutih rešenja u pregovorima između Beograda i Prištine. Jedan od njih je da su u tom procesu već donošena rešenja koja su razlikovala opštine sa srpskom većinom na severu Kosova i one razučene na jugu. Najznačajniji su uspostavljanje i posebni aranžmani za Regionalnu policijsku upravu – Sever i etnička kvota za tužioce i sudije u Osnovnom sudu i Osnovnom tužilaštvu u Mitrovici, uključujući aranžmane za sastav Apelacionog veća

⁷⁷ Kosovo* 2022. Report. Preuzeto sa: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Kosovo%20Report%202022.pdf>

za sudske predmete koji se vode u oblastima sa srpskom većinom. Dodatni argument u prilog ovoj ideji zasniva se na postojećoj evropskoj praksi koja iako poznaje modele neteritorijalnih autonomija⁷⁸ vrlo ih retko primenjuje.

Nasuprot ovom stavu, u srpskoj zajednici postoji i viđenje da priznajući specifične društveno-političke okolnosti na Kosovu, postojeće evropske prakse mogu biti putokaz, ali ne i ograničenje za rešenje pitanja autonomije srpske zajednice. U tom smislu ovlašćenja budućeg okvira samoupravljanja srpske zajednice moraju biti uniforma za svih 10 opština u kojima srpska zajednica čini većinu. Taj princip je već oslikan u sporazumima o uspostavljanju A/ZSO u okviru briselskog procesa i sada ostaje da se osigura njegova dosledna primena.

Ukoliko se različiti modeli autonomije razmatraju sa idejom da se pronade rešenje prihvatljivo za Prištinu, onda je model asimetrične autonomije čak i veći rizik, iako naizled čini ustupak. Otpor Prištine osnivanju A/ZSO zasniva se na argumentu potencijalnog rizika od secesije jednog dela srpske zajednice. U tom smislu autonomna ovlašćenja utemeljena u okviru koji uključuje kohezivnu teritorijalnu celinu severa Kosova mogu biti percipirana kao veći rizik za buduće promene granica nego što je to slučaj sa okvirom koji konsitutivno uključuje i geografski razdužene i politički potpuno integrisane opštine južno od reke Ibar.

Iako postoje različiti pogledi u vezi sa administrativnim formatom za budući institucionalni okvir samoupravljanja srpske zajednice na Kosovu, oko njegovih ovlašćenja nema takvih dilema. A/ZSO u najvećoj mogućoj meri mora da omogući Srbima funkcionalnu autonomiju koja dopušta samostalno donošenje odluka u vezi sa najvažnijim životnim pitanjima zajednice. Jedno od najvažnijih je legitimizacija funkcionisanja obrazovnih, zdravstvenih i socijalnih institucija koje su trenutno pod ingerencijama Republike Srbije.

4.1.5 Obrazovanje, zdravstvo i kultura

Zajednici Srba na Kosovu potrebna je međunarodno priznata institucija utvrđena u ustavima Srbije i Kosova⁷⁹. Institucija koja će uspostaviti, upravljati i koordinisati obrazovnim, zdravstvenim i kulturnim institucijama u opštinama sa srpskom većinom na Kosovu. Takav institucionalni aranžman trebalo bi da bude u stanju da donese podzakonske akte koji regulišu rad ovih institucija. Ustavna zaštita na Kosovu je neophodna da bi se sprečili budući pokušaji ukidanja ovog tela. Slično tome, ustavna zaštita u Srbiji je neophodna da bi se obezbedio kontinuitet finansijske podrške i validnosti dokumenata koje izdaju ove institucije i obezbedila njihova nesmetana saradnja sa institucijama u Srbiji kada učenici žele da nastave studije u Srbiji, ili kada je pacijentima potrebno lečenje u Srbiji.

Obrazovne institucije budućeg institucionalnog rešenja takođe treba da imaju dvostruku akreditaciju srpskih i kosovskih vlasti. Mogućnost neometanog nastavka školovanja u Srbiji u svakom trenutku je važan faktor stabilnosti za mnoge srpske porodice, a sposobnost da se obrazovni sistem u oblastima naseljenim Srbima održi istim, u smislu strukture i nastavnog plana i programa, je od ključnog značaja. Na primer, osnovna škola u srpskom sistemu traje osam, dok na Kosovu traje devet godina. Ukoliko bi se srpske škole na Kosovu uskladile sa obrazovnim sistemom na Kosovu, srpski đaci sa Kosova suočili bi se sa komplikacijama ako bi želeli da nastave srednjoškolsko obrazovanje u Srbiji i obrnuto.

⁷⁸ Kao što su Francuska Polinezija i Farska Ostrva, oba pripadaju arhipelazima (prim.aut.).

⁷⁹ Autonomija Olandskih ostrva priznata je i zaštićena i švedskim i finskim ustavom.

Budući organ kojim će upravljati Srbi takođe može da reguliše minimalni broj učenika koji formiraju odeljenje kako bi obezbedio rad škola na srpskom jeziku u ruralnim sredinama koje su ispod minimalnog broja učenika po nastavniku u aktuelnim podzakonskim aktima resornog ministarstva.

Kada je u pitanju zdravstvena zaštita, institucija koja će koordinisati rad primarnih, sekundarnih i tercijarnih zdravstvenih ustanova trebalo bi da upravlja budžetom ovih ustanova i donosi podzakonske akte. Ono što je najvažnije, ova institucija bi trebalo da upravlja javnim zdravstvenim fondom i, uz to, da prikuplja doprinose za zdravstvenu zaštitu građana u opštinama sa srpskom većinom.

Doprinosi za zdravstvenu zaštitu javnih službenika u opštinama sa srpskom većinom trebalo bi da budu automatski, ali ne i obavezni, što znači da će, podrazumevano, određeni iznos za doprinose za zdravstvenu zaštitu na početku odbijati od plate službenik za finansije svih javnih ustanova u opštinama sa srpskom većinom i uplaćivati u Fond za zdravstvenu zaštitu. Ukoliko javni službenik ne želi da doprinese ovom fondu, mora da zatraži od svog finansijskog službenika da bude isključen iz programa. Fond bi trebalo da bude otvoren i za korisnike koji žive van područja sa srpskom većinom kako bi se omogućilo pružanje medicinskih usluga Srbima i drugim državljanima Srbije koji žive van A/ZSO. Svima koji doprinose ovom zdravstvenom fondu biće izdate zdravstvene knjižice koje će se redovno overavati i obnavljati. Doprinosnici ovog fonda će imati pristup medicinskoj nezi u zdravstvenim ustanovama koje je osnovalo upravno telo za Srbe na Kosovu. Pored direktnih korisnika, fond će pokrivati troškove lečenja nezaposlenih članova uže porodice korisnika i penzionisanih korisnika Fonda PIO Republike Srbije. Svi ostali građani koji rade u institucijama na centralnom nivou ili privatnom sektoru, nezaposleni su ili su stanovnici drugih opština na Kosovu takođe bi trebalo da imaju mogućnost da postanu korisnici ovog fonda. Oni bi trebalo da izvrše uplate lično, ali i da im se ponudi mogućnost da uplaćuju doprinose mesečno, jednom ili dva puta godišnje.

Konačno, ovaj fond treba da ima zakonski priznatu vezu sa Republičkim fondom za zdravstveno osiguranje Republike Srbije kako bi korisnici tog fonda imali ista prava kao i korisnici Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje u Srbiji. Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje u Srbiji takođe treba dozvoliti da subvencionise fond koji vodi upravljačko telo Srba sa Kosova.

Da bi se izbegla diskriminacija poreskih obveznika i drugih javno finansiranih institucija, svi operativni troškovi sistema obrazovanja, zdravstvene zaštite, kulture i drugih sistema u opštinama sa srpskom većinom koji prevazilaze standarde propisane kosovskim zakonima trebalo bi da se plaćaju iz izvora koji nisu opštinski ili iz budžeta organa Vlade Kosova. Sve troškove režija potrebno je pokriti subvencijama⁶⁰ iz Srbije ili nejavni izvora.

Upravljačko telo treba da ima ovlašćenja da uspostavlja, reguliše i koordiniše rad kulturnih institucija – muzeja, pozorišta, biblioteka, medija i radija. Ovo je dobra prilika da se ispravi trenutna situacija u kojoj na Kosovu ne postoji nezavisni javni emiter na srpskom jeziku. Umesto toga, javni emiter Radio televizija Kosova (RTK) ima jedan kanal na srpskom jeziku – RTK2 – koji se oslanja na organe upravljanja RTK.

Upravljačko telo trebalo bi da ima inspeksijske organe koji nadgledaju usklađenost sa njegovim sekundarnim zakonodavstvom. Usklađenost sa primarnim zakonodavstvom takođe bi mogla biti moguća, ali ako to delegiraju centralna tela. Ona bi trebalo da pokriju različite sektore kao što su zdravstvo, obrazovanje, životna sredina, rad, građevinarstvo, bezbednost hrane, itd.

⁶⁰ Mađarska daje subvencije za obrazovanje svog manjinskog stanovništva u Srbiji. Mađarska vlada ima inicijative i programe za podršku obrazovanju etničkih Mađara koji žive van Mađarske, uključujući i one u Srbiji. Ove inicijative imaju za cilj očuvanje i promociju mađarskog jezika, kulture i obrazovanja mađarske manjine.

4.1.6 Izazovi dualizma

Upravljačko telo predstavlja priliku da se usklade nedoslednosti koje proizilaze iz institucionalnog dualizma, na primer, usluga koje paralelno pružaju i institucije u srpskom i one u kosovskom sistemu. Praksa je najrasprostranjenija među korisnicima socijalne pomoći koji zbog činjenice da kosovski i srpski sistemi ne komuniciraju jedan sa drugim, u jednom broju slučajeva pravo na socijalnu pomoć ostvaruju u oba sistema i time stvaraju socijalne nejednakosti koje nisu u skladu sa težnjama kreiranja pravednog društva koje štiti prava svih pojedinaca. Upravljačko telo Srba sa Kosova, koje priznaju i Kosovo i Srbija, moglo bi da uporedi ove informacije i obezbedi efikasniju i pravedniju raspodelu sredstava. Moraće da usvoji i finansira svoju šemu socijalne zaštite koja će u prelaznom periodu preuzeti korisnike socijalne zaštite u sistemu Srbije kako bi im obezbedila finansijsku stabilnost i sprečila eventualno smanjenje socijalnih davanja. Iznos koji se dobija preko socijalne pomoći i kriterijumi za odobravanje statusa korisnika socijalne pomoći na Kosovu i u srpskom sistemu su prilično različiti.

Šema socijalne zaštite bi zatvorila listu korisnika socijalne pomoći u sistemu Srbije na dan uspostavljanja upravljačkog tela i nastavila sa isplatom u istom iznosu sve dok korisnici na krajnji datum ispunjavaju iste kriterijume kao one koji važe na dan dobijanja statusa. Druge ad hoc ili stalne šeme socijalne zaštite takođe bi mogle biti usvojene i finansirane iz subvencija, posebno one koje se odnose na podršku deci i roditeljima. Šeme socijalne zaštite koje subvencionise Srbija treba da budu osmišljene za sve građane Srbije na Kosovu, bez obzira na opštinu u kojoj žive.

Postoje i druge društvene anomalije na koje bi upravljački organ Srba sa Kosova, posebno njegovi odbori ili saveti, kako je predviđeno u dosadašnjem okviru pregovora, trebalo da se prioritarno fokusiraju:

- Harmonizaciju tržišta rada i obrazovnog sistema,
- Meritokratiju,
- Osnivanje kreditnog fonda koji bi podstakao konkurentnost preduzeća u područjima sa srpskom većinom,
- Pružanje besplatne pravne pomoći građanima Srbije na Kosovu koji se bore sa ostvarivanjem imovinskih prava,
- Osnivanje višestranačke delegacije koja će zastupati interese Srba na sastancima sa međunarodnom zajednicom, investicionim fondovima, itd.

4.1.7 Zaštitne mere

Kosovo je proglasilo nezavisnost 2008. godine, zasnivajući svoje zakonodavstvo na Ahtisarijevom predlogu i obećavajući stvaranje multietničkog društva sa širokim mehanizmima podele vlasti. Od tada su, međutim, uočeni brojni pokušaji ograničavanja ovih mehanizama. Najznačajnije je bilo zaobilazanje dvostruke većinske garancije protiv promene Ustava bez dve trećine glasova poslanika koji pripadaju nevećinskim zajednicama 2018. godine. Tom prilikom, kosovski parlament usvojio je tri zakona kojima je produžen mandat Kosovskih bezbednosnih snaga, čime je pokrenut proces njihove transformacije iz „nacionalnih bezbednosnih snaga“ kako je navedeno u Ustavu u snagu koja će „braniti suverenitet i teritorijalni integritet, građane, imovinu i interese Republike Kosovo“. Naknadne ustavne promene nikada nisu pokušane, jer ne bi bilo dobijeno odobrenje potrebnog broja poslanika nevećinskih poslanika, od kojih su polovina Srbi. Ipak, zakoni su uticali na promenu okvira.

Isto tako, tokom decenije pregovora Beograda i Prištine uz pomoć EU, mnoge obaveze koje je Priština preuzela nisu poštovane. Iako je najznačajnije formiranje A/ZSO, postoje i drugi primeri manje političkih, ali gotovo jednako važnih mera za izgradnju poverenja. Član 10 Prvog sporazuma o normalizaciji odnosa predviđao je da će Apelacioni sud u Prištini osnovati veće sastavljeno od većine sudija srpske nacionalnosti koje će se baviti svim opštinama sa većinskim srpskim stanovništvom. Kršenjem ovog člana okončan je jedan respektabilan i kontroverzan slučaj, kao što je suđenje za izazivanje etničke mržnje i govora mržnje protiv visokog funkcionera Srpske liste Ivana Todosijevića, koji je doveo do osude i zatvorske kazne. Dosledna primena ovog člana omogućila bi da se u ovom i drugim slučajevima dolazi do pravednih sudskih epiloga za etnički senzitivne slučajeve.

Stoga bi zajednici Srba na Kosovu bile potrebne snažne mere zaštite u slučaju primene sporazuma o upravljačkom telu, posebno ako je formiranje tog tela uslovljeno nekim oblikom priznanja od strane Srbije.

Jedna od mogućih mera zaštite bi bila da se posmatra i ocenjuje period od deset godina u kome Kosovo može da pokaže odlučnost i kontinuitet u potpunoj primeni dogovorenog. Nakon deset godina, ako se ispune svi uslovi, može se pokrenuti razgovor o formalizovanju bilateralnih odnosa između Kosova i Srbije.

Kao dodatni zaštitni mehanizam budući sporazum bi mogao uključiti konkretne mere poništenja koje bi služile kao efikasan odvraćajući faktor protiv strane koje ne ispune preuzete obaveze.⁸¹ S druge strane, upravljački organ srpske zajednice, pored dotacija centralnih vlasti u Prištini, mora imati uređeno i nesmetano pravo na subvencije Srbije u izvršavanju svojih nadležnosti. Obim i učestalost ove podrške ne mogu zavisi od dobre volje stranaka na vlasti i moraju biti unapred definisani i nepromenljivi. Samo na ovaj način upravljačko telo može pružiti srpskoj zajednici institucionalnu predvidljivost i stabilnost o kojoj je bilo reči u uvodu.

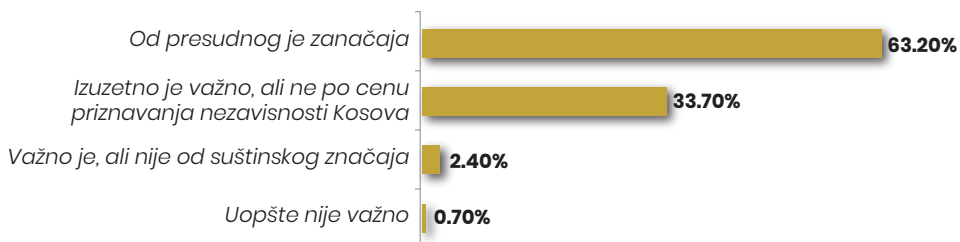
4.2 Bezbednost srpske zajednice na Kosovu

(Elek Bojan)

Ako se pođe od pretpostavke da je srpski nacionalni interes na Kosovu očuvanje kontinuiteta postojanja srpske etničke zajednice, onda je njena bezbednost jedna od ključnih pretpostavki ispunjenja tog interesa. Pojam bezbednosti za etničke zajednice u sociopolitičkom kontekstu Kosova je multidimenzionalna kategorija i ne odnosi se isključivo na fizičku bezbednost pripadnika te zajednice, već na širi društveni kontekst u kome zajednica može da živi, da se kreće, privređuje, obrazuje se, kreira društvene interakcije, čuva svoje kulturno nasleđe, pristupa uslugama i još mnogo toga. Značaj bezbednosti po kvalitet i održivost života svoje zajednice prepoznali su i ispitanici u anketi koju smo sproveli u okviru ovog istraživanja. Ona pokazuje da čak 97% ispitanika smatra da pitanje bezbednosti srpske zajednice ima veliki značaj za ostanak Srba na Kosovu. Od toga skoro dve trećine njih smatra da je bezbednost Srba presudni faktor za kontinuitet zajednice.

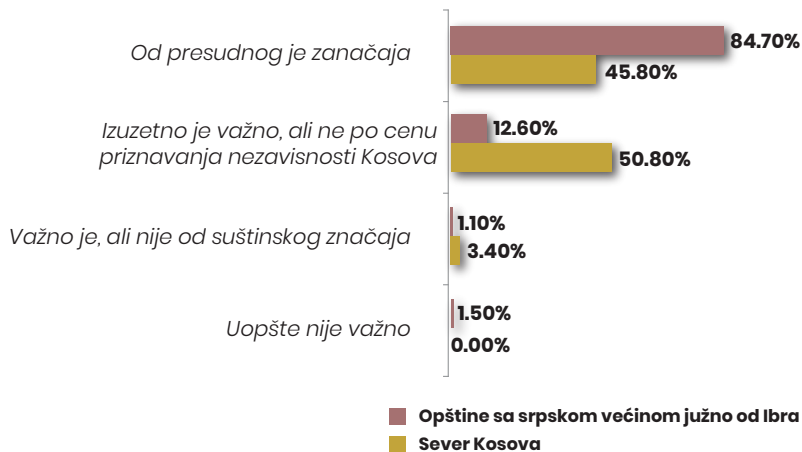
⁸¹ Autor ovog dela studije ovde sugerise mogućnost potencijalnog referenduma za odvajanje opština za severu Kosova u slučaju značajnih kršenja sporazuma.

Grafikon 19 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Koliko je fizička bezbednost Srba na Kosovu suštinski preduslov da bi Srbi na Kosovu mogli da ostanu?“

Međutim, skoro 33.7% ispitanika smatra da bezbednost jeste važna, ali ne po cenu priznavanja nezavisnosti Kosova od strane Srbije, a takav stav ima čak više od 50% stanovnika na severu Kosova. Ovakav rezultat se može protumačiti kao nespremnost značajnog dela srpske zajednice na severu Kosova da se u procesu dijaloga učine ustupci po pitanju statusa zarad obećane bezbednosti života. Ujedno na severu Kosova se statusno pitanje u značajnoj meri smatra otvorenim, a priznanje nezavisnosti Kosova tumači se kao ukidanje dosadašnje prakse „života u dva sistema“ koje bi značilo i povećanje stepena nesigurnosti i „prepuštenosti“ vlastima u Prištini. Sa druge strane ispitanici južno od reke Ibar u ogromnom broju (oko 85%) ocenjuju da je ovo pitanje od presudnog značaja za obezbeđivanje opstanka. Ovakva pozicija je očekivana, jer je zajednica Srba na jugu svesna svog bitisanja u enklavama, okružena albanskom većinom stanovništva i da učestali etnički motivisani napadi, pritisci i pretnje trajno dovode u pitanje perspektivu daljeg života na Kosovu.

Grafikon 20 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Koliko je fizička bezbednost Srba na Kosovu suštinski preduslov da bi Srbi na Kosovu mogli da ostanu?“ (prema mestu prebivališta).

Iako je pojam bezbednosti veoma širok i može da obuhvati spektar od međunarodne, preko ekonomske do ekološke bezbednosti, značenje ovog pojma u kontekstu opstanka srpske zajednice na Kosovu je u ovom tekstu dosta uže⁸². Ako bismo krenuli od klasičnih Boldvinovih pitanja koja definišu različite dimenzije bezbednosti za potrebe ovog teksta najinteresantnija, ako ne i najvažnija, su sledeća tri: bezbednost za koga, bezbednost za koje vrednosti i bezbednost od kojih pretnji⁸³. U nastavku se nude odgovori na ova pitanja koji bi mogli da pomognu da se bolje razume i konceptualizuje bezbednost srpske zajednice na Kosovu.

⁸² Ejdlus, F. (2012). Međunarodna bezbednost – teorije, sektori i nivoi. Beograd: Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku.

⁸³ Boldvin, D. (1997). Koncept bezbednosti. Review of International Studies broj 23: str. 5–26.

4.2.1 Bezbednost: za koga, za šta, od čega?

Objekat bezbednosti u ovom slučaju jeste etnička srpska zajednica, tj. Srbi koji žive na Kosovu, bilo da su oni južno ili severno od reke Ibar. Iako se usled različitih bezbednosnih izazova može napraviti razlika između Srba koji žive u četiri većinski srpske opštine na severu Kosova i Srba koji žive u opštinama južno od Ibra, pretpostavka je da je važno osigurati opstanak Srba svuda gde oni već žive, te se stoga vide kao jedinstvena etnička zajednica, iako teritorijalno razdvojena i sa različitim bezbednosnim i političkim dinamikama.

Odgovor na drugo pitanje, koje vrednosti bezbednost treba da štiti, svodi se na puki fizički opstanak srpske zajednice na Kosovu, što je ujedno i prva, suštinska vrednost u studijama bezbednosti⁸⁴. Ovde je bitno razumeti da opstanak, pored fizičkog, podrazumeva i opstanak u smislu ontološke bezbednosti, tj. očuvanja srpskog identiteta i osećaja pripadništva srpskoj zajednici na Kosovu⁸⁵. Odavde sledi i odgovor na treće pitanje, a to je koje su to pretnje koje ugrožavaju opstanak srpske zajednice na Kosovu, tj. od čega i koga srpska zajednica treba da se zaštiti. Ovo je ujedno i najkompleksnije pitanje koje zavisi kako od, uslovno rečeno, objektivne bezbednosne situacije na terenu, tako i od subjektivnog osećaja ugroženosti pojedinaca u sredinama u kojima žive. Iz ovog razloga se detaljnije obrađuje u nastavku teksta.

4.2.2 Najveće bezbednosne pretnje, rizici i izazovi za srpsku zajednicu na Kosovu

Ono što prvo pada na pamet kada je reč o opstanku manjinskih zajednica bilo gde na svetu jeste njen odnos sa i ugroženost od strane većinske grupe, pa je tako i za Srbe na Kosovu centralna tema ugroženost od većinskog albanskog stanovništva. Ovo je važno pitanje bez obzira na to da li je ta ugroženost stvarna i neposredna, poput pogroma koji se dogodio 2004. godine, ili se percipira samo kao mogućnost da do nje dode, poput straha među srpskom zajednicom na severu Kosova od skorašnjih akcija kosovske specijalne policije. Iako je vremenom opadao broj međuetničkih incidenata, što je ukazivalo na poboljšanje odnosa dve zajednice, tokom krize koja je počela usled situacije sa tablicama 2021. godine došlo je do povećanog straha među Srbima.

Ovo se može videti i kroz istraživanja javnog mnjenja srpske zajednice, gde je 70% Srba na severu Kosova 2020. godine ocenilo bezbednosno stanje kao loše, da bi sledeće dve godine taj procenat prešao 80%.⁸⁶ Ovo je ujedno i znatno više nego u srpskoj zajednici južno od Ibra, gde oko 50% stanovništva bezbednost redovno ocenjuje lošom ocenom. Isto istraživanje ukazuje i na veoma negativan trend prema kome preko polovine kosovskih Srba očekuje da se u predstojećem periodu pogoršaju uslovi za njihov opstanak, dok je jednocifren procenat onih koji veruju da se situacija na Kosovu odvija u dobrom smeru.

Uprkos veoma lošoj percepciji bezbednosne situacije, Srbi brinu skoro iste brige kao i kosovski Albanci. Istraživanje sa kraja 2022. godine ukazuje da obe zajednice većinski u najvećoj meri brinu ekonomski problemi i nezaposlenost (oko 50%), dok su međuetnički problemi kod Srba drugi po važnosti (19%), što je znatno više nego kod kosovskih Albanaca (svega 4%).⁸⁷ Ovi rezultati ukazuju na to da, iako se „drugi“ percipira kao uzrok nebezbednosti, to je samo jedan od rizika i ne najvažniji, što se takođe vidi i u činjenici da obe zajednice, uprkos problemima, i dalje većinski doživljavaju Kosovo kao multietničko društvo, iako očekivano kosovski Albanci nešto više (83%) nego Srbi (74%).⁸⁸

⁸⁴ U drugim delovima ove studije obrađene su druge teme koje takođe mogu biti vrednosti koje se štite, poput političke autonomije ili ekonomskog razvoja, te se autor njima ne bavi u ovom tekstu.

⁸⁵ Ejodus, F. (2020). Kriza i ontološka nesigurnost: anksioznost Srbije zbog kosovske nezavisnosti. Pallgrave: Macmillan.

⁸⁶ Analiza trendova: stavovi Srpske zajednice na Kosovu. (2022, 2021, 2020). Aktiv: Kosovska Mitrovica. Preuzeto sa: <https://ngoaktiv.org/aktiv-publikacije/>.

⁸⁷ Balaj, S. & Sejdiu, G. (2022): What are the Kosovo Citizen's Perceptions on inter-ethnic relations: Fostering Inter-ethnic Relations and Reconciliation Survey Result. Priština: Kosovski centar za studije bezbednosti.

⁸⁸ Isto.

Istraživanja su pokazala da je u okviru srpske zajednice velika zabrinutost za odlazak mladih iz sredina sa srpskim stanovništvom, kao i zabrinutost zbog problema izazvanih kriminalom i korupcijom.⁸⁹ Dugoročno gledano, jedna od glavnih pretnji za opstanak srpske zajednice jeste iseljavanje stanovništva. Usled nesigurnosti, neizvesnosti i različitih problema, tek svaki drugi Srbin vidi sebe na Kosovu kroz pet godina, a najmanji udeo je među onima koji su najmlađi.⁹⁰ Ovi negativni migracijski trendovi kreću se tako što se Srbi južno od Ibra doseljavaju u severne kosovske opštine, prvenstveno u Severnu Mitrovicu, a primetno je i iseljavanje, pre svega mladih ljudi, u Srbiju.

4.2.3 Institucionalna rešenja za bezbednost srpske zajednice

Ako uzmemo u obzir kosovski pravni i institucionalni okvir kao osnovu, a postignute sporazume u okviru Briselskog dijaloga kao „nadgradnju“, uključujući tu i najskorije sporazume nastale na osnovu francusko-nemačkog predloga, postoje dobre pretpostavke da se izgradi odgovarajući bezbednosni aranžman koji bi osigurao opstanak Srba na Kosovu. Iako je situacija problematična nakon što su Srbi napustili kosovske institucije na severu situacija, te je vrlo bitno preduzeti kratkoročne korake da se ona stabilizuje, dugoročno gledano mora se raditi na izgradnji bezbednosnih institucija po meri svih građana Kosova, uključujući i lokalne Srbe.

Prvo, veoma je važno da se osigura zastupljenost Srba u policiji i da se ponovo uspostavi redovno stanje u četiri policijske stanice u okviru regionalne komande za sever Kosova. Zastupljenost manjinskih zajednica u policiji je i inače međunarodno prepoznati standard kada je reč o demokratskom radu policije, jer doprinosi poverenju, podiže legitimitet institucije među manjinskom zajednicom i poboljšava interakciju policije sa civilima.⁹¹ Budući da od novembra 2022. godine nema lokalnih srpskih policajaca na severu, postavlja se pitanje njihovog povratka koje otvara brojne probleme. Najveći problem jeste pitanje poverenja između policijskih službenika i centralnih vlasti, budući da su policajci odbili poslušnost i označeni su u javnosti kao lojalni Srbiji. Ako bi do reintegracije došlo, bilo bi neophodno da se ona sprovede po principu dobrovoljnosti i bilo bi nužno da se pripadnici policije koji žele da se vrate amnestiraju od strane Prištine. Ovo je politički izuzetno teško, jer iako je jedan Zakon o amnestiji na Kosovu već donet 2013. godine u kontekstu Briselskog sporazuma, situacija je sada znatno drugačija. Pored ovoga, u februaru je kosovska policija sprovedla konkurs za popunjavanje upražnjenih mesta pripadnicima manjinskih zajednica na koji se prijavilo oko 140 ljudi.⁹² Iako ovo pokazuje dalji „bojkot“ kosovskih institucija od strane lokalne zajednice, neka radna mesta biće popunjena i potencijalno neće biti prostora za povratak svih policajaca koji su napustili kosovsku policiju.

Podsetićemo, Briselski sporazum iz 2013. godine predvideo je, između ostalog, rasformiranje do tada prisutnih jedinica srpske policije i njihovu integraciju u kosovsku policiju, uz formiranje nove regionalne komande za četiri opštine na severu. Ovaj proces integracije otpočeo je već 2014. godine i svakako nije prošao bez problema, uprkos velikim očekivanjima, jer je sproveden na brzinu i bez adekvatne komunikacije sa stanovništvom.⁹³ Tokom skoro deset godina postojanja integrisane policije na severu bezbednosna situacija nije značajnije unapređena, jer je ovaj period obeležen velikim brojem neistraženih slučajeva napada na ljude i privatnu imovinu, a svakako je najtraumatičniji događaj za celu srpsku zajednicu nerazjašnjeno ubistvo Olivera Ivanovića u januaru 2018. godine. Dodatno, specijalne policijske snage Kosova koje su povremeno raspoređene među srpskim stanovništvom, pre svega na severu, izazivaju ogromnu bojazan, jer pored zastrašujućeg imidža nemaju niti jednog pripadnika iz redova lokalnog stanovništva.

⁸⁹ Analiza trendova: stavovi Srpske zajednice na Kosovu. (2022). Aktiv: Kosovska Mitrovica. Preuzeto sa: <https://ngoaktiv.org/aktiv-publikacije/>.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Peyton, K. (2022). Beliefs about minority representation in policing and support for diversification. PNAS, vol. 119, broj 52.

⁹² Nedovoljno zainteresovanih za mesta u policiji na severu Kosova. (13. februar 2023). Radio Slobodna Evropa.

⁹³ Bjeloš, M. & Elek, B. (2014). Integracija policije na severu Kosova: napredak i preostali izazovi u primeni Briselskog sporazuma. Beogradski centar za bezbednosnu politiku i Kosovki centar za studije bezbednosti.

Drugo, iako su snage KFOR-a glavni garant mira i stabilnosti, važno je uzeti u obzir i odnos srpske zajednice prema Kosovskim bezbednosnim snagama (KBS). Iako KBS nije prava vojska u punom smislu te reči i ima uži mandat, tokom 2018. najavljen je proces njene postepene transformacije u vojsku, tj. odbrambene snage, u periodu od sledećih 10 godina.⁹⁴ Iako Srbi jesu bili angažovani u KSF-u I, prema dostupnim podacima do 2018. bilo ih je ukupno 130, nakon najave transformacije u vojsku masovno su napuštali službu, navodno na insistiranje srpskih vlasti.⁹⁵ Svakako je razumljivo oklevanje Srba sa Kosova da se priključe KSF-u usled istorije sukoba i simboličke uloge koju vojska ima, ali u dugoročnoj perspektivi odlaska KFOR-a sa Kosova u nekom trenutku i prerastanja KSF u vojsku, mora se osigurati zastupljenost srpske zajednice.

Treće, važno je uzeti u obzir i odnos srpske zajednice prema prisustvu međunarodnih snaga na Kosovu koji su takođe bezbednosni akteri. Ovde nema mesta za obimniju analizu svakog ponaosob, ali važno je napomenuti da je odnos prema EULEX-u kod lokalnih Srba negativniji od odnosa prema KFOR-u i UNMIK-u. Ovo je rezultat toga što se misija Evropske unije doživljava kao akter koji je tu da doprinese izgradnji kosovske nezavisnosti i državnosti, dok se KFOR i UNMIK usled mandata koji im je poveren kroz Rezoluciju SBUN-a 12144 vide kao „veza“ sa Srbijom i poslednje što je ostalo od suvereniteta Srbije na Kosovu, makar posredno.⁹⁶ Iako EULEX nema izvršna ovlašćenja, on je vidljiv u srpskoj zajednici na severu Kosova, jer je godinama prisutan u tzv. kapacitetu za mentorstvo, nadzor i davanje saveta, između ostalog i lokalnoj policiji nakon integracije 2014. godine. Dugoročno gledano, iako mandati međunarodnih misija mogu da potraju decenijama (npr. slučaj misije UN-a na Kipru), one će u nekom trenutku, kada se steknu uslovi, napustiti Kosovo i važno je da se do tada napravi održiv sistem koji garantuje bezbednost lokalnih Srba.

Konačno, za bezbednost srpske zajednice od presudnog je značaja odnos između Srbije i Kosova kao dva odvojena politička entiteta (bez obzira na to kako je ovaj odnos definisan u međunarodnom pravu), jer postoji direktna veza između porasta političkih tenzija i napetosti (incidenata) na terenu. Ovaj odnos definisan kao bezbednosni režim i dalje karakterišu permanentne tenzije, strah od upotrebe nasilja i konflikta većih razmera. Karakter odnosa političkih predstavnika srpskog i albanskog društva samo je jedan deo mnogo kompleksnije dinamike unutar koje postoji imperativ smirivanja tenzija i promovisanja principa izgradnje poverenja i pomirenja između etničkih zajednica na Kosovu. Akteri tog procesa su mnogobrojni i pored političara uključuju medije, akademske krugove, civilno društvo, poslovni sektor i druge. Svi oni imaju svoju ulogu i odgovornost u stvaranju stabilnog društvenog okruženja na Kosovu u kojem se promoviše saradnja i dijalog i podstiče međusobna ekonomska, kulturna i na kraju politička saradnja između zajednica.

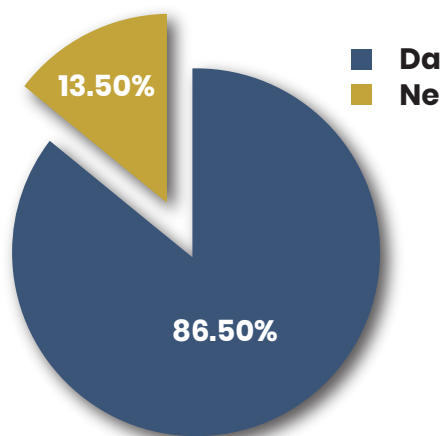
Važnost pomirenja između etničkih zajednica na Kosovu za stabilnost i bezbednost Srpske zajednice na Kosovu prepoznaju i učesnici ove studije. Tako čak 86.5% ispitanika smatra da je pomirenje za Albancima u interesu srpske zajednice na Kosovu.

⁹⁴ Qehaja, F. & Illazi, R. (2021). Busting Myths about KSF Transition into Defence Force. Priština: Kosovski centar za studije bezbednosti.

⁹⁵ Bala, S. & Boshnjaku, T. (2018). Multiethnicity Destruction Tendencies: Massive Resignations of Serbian Members from the Kosovo Security Force and Serbia's Role. Priština: Kosovski centar za studije bezbednosti.

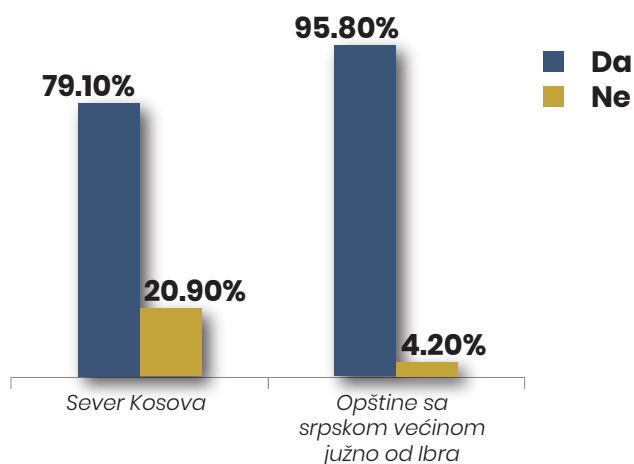
⁹⁶ Batora, J. & dr. (2018). The EU and International Actors in Kosovo: Competing Institutional Logics, Constructive Ambiguity, and Competing Priorities. Oslo:Univerzitet Komenijus i NUPI.

Grafikon 21 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Da li smatrate da je pomirenje sa Albancima (uspostavljanje mira i međusobne tolerancije) u interesu srpske zajednice?”

Analiza rezultata prema mestu prebivališta ispitanika pokazuje na male razlike između zajednice koja živi južno od Ibra (95,8%) i njihovih sunarodnika na severu (79,1%). Ipak ta razlika nije tako velika da bi promenila glavni zaključak ove studije, a to je da ogromna većina Srba na Kosovu smirivanje etničkih tenzija i pomirenje između zajednica smatra uslovom svog opstanka.

Grafikon 22 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Da li smatrate da je pomirenje sa Albancima (uspostavljanje mira i međusobne tolerancije) u interesu srpskih zajednica?” (prema mestu prebivališta).

4.2.4 Kako osigurati bezbednost?

Krajnji pokazatelj toga da su se stekli uslovi za opstanak srpske zajednice na Kosovu, što je početna premisa ove analize, jeste scenario u kom pretpostavimo da su predstavnici međunarodnih misija napustili Kosovo, a opasnost od međuetničkog sukoba je nezamisliva i kosovskim Albancima i Srbima. To bi značilo da je kosovsko društvo dovoljno sazrelo da bez stranog nadzora i garancija bezbednosti miran suživot različitih grupa može da bude ostvariv. Ovakav scenario sada je teško zamisliv, posebno dok su još sveže slike nakon sukoba specijalnih jedinica policije Kosova, KFOR-a i lokalnih Srba nakon lokalnih izbora na severu. Na osnovu iznad iznete analize slede razmišljanja u kom pravcu treba razmišljati da se ovaj scenario ostvari.

Kada je reč o policiji, kratkoročno je potrebno hitno normalizovati rad policije na severu Kosova i reintegrirati srpske policajce. Potom je neophodno sprovesti mere za izgradnju poverenja, kako između centralnih vlasti i policajaca regionalne komande sever, tako i lokalnog stanovništva. Dugoročno, pored zastupljenosti Srba „na papiru“, treba osigurati i mogućnost realne integracije kroz otklanjanje prepreka poput nepoznavanja jezika, napredovanja u hijerarhiji i slično.⁹⁷ Konačno, treba razmotriti i modele za angažovanje specijalnih policijskih snaga, u koordinaciji sa lokalnim vlastima na osnovu sporazuma, ali i sprovesti mere koje bi obezbedile prisustvo manjinskih zajednica u ovim jedinicama i izgradnju poverenja. Ovo je posebno važno nakon skorašnjeg postupanja koje se percipira kao pristrasno i represivno.⁹⁸

Nekoliko ustavnih i drugih zakonskih mera zaštite predviđaju da rad policije u najvećinskim područjima moraju da obavljaju jedinice čiji sastav odražava etnički sastav zajednice u kojoj policija obavlja svoj rad. Stalno prisustvo jedinica specijalne policije na severu Kosova bilo je u velikoj meri na štetu poverenja u Regionalnu policijsku upravu (RPU) Sever i opšteg stanja međuetničkih odnosa na Kosovu. Akteri OCD-a su još krajem 2021. godine upozorili na opasnost od marginalizacije nadležnosti RPU – Sever u korist jednonacionalnih jedinica specijalne policije sa izjavom da će takve akcije dovesti do „podsticanja konfrontacije i dalje etničke polarizacije“ i korak bliže „otvorenom sukobu nezamislivih razmera u nestabilnom bezbednosnom okruženju“. Stoga bi trebalo posebno razmotriti zahtev da se kvota za srpsku zajednicu pored bezbednosnih snaga, odnosi i na jedinice specijalne policije.

U vezi sa KBS-om koji će u perspektivi prerasti u vojne snage Kosova, posebno je važno osigurati da pristupanje za manjinske zajednice bude dobrovoljno. Veoma je važno da se ne uvodi obavezno služenje vojnog roka, čime se spekulisalo u javnosti Kosova u skorije vreme.⁹⁹ Pored toga što je ovo u suprotnosti sa NATO pristupom u kom se fokus stavlja na profesionalnu vojsku, a čijem članstvu Kosovo teži, ovo bi bilo pogubno po međuetničke odnose. Neophodno je i da se osigura da oni Srbi koji žele da se priključe KSF-u to mogu da urade bez opasnosti po ličnu bezbednost.

Konačno, kada je reč o međunarodnim garancijama bezbednosti i odnosima Srbije i Kosova, jedina dugoročno održiva strategija jeste članstvo u Evropskoj uniji. Evropska unija je dala glavni doprinos pomirenju i izlasku iz konfliktnog odnosa, a članstvom Kosova i Srbije bi se postojeći bezbednosni režim transformisao u sledeći stepen saradnje, bezbednosnu zajednicu koja predstavlja takav obrazac bezbednosne međuzavisnosti gde članovi ne očekuju, niti se pripremaju za upotrebu sile u svojim odnosima. EU integracija Kosova i Srbije ujedno bi bila i jedina moguća izlazna strategija za NATO i međunarodne snage prisutne u regionu.¹⁰¹ Ako bi se stekli uslovi, to bi bio pokazatelj da je opstanak Srba na Kosovu izvestan, njihova bezbednost osigurana, a miran suživot između Srba i Albanaca moguć.

⁹⁷ Elek, B. (2020). Policing in North Kosovo after Brussels Agreement. Priština: Balkans Policy Research Group.

⁹⁸ International Police Standards: Guidebook on Democratic Policing. Str 25. Ženeva: DCAF.

⁹⁹ Sejdiu, G. (2023). Is Compulsory Military Service Feasible for Kosovo? Priština: Kosovski centar za studije bezbednosti.

¹⁰⁰ Šekarić, 2021, p. 137.

¹⁰¹ Taylor, P. (2022). Seize the geopolitical moment: the Western Balkans and European security. Brussels: Friends of Europe.

4.3 Ekonomsko jačanje srpske zajednice na Kosovu

(Jakovljević Jovana)

4.3.1 Pregled ekonomskog stanja srpske zajednice na Kosovu

Uprkos naporima srpske zajednice da izgradi kvalitetniji život u okolnostima koje su kreirane nakon rata 1999. godine, nerešeni etnički sukob i političke tenzije i dalje su u centru pažnje društva na Kosovu i u Srbiji, stavljajući u drugi plan imperativ ekonomskog i društvenog razvoja. Takvi trendovi neminovno kreiraju društvenu klimu u kojoj je održivi ekonomski razvoj ili značajno usporen, ili gotovo u potpunosti onemogućen. Tenzije kreirane tokom procesa normalizacije odnosa i delimična integracija srpskih institucija u kosovski sistem praćena čestim političkim krizama¹⁰² dodatno su doprinele kreiranju nepovoljnih uslova za ekonomski razvoj srpske zajednice.

Prema istraživanju koje je sproveo Institut za teritorijalni ekonomski razvoj (InTER) tokom 2021. godine u srpskim sredinama na Kosovu preovlađuju mikropreduzeća, a dominantna privredna aktivnost jeste trgovina, za kojom slede poljoprivreda, ugostiteljstvo i druge uslužne delatnosti¹⁰³. U poslednjih nekoliko godina uočava se blagi rast građevinske industrije uglavnom na osnovu povećanog ulaganja u komunalnu infrastrukturu i javnu izgradnju (škole, bolnice, putevi i ostala javna infrastruktura). Posmatrano sa stanovišta postojećih prirodnih resursa i kapaciteta, poljoprivreda i ugostiteljska ili turistička delatnost se mogu identifikovati kao propulzivne privredne grane i mogu obezbediti zaposlenost i dohodak stanovništvu, ali zahtevaju i sistemsko ulaganje u infrastrukturu, prostore, opremu i kadrove. U srpskim sredinama, međutim, nisu identifikovani stabilni i rezistentni izvori finansiranja u privredi, dok je prisustvo ostalih donatora nedovoljno, jer dosadašnjim ulaganjima nije pokrenut razvoj opština, naročito ne ruralnih krajeva u kojima je poljoprivreda dominantna privredna delatnost.

Sa fragmentisanom strukturom privatnog sektora i u nedostatku velikih privrednih sistema društvene i državne svojine na Kosovu koji su predstavljali generatori privrednog razvoja i novih radnih mesta, danas se srpska zajednica najvećim delom oslanja na zapošljavanje u javnom sektoru, tj. institucijama koje uključuju kako one ustanovljene po kosovskom ustavnopravnom sistemu, tako i one u srpskom sistemu koje i dalje funkcionišu na teritoriji Kosova. Više desetina hiljada ljudi iz srpske zajednice radi u ovim institucijama¹⁰⁴, a iz budžeta vlada u Prištini i Beogradu se za njihovo funkcionisanje izdvajaju desetine miliona evra godišnje.¹⁰⁵

Dugi niz godina zvanični Beograd je primenjivao strategije ekonomskog jačanje srpske zajednice putem održavanja ili povećanja broja poslova u javnom sektoru i institucijama u administrativno-pravnom sistemu Republike Srbije. Sigurnost posla, zarade iznad proseka i afirmativne politike zapošljavanja u tim institucijama kreirale su u srpskoj zajednici opšti društveni ideal „državnog posla“ kao sinonim za ekonomsku sigurnost pojedinca i porodice. Kao posledica takvog strateškog pristupa u samoj srpskoj zajednici na Kosovu stvorena je neka vrsta zavisnosti od javnog sektora i posledično i sistematsko zanemarivanje razvoja privatnog sektora i prednosti koje donosi.¹⁰⁶

¹⁰² One rezultiraju npr. uvođenjem taksi na uvoz robe iz Srbije i trgovinskih recipročnih mera od strane Kosova.

¹⁰³ Zasnovano na podacima privrednih subjekata registrovanih u kosovskom pravnom sistemu.

¹⁰⁴ Samo je u opštinama na severu Kosova 2017. godine bilo 12.700 zaposlenih u javnim ustanovama i institucijama R. Srbije, Izvor: InTER (2017). Javne institucije i ustanove Republike Srbije na Severu Kosova: Kakva nas budućnost čeka?

¹⁰⁵ Ne postoje precizni podaci o ukupnom ulaganju R. Srbije.

¹⁰⁶ Završni računi budžeta R. Srbije 2008–2021.

Jačanje javnog sektora kao glavni strateški pristup za obezbeđivanje ekonomske bezbednosti srpske zajednice nije, međutim, pratilo merila ekonomske održivosti i isplativosti, već je podsticano sa primarnim ciljem da kreira pozitivne demografske trendove i spreči ili uspori odlazak Srba sa Kosova. Tom logikom javni sektor u srpskoj zajednici postaje robustan, rigidan, opterećen prekomernim brojem zaposlenih, ali i vremenom sve neefikasniji usled izopštenosti iz razvojnih programa i restrukturiranja javnog sektora koji su u Srbiji preduzimani periodično. Rast javnog sektora na Kosovu usporen je u zadnjoj deceniji usled politika Vlade Srbije u fiskalnoj konsolidaciji i restrukturiranju javne uprave kojom je ukinut deo javnih preduzeća na Kosovu, ograničen broj radnih mesta, a zarade zamrznute, ipak, te mere nije pratio strateški pristup ka razvoju privatnog preduzetništva, pa je logika ekonomske održivosti srpske zajednice u velikoj meri ista kao i prethodnih decenija, a to je dominantno oslanjanje na javni sektor. Tu zavisnost u značajnoj meri osnažila je postepena integracija srpske zajednice na severu u ustavnopravni sistem Kosova čime je otvoren značajan broj javnih poslova, ovoga puta finansiran iz kosovskog budžeta. Bez obzira na sve to nezaposlenost u srpskoj zajednici je i dalje visoka¹⁰⁷, jer javni sektor, i pored svoje robustnosti i donekle institucionalnog dualizma, jednostavno nije dovoljan da apsorbuje veliki broj nezaposlenih.

Dalji prostor za jačanje ekonomske perspektive srpske zajednice postoji isključivo u jačanju privatnog sektora i kreiranju afirmativnog privrednog okruženja. Naravno tu postoje ograničavajuće okolnosti koje proizilaze iz društveno-političkog položaja u kome živi srpska zajednica na Kosovu. To je pre svega tekući etnički konflikt koji ograničava optimalnu interetničku saradnju na polju privatnog preduzetništva i onemogućava širenje tržišta za privredne subjekte iz srpske zajednice. Primorani da deluju na ograničenom tržištu, koje u velikom broju slučajeva ne prelazi 10-ak hiljada stanovnika, preduzetnici iz srpske zajednice veoma retko prevazilaze format mikro-preduzeća (dakle svega 5-10 zaposlenih), a strukturu privrednog preduzetništva prilagođavaju isključivo limitiranim lokalnim potrebama. Upliv politike, tačnije tenzije koje se iz političkog prenose na druge društvene sektore, u velikoj meri utiču na privredno okruženje u kojem posluju privredni subjekti iz srpske zajednice.¹⁰⁸ Pored toga defakto podeljenost kosovskog društva i parcijalna integracija privrednih subjekata iz srpske zajednice kao njena posledica znatno otežavaju pristup programima podrške na centralnom nivou i, što je još važnije, pristupe svežem kapitalu za razvoj privatnog sektora.

Kumulativno svi navedeni ograničavajući faktori u znatnoj meri utiču na razvojni potencijal privatnog sektora u srpskoj zajednici na Kosovu. Ako se tome doda i nedostatak strateškog razvojnog plana kao i visoki stepen korupcije i zluopotrebe u državnim programima podrške razvoju privatnog sektora, o čemu će biti reči u nastavku studije, onda je jasno da trenutni društveno-politički obrasci na Kosovu ne kreiraju podsticajno okruženje za dalje ekonomsko osnaživanje srpske zajednice.

¹⁰⁷ UNDP Kosovo (2019). Public Pulse XVI. Preuzeto sa: <https://www.undp.org/kosovo/publications/public-pulse>

¹⁰⁸ NVO CASA, intervju sa privrednikom iz Gračanice čiji prozidi i pored međunarodnih nagrada za kvalitet nisu uspeali da optimalno penetrišu šire kosovsko tržište.

4.3.2 Uloga Beograda i Prištine u ekonomskom razvoju srpske zajednice

Od početka briselskog procesa normalizacije odnosa Beograda i Prištine brojne su faze političkog dijaloga i nastojanja da se pronađu efikasni mehanizmi za racionalniji, efikasniji i brži ukupan društveno-ekonomski razvoj srpske zajednice na Kosovu. U tom kontekstu, jedno od rešenja je postignuto u Briselu 2013. godine kroz institucionalni okvir Asocijacije/Zajednice srpskih opština (ZSO) koju bi trebalo da čine opštine sa većinski srpskim stanovništvom na Kosovu i koja bi u nadležnostima trebalo da ima važne oblasti: obrazovanje, sistem zdravstvene i socijalne zaštite, urbani i ruralni razvoj, odnosno razvoj lokalne ekonomije. Takav oblik društveno-političkog organizovanja srpske zajednice na Kosovu nesumnjivo bi doneo značajne prednosti u naporima za njeno ekonomsko osnaživanje, pružajući okvir za sistematsku i stratešku primenu razvojnih politika. Ta prednost nije isključivo u grupisanju većeg dela srpske zajednice u jedinstveni upravni okvir, već i u pretpostavci da bi uspostavljanje ZSO značilo i njenu legitimizaciju u kosovskom sistemu čime bi se otklonio veliki deo administrativno-pravnih prepreka za institucionalnu podršku Srbima sa Kosova.

Kako sporazum o osnivanju ZSO nikada nije implementiran, Srbija je u međuvremenu nastavila sa ustaljenim praksama finansiranja preostalih javnih institucija i ulaganjem u javnu infrastrukturu, ali i jednim delom pružanjem finansijske podrške za ekonomsko osnaživanje srpske zajednice i razvoj privatnog sektora. Podaci dostupni u zakonima o završnim računima budžeta Republike Srbije od 2008. do 2021. ukazuju na značajna izdvajanja za Kosovo koja su 2008. godine iznosila 52,3 miliona evra, da bi 2021. dostigla 124,2 miliona evra. Izdvajanja prikazana u završnom računu budžeta ne prikazuju sva finansijska sredstva koja Srbija izdvaja, jer je naročito teško utvrditi indirektna ulaganja koja nisu obuhvaćena budžetskim sredstvima, poput ulaganja ili troškova javnih preduzeća.¹⁰⁹

Prilikom predstavljanja izveštaja o radu Kancelarije za Kosovo u Skupštini Srbije krajem 2022. godine predsednik Republike Srbije Aleksandar Vučić je poslanicima kazao da finansijska ulaganja iz republičkog budžeta za Kosovo iznose između 750 i 800 miliona evra na godišnjem nivou.¹¹⁰ Samo u aprilu 2023. godine Vlada Republike Srbije je usvojila paket mera zaštite prava Srba i drugog nealbanskog stanovništva i vitalnih državnih i nacionalnih interesa u iznosu od 28 miliona evra.¹¹¹ U okviru paketa je predviđen nastavak ulaganja u društveno-ekonomski napredak srpskih sredina i kreiranje posebnog investicionog programa koji bi trebalo da doprinese ubrzanom infrastrukturnom razvoju tih sredina i povećanju finansijske podrške privredi, poljoprivrednicima, mladima i socijalno ugroženim kategorijama. Nije poznato na koje postojeće programe razvoja bi se ovaj paket nadovezao ili kakva će biti selekcija podrške poljoprivredi, kao ni koji su konkretni infrastrukturni projekti deo investicionog programa.

Pored direktnih dotacija iz budžeta koje uključuju i plate za zaposlene u institucijama koje funkcionišu u okviru njenog administrativno-pravnog sistema, Srbija je započinjanjem pregovora tj. postizanjem sporazuma o normalizaciji odnosa u Briselu pokrenula značajan talas ulaganja u srpske opštine iz različitih izvora finansiranja. Tako je za period od tri godine samo u opštine na severu Kosova uloženo preko 32 miliona evra kroz 249 različitih projekata.¹¹² Pored toga, isti politički proces, Briselski sporazum, rezultirao je i formiranjem lokalnih administracija na severu Kosova uspostavljenih po kosovskom ustavno-pravnom sistemu, čime je otvoren put za pristup razvojnim sredstvima iz prištinskog budžeta. Takođe, pregovaračkim procesom

¹⁰⁹ Srbija udvostručila izdavanja za Kosovo od proglašenja nezavisnosti. (20. februar 2023). Radio Slobodna Evropa. Preuzeto sa: <http://bitly.ws/I5Ts>.

¹¹⁰ Gde završava novac koji Srbija ulaže na KiM? (14. Avgust 2022). Radio KiM. Preuzeto sa: <https://www.radiokim.net/vesti/politika/gde-završava-novac-koji-srbija-ulaže-na-kim.html>.

¹¹¹ Saopštenje Vlade Republike Srbije. Preuzeto sa: <https://shorturl.at/istU2>.

¹¹² InTER (2016). Da li živimo bolje? Efekti finansijske pomoći severu Kosova nakon Briselskog sporazuma.

kreiran je i važan instrument stabilnog finansiranja srpske zajednice na severu Kosova, takozvani Fond za razvoj opština na severu Kosova, u koji je do kraja avgusta 2016. godine bilo prikupljeno više od 9,4 miliona evra od carinjenja robe na prelazima Jarinje i Brnjak. Sredstvima iz Fonda su finansirana preko 22 projekta u srpskim sredinama na severu Kosova, od infrastrukturnih, do projekata podrške privatnom sektoru. I kod ovog instrumenta finansijske podrške, međutim, pokazalo se da je veća pažnja posvećena distribuciji raspoloživih sredstava, nego razvojnim efektima koji se žele postići finansiranjem. Sredstva su se u Fond prikupljala i raspoređivala kroz projekte sve do odluke Prištine o uvođenju taksi na uvoz proizvoda iz Srbije koje su značajno uticale na smanjenje prihoda. Nakon toga ne postoje zvanične informacije o stanju Fonda i njegovoj aktivnosti, što je jedan od pokazatelja neodrživosti i neotpornosti na politička dešavanja mehanizama podrške ekonomskom osnaživanju srpske zajednice. Od suštinskog interesa za srpsku zajednicu na severu Kosova je obnova ovog Fonda i podsticanje novih razvojnih projekata. Postojanje Fonda, međutim, zavisi pre svega od stabilnih odnosa Beograda i Prištine i nesmetanog protoka robe, kapitala i usluga.

Prepreke iste prirode (političke) u značajnom meri utiču na limitirani pristup pojednaka i privrednika iz srpske zajednice podsticajnim programima koje kreira Vlada Kosova. Prepreke uključuju nedostatak informacija (usled nedosledne primene Zakona u upotrebi jezika), neafirmativni pristup kosovske vlade u uključivanje srpske zajednice u programe povećanja zaposlenosti¹¹³, pa i nedosledna primena zakonskih i ustavnih odredbi o proporcionalnom učešću nevećinskih zajednica u distribuciji javnih resursa.¹¹⁴ Usled takvih okolnosti veoma mali broj privrednih subjekata iz srpske zajednice uspeva da se kvalifikuje za podsticajne programe Vlade Kosova. Najbolji primer za to je Paket fiskalne pomoći usled saniranja posledica epidemije Covid-19 koji je Vlada Kosova implementirala tokom 2020. godine. Od ukupno 30.000 preduzeća koja su osigurala finansijsku pomoć preko ovog instrumenta, tek 2,6% je registrovano u opštinama sa srpskom većinom.¹¹⁵ Realan procenat preduzeća u vlasništvu Srba je verovatno i manji, jer je u ovim opštinama registrovan i veliki broj preduzeća u vlasništvu kosovskih Albanaca.

4.3.3 Nedostatak strateškog pristupa i transparentnosti u razvojnim inicijativama

Prema postojećim podacima očigledno je da se za srpsku zajednicu izdvajaju značajna finansijska sredstva iz budžeta u Beogradu i, u manjoj meri, Prištini. Obim ulaganja koji se navodi u zvaničnim izvorima, s obzirom na veličinu srpske zajednice, ne proizvodi, međutim, značajne i vidljive rezultate¹¹⁶. Veoma je malo informacija u javnosti o tome kako se opredeljena sredstva troše i kako se odvija proces selekcije projekata, sama realizacija i na kraju, najvažnije, koji su efekti i rezultati postignuti. Netransparentan način dodele sredstava budi sumnju u prisutnost korupcije i klijetelizma, kao i da se značajan deo novca koruptivnim radnjama vraća u Srbiju¹¹⁷.

Veliki broj nezavisnih političkih predstavnika sa Kosova, ali i iz Srbije upozorava na velike zloupotrebe fondova i partijske privilegije u njihovoj distribuciji, kao i mnoge druge oblike nelegalnog korišćenja fondova. Tako, na primer, opozicioni politički predstavnici u Srbiji upozoravaju na veliki broj „fantomskih projekata”¹¹⁸ u kojima se sredstva

¹¹³ Karakteristike otvorenog društva u srpskoj zajednici (2021). Priština: KFOS

¹¹⁴ Ustav Kosova, Član 59 (10–11), Prava zajednica i njihovih pripadnika.

¹¹⁵ InTER (2021). Analiza stanja privrede u srpskim sredinama na Kosovu. Priština: KFOS

¹¹⁶ Gde završava novac koji Srbija ulaže na KIM? (14. Avgust 2022). Radio KIM. Preuzeto sa: <https://www.radiokim.net/vesti/politika/gde-završava-novac-koji-srbija-ulaže-na-kim.html>

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ U Gračanici je napravljena farma kokošaka u koju je uloženo 2 miliona evra i nje nema nigde, u Lapljem Selu za 150 miliona dinara je izgrađena hladnjača, i gle čuda, i nje nema nigde. Novac za izgradnju bolnice u Gračanici je prebačen na račun Privremenog organa, ali još uvek nema ni projekta za izgradnju te bolnice, a građani se leče u kontejnerima. Izvor: Tatjana Manojlović: Korupcija drugo ime za SNS, mnogo primera na Kosovu i Metohiji. (25. februar 2023). Kossev portal.

odvojena iz budžeta Republike Srbije predstavljaju kao izdaci izgradnje privrednih objekata na Kosovu, a na terenu tih postrojenja, fabrika i infrastrukturnih ulaganja nema. Upliv politike u privatni sektor vidljiv je i u lokalnom privrednom okruženju, gde se preduzeća čiji su vlasnici društveno angažovani i kritički nastrojeni prema vlasti susreću sa velikim brojem problema koji uključuju ciljane administrativne prepreke u pristupu tržištu¹¹⁹, pa nekada čak i uništavanje imovine i opreme za privređivanje.¹²⁰

Na problem neravnomerne distribucije sredstava iz Prištine i Beograda u korist srpske zajednice na severu Kosova ukazuju opozicioni političari iz sredina južno od reke Ibar.¹²¹ Blatantan primer ovog trenda je ulaganje oko milion evra iz budžeta Ministarstva za zajednice i povrata na uređenje fasada u urbanim delovima Mitrovice nauštrb izgradnje povratničkih kuća u sredinama južno od reke Ibar.¹²²

Nepobitna je činjenica da su ulaganja iz različitih izvora finansiranja do neke mere unapredila kvalitet života građana u srpskim sredinama, međutim, evidentni nedostaci u efektima različitih oblika ulaganja u srpsku zajednicu na Kosovu ukazuju da problem nije u obimu ulaganja, već u maniru njegove distribucije, zloupotrebama i praksama tretiranja javnih resursa kao stranačkog plena. Sa druge strane, političke tenzije između Beograda i Prištine ne samo da stvaraju neafirmativno okruženje za privređivanje, već u značajnoj meri ograničavaju srpsku zajednicu u pristupu programima podrške od strane centralnih kosovskih institucija, pa čak i dovode u pitanje funkcionisanje velikog broja institucija a u administrativnom sistemu Republike Srbije koje upošljavaju veliki broj građana u srpskim sredinama. Ako se tome dodaju rastući negativni migracioni trendovi, veliki broj mladih ljudi koji odlaze u potrazi za poslovima i boljim uslovima obrazovanja, stručnjaka različitih profila, što ima osetljiv uticaj na tržište radne snage, onda se može reći da je ekonomska bezbednost srpske zajednice ugrožena i da zahteva nove i odgovornije pristupe nosilaca odgovornosti.

4.4 Obrazovanje u srpskoj zajednici na Kosovu kao refleksija opštedruštvenog stanja

(Jovičić Dušica)

Kroz proces istraživanja pitanja nacionalnih interesa srpske zajednice na Kosovu sagovornici su dodatnim pitanjima podsticani da izađu iz okvira strukturiranih intervjua. Na taj način pitanje obrazovanja apstrahovano je kao ono koje je neophodno dodatno problematizovati, budući da je kroz intervju prepoznat značaj kvalitetnog obrazovnog sistema za društveni i ekonomski razvoj srpske zajednice, a koji bi, posledično, omogućio da Srbi ostanu da žive na Kosovu¹²³. Kroz intervju je takođe dobijena potvrda jedne od ideja iznetih u studiji slučaja o migracijama mladih – da je loše stanje u obrazovanju glavni razlog odlaska mladih. Imajući to u vidu, poseban osvrt na stanje u obrazovnom sistemu u srpskoj zajednici na Kosovu je ne samo potreban, nego neophodan uslov za razumevanje problema migracija koji predstavlja pretnju po održivost srpske zajednice, ali i za formulisane preporuke koje bi, u teoriji, popravile nivo kvaliteta obrazovanja i pozitivno uticale na pripadnike srpske zajednice u odluci da ostanu da žive na Kosovu.

¹¹⁹ Vlasnik „Joe Travel”: Zabranjuju mi da vozim školske ekskurzije, primoran sam da napustim Sever. (4. mart 2023). Kossev portal. Preuzeto sa: <https://kossev.info/vlasnik-joe-travel-zabranjuju-mi-da-vozim-skolske-ekskurzije-primoran-sam-da-napustim-sever/>.

¹²⁰ Oštećena dva autobusa firme Joe travel. (11. Jul 2022). Goraždevac. Preuzeto sa: <https://www.gorazdevac.com/2022/07/11/oste-cena-dva-autobusa-firme-joe-travel/>.

¹²¹ Gde završava novac koji Srbija ulaže na KiM? (14. Avgust 2022). Radio KiM. Preuzeto sa: <https://www.radiokim.net/vesti/politika/gde-završava-novac-koji-srbija-ulaže-na-kim.html>.

¹²² Isto.

¹²³ Značajan broj sagovornika smatra kako je u procesima pregovora neophodno omogućiti autonomiju za obrazovni sistem u srpskoj zajednici na Kosovu kao važan preduslov ostanka Srba na Kosovu.

Obrazovno-vaspitni sistem srpskoj zajednici na Kosovu funkcioniše po programu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Često se označava kao *stub opstanka srpstva i inteligencije*¹²⁴, čime se akcentuje njegova politička funkcija i negira se njegov osnovni cilj – prenošenje znanja i vaspitanje dece. Ovaj proces je značajno intenziviran u poslednjih deset godina, nakon dolaska Srpske liste na vlast i promene politike Beograda prema severu Kosova, što je, prevedeno u društveni kontekst, značilo prolongiranje sukoba i tenzija na političkom planu i stagnaciju na planu društvenog i ekonomskog razvoja. Uzmemo li u obzir činjenicu da stanje u obrazovanju reflektuje opštu društvenu atmosferu, zaključuje se da je ovaj sistem u poslednjoj deceniji u stanju anomije. Kao takav ranjiv je na sveopštu politizaciju društvenog života, dosledno se udaljavajući od svoje primarne funkcije. Ovakav pogled na obrazovno-vaspitni sistem na Kosovu omogućava nam da razumemo zašto on nije faktor društvenog razvoja, što bi po prirodi stvari trebalo da bude, i da analitički izložimo probleme koji se u ovom trenutku u njemu zatiču.

Pored toga, istraživanja pokazuju da je neadekvatno stanje u obrazovanju primarni razlog zbog koga mladi ljudi emigriraju sa Kosova, što je još jedan argument u prilog tezi o značaju kvalitetnog obrazovnog sistema za opstanak srpske zajednice na Kosovu.

U razgovoru sa relevantnim akterima na polju obrazovanja iskristalisale su se tri šire kategorije problema u obrazovanju: problem sa infrastrukturom, problem korupcije i opšte urušavanje obrazovnog sistema. Politizacija obrazovanja¹²⁵ može se uzeti za krovni termin – neophodan uslov za nesmetani rast gorenavedenih problema.

4.4.1 Problem infrastrukture

Nakon rata 1999. godine i podela Univerziteta u Prištini na Univerzitet u Prištini koji se nalazi u matičnom gradu i Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Mitrovici, zgrade fakulteta na kojima studiraju srpski studenti smeštene su na različitim lokacijama na severu Kosova. Ovaj problem infrastrukture doveo je do manjka prostornih kapaciteta Univerziteta, međutim taj problem nije karakterističan samo za visoko obrazovanje. Problem nedostatka prostora, ali i neadekvatnog prostora za nastavu, zajednički je svim nivoima obrazovanja – osnovnom, srednjem i visokom¹²⁶. Zgrada u kojoj se održava nastava Prirodno-matematičkom fakultetu je takođe i mesto gde Gimnazija, Tehnička škola i Gimnazija iz Vučitrna održavaju nastavu. Većina fakulteta, poput Filozofskog koji prostorije deli sa Filološkim fakultetom, koriste prostorije koje nisu adekvatno opremljene za teorijsku i eksperimentalnu nastavu, pa tako ograničeni prostorni kapaciteti predstavljaju prepreku u nastavno-naučnom radu ovih fakulteta. Slična situacija detektovana je i u osnovnim i srednjim školama, kojih na Kosovu ima 120, odnosno 33¹²⁷.

¹²⁴ Politički predstavnici Srba na Kosovu, kao i predstavnici Univerziteta koriste ovu sintagmu kao argument protiv integracije obrazovnog sistema u sistem Kosova. Detaljnije na:

<https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/3460619/srbi-sa-kosova-nema-kompromisa-oko-univerziteta.html>

<https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/simic-obrazovanje-i-zdravstvo-najjaci-stubovi-opstanka-srba-na-kosovu-i-metohiji-28>

¹²⁵ Prema Palonenu, politizacija je termin koji označava da se nešto čita kao političko, odnosno da se otvara ka politici. U ovom kontekstu politizacija podrazumeva sveopšte prožimanje obrazovno-vaspitnog sistema politikom, gde je svaki proces u okviru datog sistema, od prakse zapošljavanja do ocenjivanja, vođen političkom voljom nadređenih (prim. aut.).

Palonen, K. (2003). Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politicization. *Alternatives*, 28(2), 171–186. <https://doi.org/10.1177/030437540302800202>

¹²⁶ Rešavanje problema prostornih kapaciteta vidi se u izgradnji Univerzitetskog centra koja je započeta 2021. godine, a koju finansira Republika Srbija preko Kancelarije za Kosovo i Metohiju. Ovaj projekat treba da omogući da Prirodno-matematički, Ekonomski, Pravni fakulteta, kao i rektorat dobiju sopstvene prostorije za teorijsku i praktičnu nastavu. Detaljnije na:

<https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/vitosevic-uz-novu-zgradu-postajemo-regionalni-univerzitetski-centar-10-6-2021>
<https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/radojevic-kosovska-mitrovica-grad-mladih-i-univerzitetski-centar-11-5-2022>

¹²⁷ Podaci preuzeti sa sajta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

<https://opendatampn.gov.rs/>.

Nedostatak kvalitetno opremljenog prostora dovodi u pitanje kvalitet rada studenata i nastavnika. Istraživanja pokazuju kako neadekvatni uslovi u školama dovode do niza negativnih posledica¹²⁸ – utvrđena je direktna korelacija između loših ocena i nižeg nivoa postignuća učenika i neadekvatnih školskih prostorija. Pored toga, u takvim uslovima, ugroženo je i pravo mladih na obrazovanje što problem infrastrukture nameće kao jedan od najvažnijih problema u obrazovanju u srpskim zajednicama na Kosovu.

4.4.2 Problem korupcije

Korupcija, definisana kao zloupotreba javnih ovlašćenja za privatnu korist¹²⁹, u obrazovanju ima čitav niz pojava oblika i pod time se podrazumeva čitav spektar kriminalnih aktivnosti. Po percipiranom stepenu učestalosti¹³⁰, izdvajaju se koruptivne prakse pri zapošljavanju (ovaj vid korupcije najzastupljeniji je na osnovnom i srednjem nivou obrazovnog sistema na Kosovu) i korupcija u vidu davanja mita (najzastupljeniji vid na nivou visokog obrazovanja).

Koruptivne prakse pri zapošljavanju, koje su detektovane na nižim nivoima obrazovnog sistema, su prakse koje uključuju razmenu novca za radno mesto, kao i vidovi nepotizma i kronizma. Istraživanja na severu Kosova pokazuju veliku zastupljenost korupcije u obrazovnom sistemu¹³¹, a ove prakse krše principe jednakosti i pravednosti pri zapošljavanju. Naime, trenutni zakonodavni okvir direktoru škole omogućava diskreciono pravo pri odlučivanju o kandidatima; ne postoji jasna lista kriterijuma koja uređuje proces zapošljavanja nastavnika, pa ovakva netransparentnost i nejasnost u zakonu otvara prostor za koruptivne prakse. Sa druge strane, direktore škola imenuje i razrešava ministar prosvete i njihov mandat nije ograničen, pa se u toj tački i prelamlja proces politizacije obrazovanja i korupcija kao njen glavni proizvod¹³².

Korupcija u zapošljavanju za neposrednu posledicu ima favorizaciju „podobnih“ kadrova na račun kompetentnih i kvalifikovanih pojedinaca. Ovom praksom se krše meritokratski društveni principi, ali ona ima i indirektno posledice na urušavanje obrazovnog sistema. Nestručni i nekvalifikovani predavači iznutra urušavaju obrazovni sistem budući da nisu adekvatno obučeni za nastavni rad, a ovakva situacija demotivise mlade ljude koji imaju potrebne kapacitete da budu deo obrazovnog sistema. Problem postaje još kompleksniji zato što su određena zanimanja, poput nastavnika hemije, fizike i biologije deficitarna, dok te studentske programe upisuje sve manji broj studenata, što otvara pitanje ko će u budućnosti zapravo činiti nastavnički kadar u školama u srpskim sredinama na Kosovu¹³³.

U visokom obrazovanju kao najzastupljenija koruptivna praksa izdvojila se „kupovina“ ocena i diploma, što takođe ima značajne negativne posledice po obrazovni sistem u srpskoj zajednici. Postoji visok procenat mladih ljudi sa diplomom visokog obrazovanja, ali bez pokrića u vidu kvaliteta stečenog znanja¹³⁴. Istraživanja o kvalitetu obrazovanja pokazala su razmere ovog problema, naime, svaka deseta osoba je platila ispit ili poznaje nekoga ko je to učinio¹³⁵.

¹²⁸ Mijatović, M. & Pejanović, D. (2018). Shvatanje korupcije u naučnoj teoriji, međunarodnim dokumentima OUN, EU i praksi BiH. Institut za srpsku kulturu – Priština, Leposavić.

¹²⁹ Tekst je temeljno zasnovan na odgovorima dobijenim putem pismenih intervju sa relevantnim akterima iz oblasti obrazovanja, budući da o koruptivnim praksama u srpskim zajednicama na Kosovu postoji ograničen broj podataka.

¹³⁰ <https://acdc-kosovo.org/sr-latn/vesti/najvise-korupcije-u-mitrovici-u-obrazovanju-policiji-i-euleksu>

¹³¹ Paradigmatičan primer koruptivnih praksi na Kosovu je direktor OŠ „Sveti Sava“ u Klokotu, koji je na mestu direktora škole bio više od tri decenije, a u toj školi je kao predavače i osoblje zaposlio čitavu svoju porodicu.

¹³² <https://www.vreme.com/vreme/podmazivanje-radnog-mesta/>.

¹³³ Deficit nastavnog kadra prepoznat je u akademskoj zajednici kao veliki problem sa dugoročnim posledicama. <https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/54051/stvarno-ne-znam-ko-ce-raditi-u-skolama-na-studije-za-nastavnika-hemije-u-novom-sadu-prijavio-se-samo-jedan-kandidat-vest>

¹³⁴ Ivić, I. & Pešikan, A. & Kostić, A. (2021). Ključni podaci o obrazovanju u Srbiji. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti

¹³⁵ Rezultati istraživanja o kvalitet obrazovanja na severu Kosova, detaljnije na:

<https://ngoaktiv.org/wp-content/uploads/2023/01/Kvalitet-obrazovanja-na-severu-Kosova.pdf>

4.4.3 Opšte urušavanje obrazovnog sistema

Iz grupe problema koji se mogu uzeti za indikatore procesa urušavanja obrazovnog sistema izdvajaju se devalorizacija znanja, opšte urušavanje ugleda nastavnog kadra i loš učinak studenata na maturskim i međunarodnim testovima.

Devalorizacija znanja: Istraživanje koje je sproveda NVO CASA rasvetlilo je problem devalorizacije znanja koji je prisutan kod pripadnika mlađih generacija¹³⁶. Pokazano je kako mladi ljudi znanje ne posmatraju kao vrednost samu po sebi, već vrednuju isključivo njegovu upotrebnu vrednost. Obrazovanje za njih predstavlja puki metod koji im omogućava konkurentnost na tržištu rada. Takva instrumentalizacija znanja ukazuje na to da obrazovanje danas nije društvena vrednost, već lični humani kapital koji se nudi na tržištu rada.

Opšte urušavanje ugleda nastavnog kadra: U osnovnim i srednjim školama u srpskom sistemu, gotovo polovina nastavnika nema stalni radni odnos sa punim radnim vremenom¹³⁷. Pored toga što su ovi nastavnici u nezavidnom socijalnom i materijalnom položaju, ograničena im je i autonomija. Kako se direktori u školama direktno imenuju od strane ministra prosvete i nemaju ograničen mandat, ovakve prakse otvorile su prostor za zloupotrebu prosvetnih radnika¹³⁸. Ove prakse ugrožavaju integritet obrazovnog sistema. Jedino visoko obrazovanje, koje ima veću autonomiju, manje je podložno ovoj vrsti pritiska. Pored toga, postoji i problem u kvalitetu nastavnog kadra direktno izazvan korupcijom u zapošljavanju, – on je podoban, ali ne i stručan i posledično, to dovodi do lošeg učinka studenata.

Loš učinak studenata: Ocenjeno je da u ovom trenutku ocene više nisu validan pokazatelj školskih postignuća, kao što je pokazao i izveštaj Srpske akademije nauka i umetnosti za 2020. godinu. U školama postoji inflacija ocena, tako da je od ukupnog broja đaka u sistemu oko 14% dobilo Vukovu diplomu. Sa druge strane, učinak srpskih đaka na državnim i međunarodnim testiranjima je sve lošiji: oko 50% petnaestogodišnjaka u istom sistemu je funkcionalno nepismeno¹³⁹, što ukazuje na to da ne razumeju materiju koju uče u školi, odnosno, da znanje koje stiču nije upotrebljivo.

U zaključku, ovakvo stanje u obrazovanju posledica je niza faktora koji zajednički proizlaze iz politizacije obrazovanja i zapravo je latentna posledica tog procesa što navodi na zaključak da je obrazovanje u srpskim zajednicama na Kosovu zaista politički stub opstanka; da su i obrazovna i vaspitna funkcija zanemarene i da se mladi ljudi ne shvataju kao najvažniji ljudski kapital ove zajednice. Tri glavna problema koja su identifikovana – problem infrastrukture, problem korupcije i opšte urušavanje obrazovanja – su međusobno povezani, i zajedno čine kliničku sliku obrazovno-vaspitanog sistema u srpskim zajednicama na Kosovu.

4.5 Zaštita kulturnog nasleđa i položaj SPC

(Surlić Stefan docent na Fakultetu Političkih Nauka u Beogradu)

Pitanje zaštite kulturnog nasleđa i položaj Srpske pravoslavne crkve su važna pitanja za srpsku zajednicu na Kosovu, duboko povezana za nacionalnim identitetom ne samo Srba koji žive na Kosovu, već i celokupnog srpskog naroda. Prema zvaničnim procenama na Kosovu se nalazi oko 1300 crkava, manastira, lokaliteta i prostornih celina od značaja za kulturno nasleđe¹⁴⁰. Iako je prošlo više od dve decenije od konflikta na Kosovu, ovi lokaliteti su i dalje predmet nasilnog oštećivanja, krađa i vandaliza-

¹³⁶ Jović, D. & Marinković, M. (2023). Migracije mladih sa Kosova: slučaj generacije 2020. Priština: KFOS.

¹³⁷ Ivić, I. & Pešikan, A. & Kostić, A. (2021). Ključni podaci o obrazovanju u Srbiji. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

¹³⁸ Govoreći o zloupotrebama nastavnog kadra u političke svrhe, sagovornici su skrenuli pažnju na prakse obaveznog odlaska na izbore i mitinge koje organizuje predsednik Srbije, kao i ucene i pretnje ukoliko se to ne učini. O ovim nelegalnim praksama ne postoji dovoljno zvaničnih informacija.

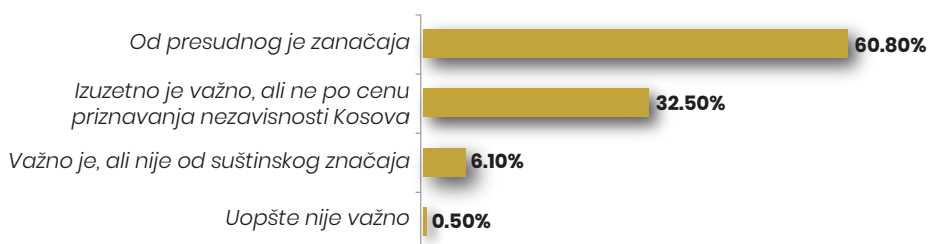
¹³⁹ Ivić, I. & Pešikan, A. & Kostić, A. (2021). Ključni podaci o obrazovanju u Srbiji. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

¹⁴⁰ Prema podacima Vlade Srbije, <https://www.kim.gov.rs/lat/kulturno-nasledje.php>.

ma na šta upozoravaju i mnogi međunarodni instrumenti za praćenje¹⁴¹. Značaj ovog pitanja za proces normalizacije odnosa između Beograda i Prištine, ali i izgradnju poverenja među zajednicama na Kosovu je ogroman. To je prepoznato i od strane međunarodnih posrednika, pa je tako položaj Srpske pravoslavne crkve pomenut u tački 7 nemačko-francuskog predloga, koji je kasnije preimenovan u Plan Evropske unije¹⁴². Na tom tragu, osnovna namera narednih redova je da se rasvetli značaj teme verske i kulturne baštine za očuvanje srpskog nacionalnog interesa na Kosovu.

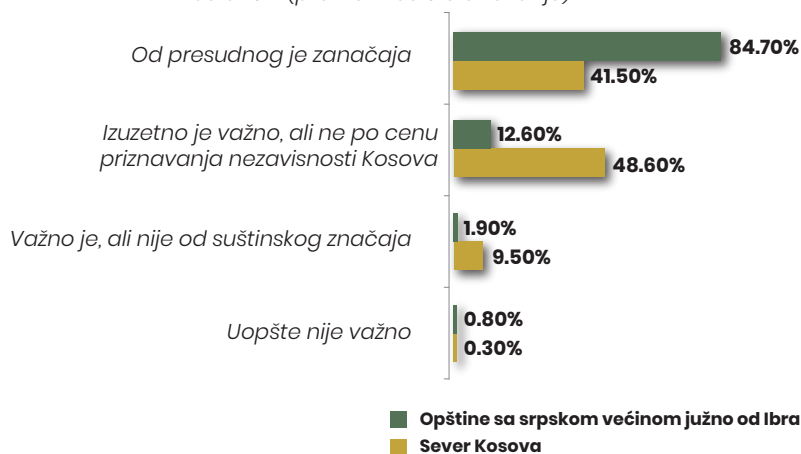
Rezultati istraživanja koje je sprovedeno za potrebe ove publikacije pokazuju da Srbi sa Kosova smatraju da je zaštita kulturno-istorijskog nasleđa i duhovne baštine Srba na Kosovu od presudnog ili izuzetnog značaja za opstanak Srba u i u zbiru iznosi 93% podrške.

Grafikon 23 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „ Koliko je zaštita kulturno-istorijskog nasleđa i duhovne baštine Srba na Kosovu suštinski preduslov da bi Srbi na Kosovu mogli da ostanu?“

Kada se uzme u obzir raspodela prema mestu prebivališta, uočava se da je pitanje zaštite kulturno-istorijskog nasleđa i duhovne baštine Srba na Kosovu značajnije za Srbe koji žive južno od Ibra, što se može objasniti činjenicom da su mnogi Srbi južno od Ibra okupljeni oko manastira i kulturno-istorijskog nasleđa, kao i da svoj ostanak na Kosovu doživljavaju kao misiju očuvanja duhovnosti i kulturnog identiteta. Kod Srba sa severa Kosova za nijansu je izraženija razlika, 41.5% smatra da je zaštita kulturno-istorijskog nasleđa i duhovne baštine Srba na Kosovu od presudnog značaja za ostanak Srba na Kosovu, dok 48.6 % smatra da je to izuzetno važno.

Grafikon 24 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „ Koliko je zaštita kulturno-istorijskog nasleđa i duhovne baštine Srba na Kosovu suštinski preduslovi da bi Srbi na Kosovu mogli da ostanu?“ (prema mestu stanovanja).

¹⁴¹ OSCE. (2022). Zaštita kulturnog nasleđa na Kosovu.

¹⁴² Tekst sporazuma objavljen na stranici EEAS, Tačka 7 : strane će formalizovati status Srpske pravoslavne crkve na Kosovu i obezbediti visok nivo zaštite srpske verske i kulturne baštine, u skladu sa postojećim evropskim modelima.

Slične rezultate daju i ostala istraživanja. Tako, na primer, rezultati istraživanja NationalS iz 2022. pokazuju da su građani Srbije najviše bili saglasni sa sledećim nacionalnim interesima: fizička bezbednost Srba na Kosovu i mogućnost da normalno žive i rade (73.1%), očuvanje kulturno-istorijskog nasleđa i duhovne baštine Srba na Kosovu (65.8%), kao i očuvanje pravoslavnih manastira (68.1%).¹⁴³

Iako SPC i srpska verska i kulturna baština imaju normativni okvir definisan Aneksom 5 Ahtisarijevog plana iskustvo primene od 2008. godine svedoči o mnogim manjkavostima i nedostacima predviđenih mehanizama zaštite. Stoga je potreba za novim modelom evidentna. Kosovo je do sada pokazalo odsustvo pune volje da poštuje sopstvene zakone, Ahtisarijev okvir, uključujući slobodu kretanja crkvenih lica kao i sudske presude kojima se štite imovinska prava Crkve.

Eventualni budući predlog bi trebalo da predstavlja nadogradnju Aneksa 5 Ahtisarijevog plana, budući da osmišljeni mehanizmi nisu ostvarili punu zaštitu specijalnog statusa za Crkvu i kulturnu baštinu. Dosadašnja praksa kosovskih institucija nametnula je zaključak da bi bilo kakav novi model zaštite kulturne baštine trebalo da isključi mogućnost arbitrarnog delovanja vlasti u Prištini. Višegodišnja institucionalna praksa Prištine podržana je ekstremnim diskursom koji u svojoj osnovi ima prilično diskriminatorsan odnos prema kulturnom identitetu manjinske srpske zajednice na Kosovu i takva praksa bi novim modelom trebalo da bude potpuno osujećena.

Sveobuhvatni dokument koji bi se inkorporirao u pravni sistem koji je važeći na teritoriji Kosova morao bi da uzme u obzir očuvanje kulturnog identiteta, istorijskog kontinuiteta, kanonske veze Eparhije raško-prizrenske sa Patrijaršijom SPC koja ima svoje vekovno sedište u Peći. Za funkcionalno delovanje SPC potrebna je neprikosnovena zaštita imovinskih prava, verskih sloboda, ekonomske, carinske i druge provizije, kao i sistem zaštićenih zona koji bi nastavio da postoji.

Iako je većina ovih zahteva definisana u Ahtisarijevom planu, protekli period je iznedrio nekoliko konkretnih problema koje bi budućim sveobuhvatnim sporazumom trebalo otkloniti: prvo, neke odredbe Ahtisarijevog plana uopšte nisu uvažene, drugo, određene odredbe su zakonski uređene, ali se ne primenjuju, treće, neke odredbe se pogrešno ili dvosmisleno tumače; četvrto, određena važna pitanja uopšte nisu obuhvaćena ni Ahtisarijevim planom, ni postojećim zakonskim okvirom na Kosovu.

Nekoliko slikovitih primera. Član 1.6. Aneksa 5 definisao je da Srpska pravoslavna crkva na Kosovu ima potpuno diskreciono pravo u upravljanju svojom imovinom, rekonstrukciji svoje imovine i pristupu svojim prostorijama i objektima. Ova odredba uopšte nije inkorporirana u ustavni i zakonski okvir na Kosovu, a postoje intencije da se novim zakonima, pre svega o kulturnoj baštini, SPC dodatno ospori ovo pravo.

U članu 1.6 Aneksa 5 se ističe da vlasti u Prištini ne mogu arbitrarno da zabrane ulazak ili boravak na Kosovu sveštenika, iskušenika, monaha, monahinja, laika ili drugih pozvanih lica i pripadnika Srpske pravoslavne crkve. Iako se ova odredba prepisala u usvojenom Zakonu o verskim slobodama, nedavni slučaj sa zabranom ulaska patrijarhu Porfiriju svedoči o arbitrarnosti primene važećih normi.

Višegodišnje ugrožavanje specijalnih zaštićenih zona bliže je opisano u ranijim analizama¹⁴⁴, a ono se dešava uprkos predviđenim mehanizmima za prevazilaženje sporova. Većina zakona koji se tiču kulturne baštine potpada pod zakone od vitalnog interesa, ali glavnu slabost i dalje predstavlja nespornost nosilaca vlasti da poštuju usvojeni zakonski okvir.

¹⁴³ Kako građani vide nacionalne interese Srbije, dostupno na <https://nationals.rs/kako-gradani-vide-nacionalne-interese-srbije/>

¹⁴⁴ Surlić, S. & Novaković, I. (2020) Srpska kulturna i verska baština na Kosovu od Ahtisarijevih zaštićenih zona do finalnog statusa, Nacionalni konvent za EU, Radna grupa za Poglavlje 35.

Na osnovu dosadašnjeg iskustva, najveći izazov za Ahtisarijev „paket” je bio mehanizam implementacije, stoga bi u slučaju dogovora oko novog modela za očuvanje kulturne baštine zemlje garantori (najverovatnije EU) imale važnu ulogu u obezbeđivanju održivog mehanizma kontrole primene onoga što je dogovoreno.

Prema Ahtisarijevom planu, u slučaju spora predviđeno je funkcionisanje Saveta za sprovođenje i nadgledanje (SSN) sastavljenog od predstavnika lokalne vlasti, SPC i međunarodnih misija koje odluke donosi konsenzusom. U kasnijem procesu odlučivanja SSN-a postavilo se pitanje da li je reč o telu sa izvršnim ili savetodavnim ovlašćenjima. Predstavnici Vlade Kosova su insistirali na savetodavnom karakteru, naglašavajući vladu kao konačni autoritet. S druge strane, SPC je smatrala da odluke SSN-a ne podležu odobrenju vlade i više puta je insistirala da usvojene odluke imaju izvršni karakter, tj. da nisu podložne naknadnim izmenama egzekutive.

Analizom mandata koji je dodeljen SSN-u se uviđa da Vlada Kosova ima obavezu da obezbedi sprovođenje „odluka” SSN-a, a ne „preporuka”, „saveta” ili „mišljenja”. Ovo dvojako tumačenje paralizovalo je celokupni okvir specijalne zaštite, omogućavajući Vladi Kosova da se samoinicijativno definiše kao konačni organ presuđivanja u eventualnom sporu, mimo negativnog stava SPC u vezi sa aktivnostima na prostorima označenim kao specijalne zaštićene zone.

Srpska kulturna i verska baština na Kosovu zahteva novi model iz tri ključna razloga: prvo, nedosledna primena, dvosmisleno tumačenje kao i potpuno zanemarivanje određenih prava koji proizilaze iz Aneksa 5 Ahtisarijevog plana. Drugo, nepostojanje jedinstvenog pravno obavezujućeg dokumenta koji bi regulisao sva prava i obaveze SPC na teritoriji Kosova. Treće, nepostojanje međunarodnog delotvornog mehanizma za primenu posebnog statusa srpske kulturne i verske baštine. Na kraju, odsustvo određenog oblika teritorijalnosti za lokalitete koji imaju veoma značajnu versku, kulturno-ološku i identitetsku komponentu za srpsku zajednicu i SPC.

Potrebno je da sadašnji normativni model specijalnih zaštićenih zona bude ojačan primenom meke eksteritorijalnosti kako bi se sprečila dalja praksa ugrožavanja posebnih verskih i kulturnih lokaliteta. Poseban status ne bi odudarao od već postojećih evropskih modela koji su se pokazali kao primenjivi (Sveta stolica (Lateranski sporazum), sedište Malteškog viteškog reda, Sveta Gora u Grčkoj)).

4.6 Političko organizovanje srpske zajednice na Kosovu

(Marinković Miodrag)

4.6.1 Politička participacija Srba u kosovskim institucijama

Pravni okvir koji reguliše učešće Srba u političkom sistemu Kosova ima afirmativan karakter, slično kao i pravne regulative koje, barem po slovu zakona, štite i ostala prava i slobode srpske zajednice na Kosovu. U skladu sa ustavnopravnim okvirom Srbima je omogućen širok spektar sloboda i prava u političkom delovanju, uz posebne mehanizme zaštite od potencijalne majorizacije ili preglasavanja od strane većine. Prema Ustavu Kosova srpska zajednica ima 10 rezervisanih mesta u parlamentu, najmanje jedno ministarsko mesto u vladi, najmanje dva mesta zamenika ministra, a njeni interesi se dodatno štite mehanizmom „dvostruke većine“ u parlamentu koji osigurava da se izmene ustava i seta zakona od važnosti po srpsku zajednicu na Kosovu ne mogu usvojiti bez dvotrećinske podrške poslanika nevećinskih zajednica. Pored toga, ustavna rešenja garantuju pravično učešće nevećinskih zajednica u javnom životu, što se za srpsku zajednicu na Kosovu odražava kroz širok spektar zakonskih mera zaštite slobode informisanja, medija, izražavanja i političkog udruživanja.

Afirmativni karakter pravnog sistema u osiguranju jednakosti za nevećinske zajednice nije dovoljan bez njegovog doslednog sprovođenja. Upravo se tu ponovo uočava obrazac odnosa centralnih vlasti u Prištini prema srpskoj zajednici na Kosovu kroz nedoslednu i selektivnu primenu pravnog okvira. **Čini se, naime, da albanska zajednica na Kosovu afirmativni karakter pravnog okvira koji reguliše učešće Srba u vršenju vlasti na Kosovu vidi kao prepreku u ostvarivanju svojih političkih i nacionalnih ciljeva**, a mehanizme prevencije od majorizacije i zaštitu interesa nevećinskih zajednica relativizuje na način da gube svoju izvornu svrhu. Najbolji primer za to je odnos centralnih vlasti prema inicijativi za transformaciju Kosovskih snaga bezbednosti u vojsku Kosova iz decembra 2018. godine. Ta inicijativa je pravno proceduralno zahtevala izmenu ustavnih normi zaštićenih pravnim institutom dvostruke većine. Preciznije, zahtevala je glasove poslanika srpske zajednice za izmenu ustava. Kako inicijativa nije dobila podršku srpske zajednice, tj. njenih političkih predstavnika, centralne vlasti su posegle za kreativnim rešenjima donošenjem seta zakona kojima se zaobišla potreba za ustavnim promenama¹⁴⁵. Time je potpuno marginalizovan istinski duh pravnog okvira Kosova, tačnije zakonskih mehanizama za zaštitu prava nevećinskih zajednica. Takvim postupkom ne samo da je demonstriran proizvoljan odnos kosovskih vlasti prema sopstvenom pravnom sistemu i suštinski obesmišljeno učestvovanje Srba u kosovskim institucijama, već je retorika koja je pratila ovaj i slične slučajeve samo još više antagonizovala zajednicu jačajući one glasove u društvu i na političkoj sceni koji smatraju da je Srbima dato previše prava i da to predstavlja pretnju po funkcionalnost sistema.¹⁴⁶

Isti primer ukazuje i na drugi problem u političkom predstavljanju srpske zajednice. Naime, njeni politički predstavnici u parlamentu Kosova i pored medijskih najava nisu posegli za rešenjima koja su im bila na raspolaganju, a to je, između ostalog, podnošenje žalbi Ustavnom sudu Kosova za proveru ustavnosti seta zakona o formiranju Vojske Kosova¹⁴⁷. Iako postoje glasovi koji govore da je reč o političkoj kalkulaciji iz Beograda¹⁴⁸, ovaj primer u suštini odslikava odnos izabраниh političkih predstavnika srpske zajednice prema delovanju u okviru političkog sistema Kosova. Taj odnos

¹⁴⁵ Bytici, B. (18. oktobar 2018). Kosovo votes to create national army over Serbs objections, Reuters. Preuzeto sa: <https://jp.reuters.com/article/instant-article/%20idUSKCNIMS26O>

¹⁴⁶ Marinković, M. (2021). Karakteristike otvorenog društva u srpskoj zajednici. Priština: KFOS.

¹⁴⁷ Tači ukazom proglasio zakone o KBS, Srpska lista nije podnela žalbu. (28. decembar 2018), Kossev. Preuzeto sa: <https://kossev.info/taci-ukazom-proglasio-zakone-o-kbs-srpska-lista-nije-podnela-zalbu/>

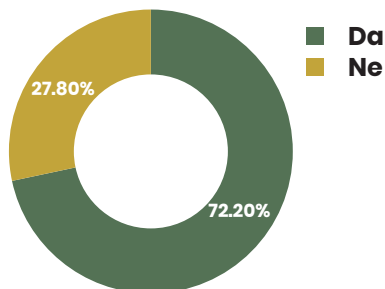
¹⁴⁸ NI video arhiva. Preuzeto sa: https://www.tiktok.com/@nl_srbija/video/7173972404106972421

karakteriše nedostatak aktivne institucionalne participacije¹⁴⁹ i optimalnog korišćenja postojećih mehanizama za zaštitu interesa srpske zajednice na Kosovu. Jednom rečju, politički predstavnici Srba sa Kosova pokazuju manjak interesovanja ili napora da aktivno učestvuju u vršenju funkcija osvojenih u izbornom procesu.

Razlog za to je nedovršena destigmatizacija učešća Srba u političkom životu na Kosovu. Takav vid delovanja se dugi niz godina smatrao aktom izdaje nacionalnih interesa Republike Srbije na Kosovu. Mali broj stranaka iz srpske zajednice (uglavnom južno od reke Ibar) koji je, uprkos takvim stavovima, učestvovao na izborima trpeo je žestoke kritike i pritiske, kako od vlasti u Beogradu, tako i od strane lidera sa politički i etnički kohezivnijeg severa.¹⁵⁰ Nedostatak podrške iz Beograda se negativno reflektovao na njihov reprezentativni karakter, pa su te političke opcije institucionalne pozicije zauzimale na izbornim procesima sa ekstremno malom izlaznošću upisanih birača unutar svojih zajednica.¹⁵¹ Ipak, situacija se promenila 2012. kada je Srpska napredna stranka (SNS) došla na vlast u Republici Srbiji, a započet je i briselski dijalog između Beograda i Prištine 2013. godine. Ovaj dijalog označio je suštinski zaokret u beogradskoj politici prema Kosovu, jer je njegov osnovni cilj bio postizanje sporazumnih rešenja koja bi omogućila punu integraciju Srba u kosovski pravni i politički sistem. Tako je prvi sporazum o principima za normalizaciju odnosa utvrdio primat kosovskog pravnog sistema u svim srpskim sredinama na Kosovu.¹⁵² Iz perspektive Beograda ovaj sporazum je delegitimisao institucije Republike Srbije na Kosovu (tzv. „paralelne institucije”), ali je istovremeno otvorio prostor za učešće Srba u institucijama uspostavljenim unutar kosovskog ustavnopravnog sistema. Sporazum je označio početak procesa potpune integracije Srba u kosovski sistem. Danas, više od deceniju posle, delovanje unutar kosovskih institucija postaje neka vrste norme u političkom organizovanju srpske zajednice. Destigmatizacija takvog pristupa u unutrašnjem političkom životu u Srbiji ipak nije u potpunosti okončana, jer se argumenti izdaje nacionalnih interesa učestvovanjem u kosovskoj vlasti i dalje često koriste u unutar-stranačkoj borbi¹⁵³. Pod teretom takvih narativa, politički predstavnici Srba učešće u političkom sistemu Kosova često posmatraju kao formalnu nužnost koja se prevodi u apologetske i pasivne oblike ponašanja.

Kakav stav o tome ima srpska zajednica na Kosovu je bio jedan od fokusa naše studije. Rezultati istraživanja pokazuju da ispitanici iz srpske zajednice, bez obzira na različita vrednovanja participatornog pristupa sa pozicija nacionalnog interesa, sa značajnom većinom (72.2%) smatraju da je učešće u kosovskim institucijama u skladu sa njihovim interesima.

Grafikon 25 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Da li smatrate da je učestvovanje Srba u kosovskim institucijama u interesu srpske zajednice?”

¹⁴⁹ Kako Srpska lista istovremeno ima ministre i ne podržava Vladu Kosova. (5. februar 2020) BBC. Preuzeto sa: link

¹⁵⁰ Šćekić, J. (24. novembar 2010). Predstavnici Srba i dalje podeljeni oko izbora. Radio Slobodna Evropa. Preuzeto sa: link

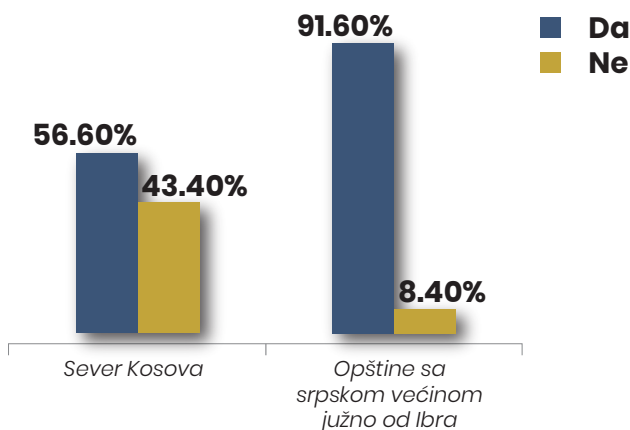
¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Sporazum o normalizaciji odnosa između Srbije i Kosova iz 2013. godine, implicitne reference na kosovsko zakonodavstvo u tačkama 4, 7 i 10. (prim.aut).

¹⁵³ Poslanici Srpske liste se zakleli da će čuvati teritorijalni integritet Kosova. (17. novembar 2022). Nova S. Preuzeto sa: <https://nova.rs/vesti/politika/zaklinjem-se-da-cu-cuvati-teritorijalni-integritet-kosova-pogledajte-kako-je-srpska-lista-polozila-zakletvu-video/>

Analiza rezultata prema mestu prebivališta da izrazito pozitivan stav prema participaciji u kosovskim institucijama ima čak 91,6% Srba koji žive južno od Ibra (91,6%). Ispitanici iz srpske zajednice na severu Kosova su podeljeni, 43,4% smatra da učestvovanje Srba u kosovskim institucijama nije u njihovom interesu, ali blaga većina od 56,6% ipak misli da participacija ima pozitivan efekat po srpske interese.

Grafikon 26 – Raspodela odgovora ispitanika na pitanje: „Da li smatrate da je učestvovanje Srba u kosovskim institucijama u interesu srpske zajednice?“ (prema mestu prebivališta).

Ovi podaci ukazuju na dva zaključka. Prvi, da su Srbi na jugu institucionalno gotovo u potpunosti integrisani u sistem. Participaciju ne samo da shvataju kao nužnost društveno-političkih okolnosti u kojima žive, (manja kohezivnost zajednice, veći stepen integracije), već se pokazalo i da je to efikasan način da se reše neki od gorućih problema srpske zajednice južno od reke Ibar¹⁵⁴. Sa druge strane, nepotpuna integracija srpske zajednice na severu Kosova kao i konstantna konfrontacija sa vlastima u Prištini rezultirale su napuštanjem institucija i dovele do podeljenog mišljenja o stvarnoj potrebi i svrsi učestvovanja u institucijama unutar kosovskog sistema.

Ovde moramo istaći da se rezultati, makar na primeru severa, moraju uzeti sa rezervom, jer je istraživanje stavova građana sprovedeno u trenutku kada je srpska zajednica na severu u dubokoj političkoj krizi koja je rezultirala organizovanim napuštanjem kosovskih institucija¹⁵⁵. To je nesumnjivo imalo veliki uticaj na ispitanike sa severa Kosova, iako je indikativno da je i pored takvih okolnosti većina ispitanika (56%) odgovorila da je učestvovanje u kosovskim institucijama u interesu srpske zajednice. U kvalitativnom delu analize nezavisni politički predstavnik iz srpske zajednice sa severa ovako visok procenat Srba koji podržavaju učešće u institucijama, bez obzira na trenutne okolnosti, objašnjava značajnim pogoršanjem političko-bezbednosne situacije na severu posle zlaska Srba iz kosovskih institucija¹⁵⁶. To je, prema njegovom mišljenju, demonstriralo neophodnost institucionalnog delovanja srpske zajednice kao preduslova za korišćenje autonomnih ovlašćenja.

¹⁵⁴ Ispitanik 58, Goraždevac: „ne vidim način da opstanemo na Kosovu ukoliko ne učestvujemo u vlasti i borimo se tako za naše interese, NVO CASA arhiva

¹⁵⁵ Srbi napuštaju institucije Kosova. (5. novembar 2022). Radio Slobodna Evropa. Preuzeto sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbi-napuštaju-institucije-kosova/32117184.html>

¹⁵⁶ Ispitanik 9, Kosovska Mitrovica. NVO CASA Arhiva.

Upravo to je i zaključak ovog dela studije. Institucionalno delovanje Srba na Kosovu, iako se trenutno vidi kao nevoljna nužnost, pruža značajne mogućnosti poboljšanja položaja zajednice i očuvanja njenih prava i interesa. Alternative takvom delovanju u ovom trenutku nema, a pasivni stavovi poput bojkota izbornog procesa pokazali su se kao veliki rizik po bezbednost srpske zajednice na Kosovu¹⁵⁷. Dalja destigmatizacija ovakvog pristupa u javnosti može doprineti aktivnijem pristupu srpskih političkih predstavnika u vršenju funkcija unutar kosovskog ustavnopravnog sistema. Isti rezultat se može postići i kreiranjem istinskog političkog pluralizma u srpskoj zajednici na Kosovu. O tome više reči u nastavku studije.

4.6.2 Karakter političkog organizovanja srpske zajednice na Kosovu

Jedinstveno političko predstavljanje srpske zajednice na Kosovu je dugogodišnji željeni koncept političkog delovanja unutar kosovskog društva opterećenog dugotrajnim etničkim konfliktom. Prednosti takvog delovanja nije potrebno objašnjavati, jer su evidentne strateške prednosti u zaštiti interesa srpske zajednice na Kosovu. To je posebno značajno ako se uzme u obzir da su neki mehanizmi za zaštitu interesa nevećinskih zajednica (na primer gore pomenuti institut dvostruke većine) kreirani na način da zahtevaju usaglašeno delovanje političkih aktera koji ih reprezentuju.

Istorijski posmatrano, sve vlade u Beogradu su u većoj ili manjoj meri težile ostvarenju ovog jedinstva, međutim konkretni rezultati su izostajali, barem u onoj meri u kojoj se to jedinstvo moglo prevesti u koordinisano političko delovanje¹⁵⁸. Najveći izazov u tom nastojanju bio je kreirati političke platforme koje će apsorbovati interese srpske zajednice sa obe strane reke Ibar. Političke razlike između ove dve jedinstvene celine srpske zajednice proizilaze iz izrazitih društveno-političkih razlika u kojima žive. Geografski i politički homogeni sever Kosova dugo se opirao integraciji u kosovski ustavnopravni sistem i time kreirao potuno drugačiju političku realnost u odnosu na potpuno integrisane i *ranjivije* sunarodnike u južnim delovima Kosova. Taj disbalans politički „mogućeg” bio je najveća prepreka u kreiranju jedinstvene političke inicijative Srba sa Kosova. Formalno posmatrano, trenutna vlast u Beogradu je u tome uspela po prvi put posle režima Slobodana Miloševića stvaranjem Srpske liste kao jedinstvenog političkog entiteta koji iz ugla Beograda ima legitimitet da predstavlja interese Srba na Kosovu. Srpska lista, formalno osnovana 2014. godine,¹⁵⁹ uz punu finansijsku i logističku podršku iz Beograda, osvojila je apsolutnu vlast u svim sredinama sa većinski srpskim stanovništvom na Kosovu, centralizovala institucionalno predstavljanje u kosovskim institucijama i u potpunosti usaglasila političko delovanje srpske zajednice sa politikom i pozicijama zvaničnog Beograda.

Do tog saglasja, međutim, nije došlo demokratskim dijalogom, filtriranjem ideja i usaglašavanjem pozicija različitih političkih aktera iz srpske zajednice. Naprotiv, ono je postignuto agresivnom monopolizacijom političkog prostora rezervisanog za srpsku zajednicu, gušenjem pluralizma i direktnim pritiscima prema političkim oponentima i njihovim aktivnostima. Sve uz punu koordinaciju i pomoć iz Beograda. Zbog toga trenutno formalno jedinstvo koje ističe zvaničan Beograd u realnosti ne reflektuje postojeći pluralizam ideja i interesa srpske zajednice na Kosovu na pravilan način, već za cilj ima legitimizaciju prvenstva stranačkih interesa partije na vlasti u Srbiji u procesu normalizacije odnosa Srbije i Kosova.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Referenca na pogoršanje bezbednosne situacije na severu Kosova posle napuštanja institucija od strane Srba i osvajanje opštinske vlasti od strane manjinske albanske zajednice (prim.aut).

¹⁵⁸ Razloge smo već objasnili, različite društveno-političke realnosti u kojima Srbi južno od Ibra objektivno nisu imali mogućnosti da prate svoje sunarodnike u severnim opštinama u odupiranju od integracije u kosovski sistem (prim.aut).

¹⁵⁹ <http://srpskalista.net/o-nama/>

¹⁶⁰ Srpska lista i Beograd: Istorija čvrstih veza. (27. novembar 2018). Radio Slobodna Evropa. Preuzeto sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpska-beograd-cvrste-veze/29623575.html>

Najbolji primer za to je ideja o razmeni teritorija između Srbije i Kosova koju su u avgustu 2018. godine koordinisano promovisali predsednik Srbije Aleksandar Vučić i tadašnji predsednik Kosova Hašim Tači¹⁶¹, a koja je suštinski ugrozila čak i egzistencijalne interese srpske zajednice južno od reke Ibar. Plan je podržala Srpska lista¹⁶² uključujući i 6 gradonačelnika u opštinama koje je trebalo da budu ostavljene iza zamišljenih i nacrtanih granica, uprkos mnogobrojnim upozorenjima koja su dolazila iz redova nezavisnih političkih, ali i društvenih lidera srpske zajednice južno od Ibra. Ne postoje javni zapisi da se ijedan zvaničnik Srpske liste iz tih sredina usprotivio ovom planu. Jedan deo njih je, štaviše, aktivno učestvovao u kampanjama blaćenja kritičkih glasova, uključujući i one koji su dolazili iz Srpske pravoslavne crkve¹⁶³, pokazavši time primat stranačkih interesa nad njima suprotnim i jasno artikulisanim interesima zajednice. Ovaj primer je pokazao da politika Beograda koja se vodi preko direktnih eksponenata na Kosovu, Srpske liste, nije dovoljno fleksibilna da apsorbuje raznolikost interesa srpske zajednice na Kosovu, niti dovoljno demokratska da omogući njihovo slobodno artikulisanje u javnom prostoru. Da bi se to dogodilo, neophodno je kreirati istinski politički i demokratski pluralizam u srpskoj zajednici na Kosovu koji omogućava zastupanje različitih interesa i daje prostor njihovom kanalisanju u jedinstvenu političku platformu koja će štititi interese srpske zajednice.

Suštinski problem u političkom delovanju srpske zajednice na Kosovu, ali i političkih lidera Republike Srbije, je nedostatak strateškog pristupa po pitanju Kosova. Tome umnogome doprinosi nedostatak društvenog konsenzusa o tome šta je nacionalni interes Srbije na Kosovu. U nedostatku takvog strateškog pristupa politike Srbije, ali i predstavnika Srba na Kosovu, svode se na stranačke agende i uske stranačke interese koji se menjaju sa smenama vlasti u Beogradu, lišavajući Srbe suštinski važne komponente sopstvenog političkog organizovanja, a to je konzistentnost politika iz Srbije. Očekivanje da politički lideri u Srbiji, ali i intelektualni akademski krugovi, dođu do zajedničkog strateškog okvira za delovanje na Kosovu je nerealno u trenutnim okolnostima, pre svega zato što takvih razgovora i inicijativa nema ni u nagoveštaju. Osim toga, politički spektar u Srbiji je toliko podeljen i prepun animoziteta, da je nerealno očekivati da će se nesuglasice ostaviti po strani, a pitanje Kosova tretirati sa odgovornošću koja je neophodna kako bi se našla opšteprihvaćena, sveobuhvatna i primenljiva rešenja. Zato je neophodno tu vrstu odgovornosti tražiti od nosilaca vlasti u Srbiji.

Dobar korak u smeru podsticanja široke društvene debate o ovom pitanju jeste izuzimanje pitanja Kosova iz dnevopolitičkih agendi političkih stranaka. Konstantni pritisak borbe za vlast i ideološko profilisanje partija po pitanju Kosova ukopavaju politiku prema Kosovu na rigidnim i pasivnim pozicijama statusnih pitanja i zane-maruju takozvani „humani pristup” koji karakteriše fokus na razvojne politike, istinske potrebe ljudi i obezbeđivanje boljeg života za njih. Postoji iskustvo „unutrašnjeg dijaloga” budući da je predsednik Srbije Aleksandar Vučić u drugoj polovini 2017. godine pokrenuo širi društveni dijalog o mogućim rešenjima kosovskog problema i u njega involvirao različite institucije, uključujući akademsku zajednicu i civilno društvo¹⁶⁴. Rezultat tog procesa je bez zvaničnog izveštaja ostao nejasan. Takođe, pokazalo se da je poziv bio neiskren, jer se u njegovoj senci odvijao proces pregovora sa Kosovom i tadašnjim predsednikom Tačijem u vezi sa mogućim razgraničenjem.

Političko i institucionalno predstavljanje srpske zajednice homogenizovano je od strane jedne političke opcije, Srpske liste, koja uz svesrdnu podršku vlasti u Beogradu, monopolom nad resursima na lokalnom i centralnom nivou ostvaruje snažan uticaj,

¹⁶¹ Vučić i Tači: Tražimo podršku za postizanje dogovora. (25. avgust 2018). Radio Slobodna Evropa. Preuzeto sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-i-taci-u-alpbahu/29452980.html>

¹⁶² Srpska lista: Razgraničenje nije gotova stvar. (14. avgust 2018). Radio Mitrovica Sever. Preuzeto sa:

<https://radiomitrovicasever.com/2018/08/14/srpska-lista-razgranicenje-nije-gotova-stvar/>

¹⁶³ Nije izdajnik od juče! (29. avgust 2018). Informer. <https://informer.rs/vesti/politika/395172/nije-izdajnik-od-juce-sava-janick-se-jos-2015-zalagao-da-lazna-drzava-kosovo-postane-clan-unesko>

¹⁶⁴ Srbija počinje unutrašnji dijalog o Kosovu. (31. oktobar 2017). Al Jazeera Balkan. Preuzeto sa: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2017/10/31/srbija-pocinje-unutrasnji-dijalog-o-kosovu>

ali i vrši jak pritisak na političke oponente unutar srpske zajednice¹⁶⁵. Svesrdnu podršku u tom procesu daje Beograd korišćenjem režimskih medija za kampanje blaćenja opozicionih političkih lidera iz srpske zajednice na Kosovu¹⁶⁶, ali i pritiscima egzistencijalnog karaktera koji uključuju gubitak posla ili degradaciju. Proporcije i sistematičnost napora da se marginalizuje politička opozicija unutar srpske zajednice prisutni su u meri u kojoj se može zaključiti da je politički pluralizam unutar srpske zajednice sistematski ugušen¹⁶⁷. To se prevodi u društveno okruženje u kome je ugrožena sloboda javnog izražavanja, kritike vlasti ili otvorenog dijaloga o interesima građana, prakse zapošljavanja isključivo po kriterijumima stranačke lojalnosti, i slično. U zaključku se jednostavno može reći da je nedostatak političkog pluralizma i kulture političkog angažovanja građana u srpskim sredinama na Kosovu dostigao alarmantne proporcije i prisutan je u toj meri da ima snažan uticaj na potencijal zajednice da se izbori za poboljšanje uslova i perspektive života na Kosovu.

4.7 Ostali faktori važni za opstanak srpske zajednice

Oblasti koje smo sa posebnim fokusom obradili u ovom izveštaju svakako ne iscrpljuju listu tema od značaja za srpsku zajednicu i kreiranje uslova za njen dostojanstven, produktivan i održiv život na Kosovu. Njihova puna obrada zahteva mnogo širu analizu i veće resurse koji pri radu na ovoj studiji nisu bili dostupni. To, ipak, ne umanjuje njihov značaj za srpsku zajednicu na Kosovu.

Neka od tih pitanja bila su predmet detaljnih analiza velikog broja studija. Na primer, važna tema za srpsku zajednicu je pitanje povratka proteranih Srba. Međunarodni mehanizmi za praćenje ovog procesa ukazuju da više od dve decenije od završetka sukoba na Kosovu i, uprkos značajnoj međunarodnoj pomoći i ciljanim programima za Kosovo, na povratak se odlučuje sve manji broj ljudi.¹⁶⁸ Na taj trend utiču značajni problemi sa kojima se suočava povratnička zajednica, a koji uključuju ugroženu bezbednost, ograničenu slobodu kretanja kao i nezakonita oduzimanja imovine.¹⁶⁹

Upravo je zaštita imovinskih prava srpske zajednice još jedan od gorućih problema. U to ne spada samo privatna imovina Srba sa Kosova, već i svojinski posedi Srpske pravoslavne crkve i imovina privrednih subjekata registrovanih van teritorije Kosova, uključujući one čiji je vlasnik Republika Srbija, što je posebno kontroveržno pitanje u smislu odbijanja Prištine da o se o tome razgovora u okviru dijaloga sa Beogradom. Prema zvaničnim procenama Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju imovine kreirane na osnovu sporazuma o povratku katastarske evidencije 2011. godine, više od 12.000 imovinskih slučajeva uglavnom Srba sa Kosova¹⁷⁰ je i dalje nerešeno. Nezvanične procene govore o čak 40.000 slučajeva u kojima Srbi potražuju oslobađanje uzurpirane imovine ili naknade za korišćenje prostora.¹⁷¹ Srpska zajednica na Kosovu se susreće sa značajnim poteškoćama u ostvarivanju imovinskih prava od kojih neki maju i oblik institucionalnog zanemarivanja, pa i zloupotrebe ovlašćenja, kao na primer nepoštovanje sudskih odluka o povraćaju imovine, krivotvorenje katastarskih i imovinskih dokumenata, pretnje i ucene od strane uzurpatora itd.

¹⁶⁵ Marinković, M. & Petronić, V. & Simonović, S. (2022). Građani u politici. Priština: KFOS

¹⁶⁶ Srpska lista: Rada Trajković sprečena u nameri da odlučuje o čitavom srpskom narodu na Kosovu i Metohiji. (17. novembar 2022). Danas. Preuzeto sa: <https://www.danas.rs/vesti/politika/srpska-lista-rada-trajkov-ic-sprecena-u-nameri-da-odlucuje-o-citavom-srpskom-narodu-na-kosovu-i-metohiji/>

¹⁶⁷ Srpska lista: Jakšić kao i Kurti uvek spreman lažima i uvredama da napadne Srpsku listu i predsednika Vučića. (14. Januara 2023). Kosovo online. Preuzeto sa: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/srpska-lista-jak-sic-kao-i-kurti-uvек-spreman-lazima-i-uvredama-da-napadne-srpsku-listu-i-predsednika-vucica>

¹⁶⁸ Srpska lista iz Gračanice: Nastavljamo i u budućnosti što časnije da branimo nacionalne interese. (17. avgust 2017). Kossev. Preuzeto sa: <https://kossev.info/srpska-lista-iz-gracanice-nastavlja-mo-i-u-buducnosti-sto-casnije-da-branimo-nacionalne-interese/>

¹⁶⁹ Marinković, M. & Petronić, V. & Simonović, S. (2022). Građani u politici. Priština: KFOS

¹⁷⁰ Prema izveštaju OSCE-a iz 2019. godine o dobrovoljnim povratnicima na Kosovo, ukupno je 28.111 povratnika od 220.000 ljudi koji su napustili Kosovo. OSCE. (2019). Procena dobrovoljnog povratka na Kosovo. Preuzeto sa: <https://www.osce.org/files/t/documents/e/d/440744.pdf>

¹⁷¹ Isto.

¹⁷² Marković, I. & Surlić, S. (2021). Imovinska prava na Kosovu u okviru sveobuhvatne normalizacije odnosa Beograda i Prištine. Beograd: Nacionalni konvent o Evropskoj uniji. Preuzeto sa: [link](https://www.nacionalni-konvent.org/files/t/documents/e/d/440744.pdf)

¹⁷³ Srbi na Kosovu teško do svoje, a uzurpirane imovine. (18. novembar 2020). Gračanica online. Preuzeto sa: <https://gracanicaonline.info/2020/11/18/srbi-na-kosovu-tesko-do-svoje-a-uzurpirane-imovine/>

Sve to ukazuje na hronični problem sa kojim se susreće srpskaza jedinica na Kosovu, a to je nedosledna i selektivna primena zakonskih normi od strane kosovskih institucija. To pitanje nije bilo obrađeno kao individualna tema u ovom istraživanju, ali se u nekoliko navrata tokom analize pokazalo da upravo takav pristup kosovskih vlasti kreira veliki broj problema analiziranih tokom studije. Bilo da to uključuje primene Zakona o upotrebi jezika, zaštite imovine Srpske pravoslavne crkve ili jednostrana tumačenja tekstova sporazuma potpisanih u okviru briselskog procesa, Vlada Kosova pokazuje nedosledan i neodgovoran pristup prema zakonskim mehanizmima koji štite prava srpske zajednice. Deo problema je svakako i činjenica da se taj opseg prava ne tretira kao konačan i da se u procesu dijaloga između Prištine i Beograda periodično javljaju teme ili predlažu rešenja koja bi potpuno redefinisala društveno-politički okvir u kojem se ta prava definišu. Takva je bila ideja o teritorijalnoj razmeni, a donekle takav potencijal nosi i predloženi EU Plan za Kosovo koji, na primer, autonomna ovlašćenja srpske zajednice posle skoro 10 godina od potpisivanja Sporazuma o uspostavljanju A/ZSO ponovo stavlja na dnevni red pregovora. U iščekivanju rešenja o stepenu autonomije za srpsku zajednicu na Kosovu neophodno je razgovarati i raditi na kreiranju mehanizama za doslednu implementaciju postignutih i budućih sporazuma, kao i važećeg zakonodavnog okvira kojim se štite interesi nevećinskih zajednica. U ovom trenutku čini se da takve rešenosti u međunarodnoj zajednici nema.

Sa sličnom pasivnošću međunarodni predstavnici na Kosovu posmatraju i demokratske deficite unutar srpske zajednice na Kosovu. Osim deklarativnih osuda ili principijelnih izjava, postoji vrlo malo konkretnih pritisaka na glavne političke aktore u srpskoj zajednici da svoje dužnosti obavljaju u skladu sa opšteprihvaćenim principima demokratskog društva i omoguće interni pluralizam ideja i narativa. Na probleme poput korupcije, netransparentnosti u vršenju javnih funkcija, stranačkog zapošljavanja i sl. ukazivalo se u većini tema obrađenih u ovoj studiji, dovoljno da se pouzdano može reći da je jedan od značajnijih uslova za ostanak Srba na Kosovu upravo jačanje demokratskih praksi i društvene odgovornosti unutar same zajednice.

Ova studija, dakle, pokazuje da se danas, 23 godine posle završetka konflikta na Kosovu, srpska zajednica i dalje suočava sa mnogobrojnim problemima i pritiscima. Njihov opseg i intezitet je takav da se već može govoriti o egzistencijalnim rizicima, tj. da je srpska zajednica blizu tačke da trajno izgubi perspektivu održivog života na Kosovu, ubrzanim odlaskom njenog najvitalnijeg dela, mladih i obrazovanih ljudi. Svest o tome raste i u samoj zajednici, pa se njena pažnja sve više sa dominantnih političkih tema usmerava na osnovna životna pitanja poput zapošljavanja, obrazovanja i kvaliteta usluga. Imperativ u tom smislu postaje da politički proces koji se trenutno odvija na relaciji Beograd-Priština rezultira rešenjima prilagođenim istinskim potrebama srpske zajednice, a ne interesima političkih elita koji u njeno ime pregovaraju. Ova studija je ambiciozni doprinos identifikovanju tih potreba. Njena osnovna namena nije da predloži rešenja, već da ukaže na istinske potrebe i podstakne širu i otvorenu društvenu debatu o pitanjima od suštinskog značaja za vitalnost srpske zajednice na Kosovu.

5. Zaključci i preporuke

5.1 Zaključci

Šta je srpski nacionalni interes na Kosovu?

Srpski nacionalni interes je nedefinisan. Reč je o fluidnom konceptu istorijskih napora Srba da obezbede etnički kontinuitet na Kosovu koji se danas manifestuje više kao *obrazac prihvatljivog ponašanja* nego kao jasna politička ideja. Taj nesumnjivo specifičan nacionalni, kulturološki i identitetski odnos nije pretočen u strateški okvir političkog delovanja, već se manifestuje kroz političke programe različitih aktera bez jedinstvenog stava šta je interes i kako ga postići.

Koncepti nacionalnog interesa Srba i Albanaca su međusobno isključivi. Zasnivaju se na aspiraciji društveno-političke prevlasti jedne etničke grupe nad drugom. Nijedan od njih ne valorizuje prostor za ideju suživota, osim uz subordinaciju „druge-strane”. Upravo je to istorijski temelj prolongiranog etničkog konflikta Srba i Albanaca.

Najveću cenu danas plaćaju Srbi sa Kosova. Kao posledica istorijskih konfliktnih relacija, preostala srpska zajednica na Kosovu danas živi u izuzetno teškim uslovima, tretirana kao „strano telo” od strane većinske albanske zajednice i bez ubedljivih i doslednih politika iz Prištine kojima bi se obezbedila puna institucionalna primena garantovanih prava i sloboda. Podrška iz Beograda, iako i dalje od egzistencijalnog značaja za opstanak srpske zajednice, sve je više opterećena restrikcijama i manifestacijama „partijskog pristupa” koji daje prioritet uskim partijskim interesima nad opštim interesima zajednice.

Srbi odlaze sa Kosova. Pod takvim okolnostima, iznurena permanentim pritiscima, bezbednosnim pretnjama i nedostatkom razvojnih šansi, srpska zajednica se u rastućim procentima odlučuje na odlazak sa Kosova. Taj trend je posebno uočljiv u najvitalnijem demografskom delu, kod mladih ljudi, koji odlazak sa Kosova sve više posmatraju kao društvenu normu, očekivani ishod i preduslov za društvenu afirmaciju. Prema zvaničnim podacima broju čenika u osnovnim i srednjim školama u srpskim sredinama na Kosovu u zadnjoj deceniji je opao za 40% (sa 25.000 na 15.000 učenika). Studija slučaja u okviru ovog istraživanja pokazuje da je 60% učenika Gimnazije u Mitrovici generacije 2020. napustilo Kosovo, pre svega u potrazi za kvalitetnijim obrazovanjem.

Srbi sa Kosova imaju odgovor na to šta je nacionalni interes. Studija pokazuje da u srpskoj zajednici postoji jasna svest o pretećoj demografskoj deplaciji. Intervjui sa više od 30 istaknutih lidera ukazuju na to da je dominantna misao u definisanju nacionalnih interesa ona koja taj interes vezuje za ostanak Srba na Kosovu, ili, još preciznije, **kreiranje društvenog i političkog okruženja koje pruža uslove za dostojanstven i produktivan život Srba na Kosovu.** Tu tezu podržava 97% ispitanih punoletnih građana srpske zajednice učesnika ankete. Odgovori daju i sugestije kako to postići. Srpska zajednica južno od reke Ibar smatra da je to moguće održavanjem pozicije status quo (58.8%), dok su ispitanici sa severa Kosova u najvećem procentu (46.2%) zaokruživali opciju kroz dijalo gizmeđu Beograda i Prištine i pronalaženje kompromisa.

Srpska zajednica na Kosovu se boji promena. U njoj je snažno utemeljeno uverenje da su dosadašnja rešenja postignuta u procesu normalizacije odnosa Beograda i Prištine išla isključivo na štetu Srba sa Kosova, a da su ona postignuta sa namerom da im omoguće bolje uslove za život, poput formiranja Zajednice srpskih opština, ostala neimplementirana. Ovaj strah je naročito izražen u srpskoj zajednici južno od reke Ibar koja, u većinskom procentu, željeni ishod kosovskog pitanja vidi kao održavanje

EU Plan za Kosovo nema značajnu podršku Srba sa Kosova. Opciju unutar ponuđenih odgovora koja je sadržala do sada poznate premise francusko-nemačkog plana za Kosovo, takođe poznatog i kao EU plan za Kosovo, zaokružilo je tek oko 20% učesnika ankete. Nešto veća podrška uočena je u srpskim sredinama južno od Ibra 25.1 % ispitanih, dok se na severu kreće oko 15%.

Raste poverenje Srba u „zapadne aktere”. Stavovi srpske zajednice prema akterima procesa normalizacije su u domenu očekivanog, osim opipljivog rasta poverenja u zapadne saveznike. Tako 25% ispitanika sa severa Kosova smatra da je interese najbolje sačuvati kroz saradnju sa EU i SAD 24,3%, što je osetni rast u odnosu na ranije istraživanje (EU 9.8% a SAD 1.7%).

Srbi sa Kosova se osećaju bezbedno u onoj meri u kojoj su izolovaniji i zaštićeniji od uticaja politika iz Prištine. Rezultati ankete pokazuju da ukupno 84% ispitanika smatra da su politike Prištine štetne po njihove interese. Isto tako 77.1% Srba kao rešenje kosovskog problema vidi reintegraciju u ustavno pravni okvir Srbije ili očuvanje te perspektive na duži rok putem održavanja statusa quo, dakle opcije koje isključuju ingerencije Prištine nad srpskom zajednicom. Takav nivo nepoverenja veliki je izazov za definisanje rešenja u okviru procesa normalizacije, jer će zahtevati i odgovorniji pristupi Prištine prema srpskoj zajednici, ali i kreiranje mehanizama koji to garantuju.

Srbi sa Kosova smatraju da je danas na Kosovu ugrožen njihov identitet. Najveći broj ispitanika u anketi smatra da je prioritarna obaveza Prištine da zaštiti kulturno nasleđe (60%) i legitimise veze srpske zajednice sa Srbijom (59.8%). Oba elementa se vide kao pitanja usko povezana sa identitetom srpske zajednice, te ukazuju na duboko ukorenjeni osećaj njegove ugroženosti. Ilustrativno je da su ovi odgovori postigli značajno veći rezultat od pitanja uspostavljanja Asocijacije/Zajednice srpskih opština (44.3%).

Srbi sa Kosova su podeljeni oko ocene politike Beograda prema njihovim interesima. Samo mali broj ispitanika je zauzeo jasne pozicije prema ovom pitanju, pa 17% njih smatra da je politika Beograda prema Srbima na Kosovu potpuno ispravna, a 22% njih da je potpuno pogrešna. Najveći deo ispitanika (60.2%) nema jasno izražen stav i u poziciji i činjenju Beograda prepoznaju i dobre i loše stvari.

Srbi od Beograda ne traže nemoguće. Na pitanje: *Šta podrazumevate pod odgovornom politikom Beograda?* Ispitanici prioritet daju osnovnim životnim pitanjima, kao što su povećanje ulaganja u ekonomski razvoj, iskorenjivanje korupcije (65%), kao i ulaganje u obrazovanje i zdravstveni sistem (54.9%), dakle onim oblastima u kojima Beograd ili nosi isključivu odgovornost, ili ima realan uticaj na njih. Ilustrativno je da je jedna od ponuđenih opcija u okviru istog pitanja, bila opcija vraćanje statusa AP Kosovu koju je zaokružilo tek nešto više od 30% ispitanika.

Ovi podaci su u mnogome pomogli da se definiše i opšti zaključak ovog istraživanja, a to je da **Srbi sa Kosova nacionalni interes vide kao stvaranje uslova za njihov opstanak na Kosovu, a to prema njihovom mišljenju nije nužno statusno pitanje, već izazov odgovornih politika Beograda i Prištine.**

Koji su to ključni faktori za ostanak srpske zajednice na Kosovu?

Autonomija

Osnovni okvir za autonomiju Srba sa Kosova je već realnost. Srpska zajednica na Kosovu ima realnu potrebu za sistemom uprave osetljivim na specifične i, od strane Prištine, zanemarivane potrebe, kao i okvirom koji omogućava legitimizaciju institucionalnih veza sa Republikom Srbijom. Osnovni elementi te autonomije već postoje (zdravstvo, obrazovanje, socijalne usluge) ili su već zakonski uređeni (sistem dvostruke većine, proporcionalno učešće u vlasti), te da je preostali izazov njihovo institucionalizovanje kroz kompromisna pregovaračka rešenja.

Dva pogleda na autonomni okvir. U srpskoj zajednici postoje dva pogleda na mogući oblik autonomnog okvira. **Prvi, takozvani model asimetrične autonomije**, koji se oslanja na već postojeće evropske prakse u regulisanju autonomnih prava manjinskih zajednica, predviđa ograničenje autonomije na četiri opštine na severu Kosova sa ingerencijama apsorbovanja obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih i kulturnih institucija iz ostalih delova srpske zajednice na Kosovu. Drugi model polazi od toga da su postojeće evropske prakse **neteritorijalnih autonomija** samo putokaz, a ne okvir za rešenja koja priznaju specifične društveno-političke okolnosti srpske zajednice na Kosovu, te da rešenja zasnovana na tim osnovama moraju biti uniformna za svih 10 opština sa srpskom većinom.

Institucije su ključ. Bez obzira na različite poglede o formi autonomnog okvira za srpsku zajednicu, suština ostaje ista. I jedan i drugi model kao ključni element suštinske autonomije vide diskreciona ovlašćenja budućeg tela u oblastima zdravstva, obrazovanja, socijalnih usluga i kulture. To je ključni preduslov za ostanak Srba na Kosovu, što potvrđuje i skoro 95% ispitanika ove studije.

Bezbednost

Bezbednost srpske zajednice kao širi društveni kontekst u kome zajednica može da živi, da se kreće, privređuje, obrazuje se, kreira društvene interakcije, čuva svoje kulturno nasleđe i nacionalni identitet, jedan je od ključnih elemenata za očuvanje kontinuiteta srpske zajednice na Kosovu. Na to ukazuje čak 97% ispitanika ove studije, među kojima najviše onih koji žive južno od reke Ibar, tj. u zajednicama ranjivijim na tenzije etničkog karaktera.

Politika kao glavna pretnja bezbednosti. Iako statistika pokazuje da broj etnički motivisanih incidenata opada, bezbednosni rizici po srpsku zajednicu danas se uglavnom generišu iz političkih nestabilnosti, koje se eksponencijalno prevode u tenzije „na terenu”. Proces normalizacije odnosa između Prištine i Beograda, pokrenut sa ciljem da doprinese stabilnosti, danas u stvari predstavlja jedan od glavnih katalizatora etničkih tenzija na Kosovu, te nameće obavezu agilnijeg i odlučnijeg medijatorskog pristupa međunarodne zajednice.

Političke krize rešavati političkim sredstvima. Najkritičniji bezbednosni rizik u ovom trenutku, stavljanje pod kontrolu krize na severu Kosova, zahteva kompromisna, ad hoc normativna rešenja za povratak Srba u kosovske institucije. Srednjoročno, neophodno je obezbediti inkluzivna institucionalna rešenja, koja predviđaju i proporcionalno učešće Srba sa Kosova u policijskim formacijama, uključujući i komandni kadar. Dugoročno, stabilnost i bezbednost srpske zajednice na Kosovu u velikoj meri vezana je za postizanje sporazuma o normalizaciji odnosa između Prištine i Beograda

omogućiti kreiranje uslova za pomirenje i održivi mir na Kosovu. Svest o neophodnosti pomirenja među zajednicama na Kosovu je jasno izražena u srpskoj zajednici, jer studija pokazuje da čak 86,5% ispitanika smatra da je pomirenje u njihovom interesu.

Ekonomija

Javni sektor kao demografska politika. Ekonomska stabilnost srpske zajednice na Kosovu trenutno je jedan od najvećih izazova sa kojima se suočava zajednica. Jačanje javnog sektora kao glavna strategija vezivanja srpske zajednice za Kosovo omogućilo je ekonomsku sigurnost značajnom delu zajednice, ali je i proizvelo i negativne efekte, jer je stvorilo društveno-ekonomske obrasce koji sistemski zanemaruju razvoj privatnog sektora. Prekomerno oslanjanje na javni sektor u dugoročnoj perspektivi proizvešće značajne negativne efekte po ekonomsku vitalnost i održivost srpske zajednice.

Loši preduslovi za rast. Privatni sektor u srpskoj zajednici razvijao se u nepovoljnom okruženju, opterećen stalnim političkim i bezbednosnim nestabilnostima, nedostatkom obrazovane radne snage, otežanim pristupom podsticajnim programima i svežem kapitalu itd. Limitirajući faktori definisali su i strukturu privatnog sektora koju karakterišu mikropreduzeća sa lokalnom tržišnom orijentacijom, uglavnom fokusirana na pružanje usluga na ograničenim mikrotržištima, bez značajne perspektive za rast.

Privatni sektor ne treba nužno više novca, već njegovu odgovornu raspodelu. Predispozicije za rast i jačanje proizvodnog sektora postoje, ali su neiskorišćene, uglavnom usled nedostatka strateškog razvojnog pristupa, ali i sveprisutnih manipulativnih radnji u raspodeli sredstava namenjenih za razvoj privatnog sektora. Iako zvanični podaci govore o konstantnom rastu obima ulaganja Beograda u ekonomski razvoj srpske zajednice, efekti na terenu su nevidljivi. Razlog za to je visoki nivo korupcije, klijentelizma i zloupotreba u sistemu raspodele sredstava koji imaju za cilj podmirenje uskih partijskih interesa umesto ekonomskog boljitka zajednice.

Priština ignoriše potrebe i prava Srba. Situacija nije nimalo bolja ni kada je reč o pristupu programima podrške koje implementira kosovska vlada, jer pored korupcije, privredni subjekti iz srpske zajednice nailaze i na prepreke administrativne, jezičke i pravne prirode. Možda najznačajniji limitirajući faktor predstavlja pasivni pristup Vlade Kosova u primeni afirmativnih mera za proporcionalno učešće nevećinskih zajednica u fondovima, javnim poslovima i javnim resursima. Tu se opet pokazuje isti obrazac selektivne i arbitrarne primene postojećih pravnih normi.

Obrazovanje

Obrazovanje srpske zajednice ima snažnu političku dimenziju. Iako obrazovanje sa sobom nosi inherentnu društvenu vrednost, u trenutnim okolnostima visokog upliva politike u sve sfere društvenog života, ono dobija i dodatnu dimenziju političke prirode, pa se shvata kao jedan od glavnih stubova opstanka srpske zajednice na Kosovu. U takvim uslovima obrazovni sistem neminovno postaje podložan eksternim negativnim uticajima koji imaju opipljiv efekat na kvalitet obrazovanja i efikasnost obrazovnog sistema. Tako ova studija detektuje tri glavna problema koji opterećuju obrazovni sistem u srpskoj zajednici na Kosovu, a to su neadekvatna nastavna infrastruktura, korupcija i opšte urušavanje obrazovnog sistema.

Nekvalitetno obrazovanje je jedan od glavnih motiva odlaska sa Kosova. Hronični problem obrazovnog sistema u srpskoj zajednici na Kosovu nastao posle rata 1999. godine je nedostatak adekvatne infrastrukture za efektivan nastavni proces. Taj prob-

lem, osim što predstavlja ugrožavanje prava na obrazovanje mladih ljudi u srpskoj zajednici, u perspektivi se manifestuje i preko ispod prosečnih postignuća đaka što je rezultat nedostatka uslova za kvalitetan nastavni proces. Korupcija u obrazovnom sistemu, koja je takođe detektovana kao krucijalan problem, krši meritokratske društvene principe, demotiviše mlade ljude da budu deo obrazovnog sistema i društvenu afirmaciju stižu kroz akademska postignuća, a time urušava samo tkivo i društvenu funkciju obrazovnog sistema. Kao indikator lošeg stanja u obrazovanju uzima se i opšta devalorizacija znanja, dakle društveni kontekst u kome se znanje posmatra kao lični humani kapital, a ne kao vrednost sama po sebi.

Kumulativni efekat ovih nedostataka ima značajan uticaj na demografsku perspektivu srpske zajednice na Kosovu, jer je već uočen trend porasta broja mladih ljudi koji Kosovo napuštaju u potrazi za kvalitetnijim obrazovanjem. Sve ovo ukazuje na neophodnost sistemskih reformi koje Republika Srbija treba da preduzme da očuva integritet i dostojanstvo obrazovnog sistema, ali i nužnost poteza od strane Prištine koji će legitimizovati obrazovne institucije u srpskoj zajednici na Kosovu i time omogućiti kreiranje uslova za ostanak Srba.

Zaštita kulturnog nasleđa i status Srpske pravoslavne crkve

Kulturno nasleđe i Srpska pravoslavna crkva su integralni delovi identiteta srpske zajednice na Kosovu, a njihova efikasna zaštita jedan je od ključnih preduslova za izgradnju konstruktivnih etničkih odnosa između dva naroda. U sredinama južno od reke Ibar, dakle sredinama sa intenzivnijom etničkom interakcijom, SPC i njeni manastiri predstavljaju jedan od najznačajnijih kohezivnih faktora zajednice sa društvenom ulogom koja prevazilazi religijske okvire i dotiče se i bezbednosti, socijalnog i ekonomskog opstanka zajednice. To pokazuju i rezultati istraživanja prema kojima 84,9% Srba južno od reke Ibar smatra ovo pitanjem od presudnog značaja za ostanak Srba na Kosovu. Dvostruko više od sunarodnika na severu (41%).

Zaštita kulturnog nasleđa zahteva normativno unapređenje. Dosadašnji normativni model zasnovan na odredbama Ahtisarijevog plana za Kosovo pokazuje objektivne nedostatke u razvijanju efikasnih modela zaštite kulturnog nasleđa i statusa SPC. Pre svega to su pristrasna tumačenja i selektivna primena postojećih zakonskih rešenja čime je potpuno paralisan celokupni okvir specijalne zaštite. Pored toga strukturni problem u njegovoj primeni predstavlja nepostojanje jedinstvenog pravno obavezujućeg dokumenta koji bi regulisao sva prava i obaveze SPC na teritoriji Kosova, ali i nepostojanje delotvornog međunarodnog mehanizma za primenu posebnog statusa srpske kulturne i verske baštine. U predstojećem procesu definisanja rešenja za normalizaciju odnosa Srbije i Kosova neophodno je posebnu pažnju posvetiti nadogradnji postojećeg modela.

Političko predstavljanje srpske zajednice

Prava zajednica kao prepreka Pravni okvir koji reguliše učešće Srba u vršenju vlasti na Kosovu, albanska većina više vidi kao prepreku u ostvarivanju svojih političkih, pa i nacionalnih ciljeva, a manje kao progresivni mehanizam participatorne (konsocijalne) demokratije. Takvim pristupom Priština ugrožava sam smisao učestvovanje Srba u kosovskim institucijama.

Učestvovanje u vlasti kao opcija bez alternative. Proces destigmatizacije učešća srpske zajednice u političkom životu na Kosovu nije u potpunosti dovršen, iako od 2012. godine Srbi imaju i podršku Beograda za učešće u vlasti i izbornim procesima unutar

kosovskog ustavnopravnog sistema. Glasovi koji takav oblik političkog delovanja etiketiraju kao izdaju nacionalnih interesa su i dalje snažni u srpskoj zajednici. Međutim, istraživanje pokazuje da u srpskoj zajednici na Kosovu postoji jasno izražena svest o neophodnosti učešća u vršenju vlasti na Kosovu. Tako više od dve trećine ispitanika (72,2%) smatra da je učestvovanje Srba u kosovskim institucijama u interesu srpske zajednice.

Heterogenost interesa srpske zajednice na Kosovu nije dosledno predstavljena na političkom nivou. Političko delovanje srpske zajednice karakterišu strukturni demokratski nedostaci koji onemogućavaju političku reprezentaciju raznolikosti interesa i prioriteta koji realno postoje u zajednici. To uključuje monopol u političkom predstavljanju uspostavljen od strane Srpske liste uz podršku Beograda, stranački pristup kosovskom pitanju u nedostatku nacionalne strateške platforme za pitanje Kosova, sistematsko „gušenje” pluralizma i slobode izražavanja u srpskoj zajednici, a na kraju i kadrovskoj programsko favorizovanje severa Kosova u odnosu na druge srpske sredine. Kao posledica tih obrazaca, značajan deo srpske zajednice smatra da njihovi interesi nisu verodostojno predstavljeni od strane izabраниh političkih predstavnika, ali i od strane Beograda u dijalogu o normalizaciji odnosa između Beograda i Prištine.

U opštem zaključku ove studije, može se reći da se srpska zajednica na Kosovu danas susreće sa mnoštvom problema u skoro svim oblastima od važnosti za njihova prava i kvalitet života. Studija pokazuje da se skoro u svakoj obrađenoj oblasti kao glavni uzroci problema i nedostataka javljaju dva specifična i sveprisutna obrasca. **Prvi je selektivna primena i arbitrarno tumačenje zakonskih normi koje štite prava i interese srpske zajednice od strane vlasti u Prištini.** Drugi obrazac su **političke zloupotrebe unutar sistema vlasti u srpskoj zajednici** koje karakterišu korupcija, nepotizam, gušenje političkog pluralizma i slobode javnog izražavanja i mnoštvo drugih formi kojima se manifestuju.

5.2 Preporuke

Autonomija

Srpska zajednica na Kosovu mora imati snažan, sadržajan, međunarodno garantovani autonomni okvir koji suštinski omogućava da odluke vezane za kritična životna pitanja donosi samostalno, zaštićena od volje većine. U studiji se to naziva **Funkcionalno samoupravljanje**. To pravo „crpi” ne samo iz imperativa kompromisa u pregovaračkom procesu, već i iz dugogodišnjih obrazaca proizvoljnog odnosa vlasti u Prištini prema pravima zajednice i višedecenijskog zanemarivanja njenih legitimnih interesa. Posmatrano na ovaj način, pitanje autonomije za Srbe na Kosovu postaje legitimni demokratski zahtev koji će omogućiti suživot Srba i Albanaca, a ne disruptivni događaj koji redefiniše etničke odnose na Kosovu i kreira potencijal budućih sukoba.

Imperativ je, dakle, naći rešenje skrojeno prema suštinskim potrebama zajednice kao preduslov njenog opstanka na Kosovu. Da bi to postigao, budući okvir autonomnih ovlašćenja srpske zajednice mora da:

- Osnovne ingerencije zasnovane na principu teritorijalne autonomije (deset opština sa srpskom većinom) proširi autonomnim ovlašćenjima po osnovi etničke pripadnosti koja bi obuhvatila srpsku zajednicu u opštinama u kojima ne predstavlja većinu.
- Sadrži uređeno i nesmetano pravo na subvencije Srbije u izvršavanju svojih nadležnosti.
- Sadrži ovlašćenja u upravljanju obrazovnim, zdravstvenim, socijalnim, kulturnim i drugim institucijama u srpskoj zajednici na Kosovu koje trenutno rade unutar administrativnog sistema Republike Srbije.
- Posедуje ovlašćenja da donosi podzakonske akte kojima reguliše rad ovih institucija, kao i inspeksijske organe koji nadgledaju njihovo ispunjenje.
- Koordiniše rad primarnih, sekundarnih i tercijarnih zdravstvenih ustanova, kreira organizacione politike i upravlja budžetom tih ustanova.
- Upravlja javnim zdravstvenim fondom, prikuplja doprinose osiguranika iz srpske zajednice i garantuje im sinhronizovanost sistema zdravstvene zaštite sa Republičkim fondom za zdravstveno osiguranje iz Beograda.
- Omogući dvostruku akreditaciju (Srbija-Kosovo) za obrazovne institucije u srpskoj zajednici.
- Ima diskreciono pravo definisanja minimalnog broja učenika koji formiraju odeljenje, mimo standarda oba sistema, kako bi se obezbedio rad škola na srpskom jeziku u ruralnim sredinama.
- Poseduje ovlašćenja da uspostavlja, reguliše i koordiniše rad kulturnih institucija – muzeja, pozorišta, biblioteka, medija itd.
- Osniva sportska udruženja sa dvostrukom akreditacijom na Kosovu i u Srbiji, što će im omogućiti članstvo u sportskim asocijacijama i takmičenje u ligama po izboru.
- Bude osnovana po sporazumu koji sadrži jasne međunarodne garancije i sistem zaštitnih mera koje uključuju periodične procene doslednosti u njegovoj primeni.
- Osnivanje pododbora za nadgledanje primene sporazuma o autonomnom okviru za srpsku zajednicu unutar Zajedničkog odbora za praćenje implementacije puta za normalizaciju odnosa Beograd-Priština (Tačka 11).

Ova lista ne iscrpljuje sve nadležnosti koje bi buduće telo trebalo da ima, već pruža uvid u suštinske elemente okvira funkcionalnog samoupravljanja osnovnim životnim pitanjima srpske zajednice na Kosovu. Taj kvalitet se može postići samo ukoliko proces uspostavljanja autonomnog okvira bude zasnovan na sledećim principima:

- Rešenja ne smeju biti limitirana postojećim zakonodavnim okvirima Srbije i Kosova, već će predviđati njihove izmene u cilju osnivanja i garantovanja modela funkcionalnog samoupravljanja za srpsku zajednicu.

- Slično tome, postojeća evropska iskustva, na koja se upućuje u Članu 7 sporazuma o Putu za normalizaciju odnosa Kosova i Srbije, moraju biti izvor inspiracije za rešenja prilagođena istinskim potrebama srpske zajednice na Kosovu, a nikako njen ograničavajući okvir. Ovaj princip polazi od činjenice da su dobra rešenja samo ona koja uzimaju u obzir lokalne društveno-političke specifičnosti.
- Konačno, budući autonomni okvir treba da legitimizuje institucionalne veze Srba sa Kosova i Srbije. Iako te organske veze u Prištini nazivaju instrumentalizacijom, one su u dobrom delu legalizovane pozitivnim pravnim propisima, ali i načelnim predlozima u tekstu sporazuma o normalizaciji.

Ekonomija

Preporuke vezane za ekonomski razvoj srpske zajednice imaju za cilj da kreiraju stimulatino okruženje za razvoj privatnog preduzetništva, jer je prema rezultatima studije taj sektor jedini koji ima potencijal za rast. Da bi se to postiglo neophodno je učiniti sledeće:

- Kreirati strateški plan za ekonomski razvoj srpske zajednice na Kosovu, kao programsku osnovu „specijalnog EU paketa investicija i finansijske podrške” iz Člana 9 Sporazuma o putu za normalizaciju odnosa Kosova i Srbije.
- Strateški plan koji će izraditi EU uz saradnju sa Beogradom i Prištinom mora u obzir uzeti lokalne prioritete i specifične razvojne prednosti na lokalnom nivou (turizam, banjski kapacitet, proizvodnja organske hrane i sl) kako bi imao održive efekte.
- Republika Srbija na osnovu strateškog plana za ekonomski razvoj treba da razvije **Razvojni Fond** koji će ciljati na mlade ljude, mlade bračne parove i socijalno ugrožene porodice.
- Sve interesne strane posebnu pažnju moraju posvetiti elementu ekonomske održivosti u **procesu povratka raseljenih lica** na Kosovo kako bi ga učinile održivim i trajnim.
- Republika Srbija, na osnovu modela subvencionisanja stranih ulagača u Srbiju, treba da razvije **Mere subvencionisanja domaćih firmi za proširenje poslovanja na Kosovu** i zapošljavanje ljudi iz srpske zajednice. Taj paket mera treba da uključuje i subvencije od 10.000 evra za svako otvoreno radno mesto na Kosovu, ali i poreske olakšice za kompanije u tom programu.
- Kreirati **Centralizovani servis** za asistenciju privrednicima iz srpske zajednice pri integraciji na kosovsko tržište (akreditacije, umrežavanje, obuke i sl), uključujući i podršku za pristup razvojnim fondovima iz Prištine, Beograda i međunarodnih donatorskih agencija, odnosno, kreditnim aranžmanima i svežem kapitalu.
- Vlada Kosova treba da uvede **meru afirmativnih kvota** u raspodeli sredstava za jačanje privatnog sektora kojima bi se osiguralo da proporcionalni deo sredstava bude rezervisan za preduzeća iz nevećinskih zajednica na Kosovu.
- Nezavisna procena ispunjenja kvote od 10% pozicija u javnim institucijama za pripadnike nevećinskih zajednica na Kosovu koje prema ustavnom principu pravične zastupljenosti propisuje Zakon o civilnoj službi Kosova. Isti procenat treba da obuhvati sekundarne zakonodavne akte koji propisuju afirmativni pristup Vlade Kosova u zapošljavanju pripadnika nevećinskih zajednica, takozvane ARM (Active Recruitment Measures) mere.

- Reaktivirati funkcionisanje Fonda za razvoj kao važnog instrumenta za obezbeđivanje razvojnih sredstava srpskoj zajednici i redefinisati njegovu namenu proširivanjem upotrebe sredstava i na srpsku zajednicu južno od reke Ibar.
- Organizacije civilnog društva iz srpske zajednice da sačine programe koji se bave položajem prava radnika u privatnom sektoru.
- Iskoristiti prednosti postojanja akademskog centra kakav je Univerzitet u Mitrovici i kroz partnerstvo sa privatnim sektorom razviti ekonomske razvojne i inovativne programe (IT sektor, poljoprivreda itd).
- Kao meru diversifikacije izvora finansiranja za privatni sektor u srpskoj zajednici, civilno društvo samostalno ili u saradnji sa lokalnim vlastima treba da kreira online platforme (crowdfunding platforme) kojim podstiče ulaganje (investicije ili filantropsko) dijaspore.

Zaštita kulturne baštine i položaj Srpske pravoslavne crkve

Kao važan element nacionalnog identiteta srpske zajednice, ovo pitanje zahteva poseban fokus u predstojećem procesu pregovora oko identifikovanja samoupravnih ovlašćenja srpske zajednice na Kosovu. U delu koji se odnosi na status i imovinska prava srpske zajednice na Kosovu neophodno je u razgovore i konsultacije uključiti i relevantne predstavnike Srpske pravoslavne crkve.

Sveobuhvatni sporazum o normalizaciji između ostalog mora ponuditi efikasna rešenja za:

- Dopunu postojeće liste objekata koji bi uživali posebnu međunarodnu zaštitu sa opšteprihvaćenom kategorizacijom različitih objekata i lokaliteta. To bi podrazumevalo verovatnu dopunu liste od 44 objekta pomenutih u Ahtisarijevom planu.
- Rešavanje aktuelnih imovinskih sporova i sporova oko nadležnosti (Manastir Visoki Dečani, Hram Hrista Spasitelja u Prištini, Manastir Svetih Arhangelata kod Prizrena, Novo Brdo itd.) koje bi podrazumevalo obavezu Prištine da primeni sve sudske odluke koje potvrđuju svojinska prava SPC.
- Punu primenu plana za restituciju imovine SPC prema odredbama i u duhu Ahtisarijevog predloga, uključujući i zabranu dalje privatizacije konfiskovane, nacionalizovane ili eksproprisane imovine na koju Srpska pravoslavna crkva polaže pravo.
- Na osnovu postojećih rešenja u evropskoj praksi istražiti primenljivost principa eksteritorijalnosti kojima bi se ojačao mehanizam zaštite kulturnog i verskog nasleđa srpske zajednice na Kosovu.
- Utvrditi izvršne nadležnosti Saveta za sprovođenje i nadgledanje (SSN) zaštićene dodatnim zakonskim mehanizmima koji bi osigurali sprovođenje odluka tog dela bez arbitrarne uloge Prištine.
- U saradnji sa SPC zaštititi njena imovinska prava, slobodno kretanje, ekonomske, carinske i druge provizije, kao i kanonske veze Eparhije raško-prizrenske sa Patrijaršijom SPC koja ima svoje vekovno sedište u Peći.

Bezbednost

Odgovoran pristup osiguranju pune bezbednosti srpske zajednice podrazumeva strukturne napore ka smirivanju etničkih tenzija i postizanju dugoročnih političkih rešenja. Proces normalizacije odnosa između Kosova i Srbije se pokazao kao značajan generator etničkih i političkih tenzija, pa je postizanje sveobuhvatnog sporazuma, po principima kompromisa, suštinska prilika da se označi kraj političkih razmirica i nestabilnosti koje one proizvode na nivou zajednice. Ovaj proces bi mogao da doprinese stvaranju stabilnog okvira za srpsku zajednicu na Kosovu, omogućavajući njenim pripadnicima da se osećaju sigurnije i da bolje planiraju svoju budućnost. Da bi se to postiglo, neophodno je ispuniti određene preduslove.

- Najznačajniji preduslov punog angažovanja pregovaračkih strana na rešenjima budućeg sporazuma o normalizaciji odnosa je identifikovanje političkog rešenja za trenutnu krizu na severu. To rešenje uključuje organizovanje novih lokalnih izbora na severu Kosova, uz puno učešće Srba, na osnovnu punih garancija međunarodne zajednice o uspostavljanju A/ZSO, odnosno autonomnog okvira za srpsku zajednicu.
- U istim procesu i po istom modelu, osigurati povratak Srba u pravosudne institucije.
- U što kraćem periodu normalizovati rad kosovske policije na severu Kosova, političkim rešenjem u procesu dijaloga, koje predviđa određeni oblik amnestije za veliki deo pripadnika kosovske policijske službe koji su je napustili tokom 2022 godine
- U dugoročnoj perspektivi, obezbediti suštinsku integraciju Srba u policijske strukture. Termin suštinska znači da integracija prevazilazi proste statističke norme o broju policajaca iz srpske zajednice, već podrazumeva i njihovo učešće u komandnim strukturama na osnovu objektivnog sistema napredovanja u karijeri.
- Intenzivirati civilno nadgledanje postupanja specijalnih snaga na severu Kosova do postizanja dogovora o njihovom povlačenju ili oblicima angažovanja u saradnji sa vlastima, a na lokalnom nivou.
- Pravnu i imovinsku sigurnost nevećinskih zajednica na Kosovu osigurati uz doslednu primenu pravnog okvira aktivne međunarodne monitoring mehanizme
- Podržati mere na izgradnji poverenja između zajednice koje uključuju sve društvene aktere.

Obrazovanje

Obrazovno-vaspitni sistem u srpskoj zajednici na Kosovu funkcioniše po programu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, stoga je uloga RS ključna u podizanju kvaliteta obrazovanja u srpskim zajednicama na Kosovu i vraćanju ugleda prosveti kao profesiji. Međutim to ne znači da je uloga Prištine u tome zanemarljiva, budući da pojedini potezi koje povlači direktno negativno utiču na funkcionisanje obrazovnog sistema na Kosovu.

Imajući to u vidu, kao početni koraci u podizanju nivoa kvaliteta obrazovanja neophodna su:

- Jačanje infrastrukture obrazovnog sistema u srpskoj zajednici kroz ciljane i transparentna ulaganja Republike Srbije, ali i povlačenje odluke gradonačelnika Severne Mitrovice kojom se zabranjuje izgradnja Univerzitetskog centra kao projekta koji bi u značajnom meri prošio prostorne kapacitete Univerziteta u Mitrovici.
- Jačanje nastavnog kadra na svim nivoa obrazovnog sistema srpske zajednice kroz primenu meritokratskih principa u zapošljavanju nastavnog kadra i njihovo aktivno učešće u programima stručnog usavršavanja.
- Ograničavanje broja mandata za direktore škola po uzoru na progresivna regionalna rešenja (na primeru Crne Gore gde zakon ograničava na dva mandata) kako bi se smanjile mogućnosti za zloupotrebu položaja i koruptivne prakse.
- Uvođenje novih programa na Univerzitetu u Mitrovici, kao i usklađivanje nastavnih planova sa potrebama tržišta rada i evropskim obrazovnim trendovima kao meru za smanjivanje broja mladih koji zbog tih nedostataka napuštaju Kosovo.
- Puno poštovanje i primena Briselskih i Berlinskog sporazuma o uzajamnom priznanju diploma i profesionalnih kvalifikacija. Ispunjenje navedene obaveze je ključna stavka za zapošljavanje, profesionalno napredovanje, afirmisanje i uključivanje pripadnika manjinskih zajednica u kosovsko društvo.

Političko organizovanje srpske zajednice na Kosovu

Suštinski problem u političkom delovanju srpske zajednice na Kosovu, ali i Republike Srbije je nedostatak strateškog pristupa, kao posledica nedostatka društvenog konsenzusa o nacionalnom interesu po pitanju Kosova. Šanse da do takvog napretka u političkoj svesti dođe u skorijoj budućnosti su minimalne. Polazeći od toga, glavna preporuka ovog izveštaja je *da se jedinstveno političko delovanje svih društveno-političkih aktera usmeri na humane politike*, tačnije na očuvanje ljudskih resursa u srpskoj zajednici na Kosovu. Jedan od preduslova da se to postigne je **redefinisanje praksi političkog delovanja, pa i samog poimanja politike** kako unutar srpske zajednice na Kosovu tako i na relaciji Srbi sa Kosova – Srbija. To se može postići na sledeći način:

- Aktivno učestvovati u političkom životu na Kosovu i koristiti sve postojeće mehanizme zaštite od diktata većine. Alternative takvom pristupu nema a nedavna kriza na severu je suštinski demonstrirala sve rizike od vaninstitucionalnog delovanja.
- Započeti otvoreni društveni dijalog unutar srpske zajednice o identifikovanju rešenja i *specifinih aranžmana* za samoupravljanje srpske zajednice predviđenih Članom 7 sporazuma o Putu za normalizaciju odnosa Kosova i Srbije.
- Sistemskim naporima jačati društveno-politički pluralizam u srpskoj zajednici i reprezentativni karakter političkih predstavnika kako bi zanemareni interesi zajednice južno od reke Ibar dobili jasnu i efikasnu političku artikulaciju.
- Iste promene, dakle predstavljanje zanemaranih interesa unutar zajednice, ciljati jačanjem nezavisnih društvenih faktora poput medija, organizacija civilnog društva i drugih formi samostalnog organizovanja građana u cilju zaštite ličnih i javnih interesa.
- Ohrabrivati aktivizam na nivou lokalne zajednice kao formu pritiska na odgovorno ponašanje vlasti i temelj participatorne demokratije.
- Profesionalizovati zanimanje političar formiranjem **Fonda za stipendiranje mladih lidera** iz srpske zajednice putem kojeg bi svake godine na studije na Fakultet političkih nauka u Beogradu ili međunarodne akademske programe, odlazilo po 10 studenata iz srpske zajednice sa Kosova. Isti Fond treba da sadrži

napredne akademske programe za efikasno upravljanje u javnom administraciji. Po završetku programa, studenti bi dobijali radna mesta u institucijama unutar srpske zajednice na Kosovu.

Korupcija

Različiti oblici neetičkih i nelegalnih oblika vršenja vlasti i distribucije javnih sredstava poput korupcije, nepotizma, klijentelizma i sl. nisu bili posebna tema ovog istraživanja. Međutim, u svakoj od obrađenih oblasti ukazivalo se na štetne posledice nekih od manifestacionih formi takvih društveno-političkih obrazaca. Bilo da je to kopurcija u programima ekonomske pomoci, politička pripadnost kao kriterijum za zapošljavanja, tretman obrazovnog sistema kao partijskog plena i još mnogo toga, ovi obrasci su se pokazali kao jedan od glavnih faktora demokratskog deficita unutar srpske zajednice i jedan od ključnih uzroka odlaska mladih sa Kosova. To pokazuje da je uređivanje unutrašnjih odnosa u srpskoj zajednici jednak izazov za postizanje uslova za opstanak, kao što je i uređivanje odnosa sa Albancima. Mere kojima bi se to sprečilo su pre svega systemske, jačanje sistema institucionalne kontrole, nezavisnog sudstva i slično. Problem je što su strane odgovorne za jačanje institucionalnog nadzora upravo one koje imaju i najveću korist od njihove manjkavosti. Zato je deo sa preporukama u najvećoj meri usmeren ka nezavisnim društvenim akterima koji bi aktivnijim pristupom ovom pitanju u značajnom meri omogućili da se iskorene sveprisutni koruptivni obrasci. To se može postići tako što će se:

- Ojačati/kreirati sistem alarmiranja na koruptivne prakse, uvođenjem posebnih zaštita za uzbunjivače i promovisanjem opšte društvene solidarnosti u slučaju represije prema pojedincima ili organizacijama koje ukazuju na koruptivne radnje,
- Dati podrška istaknutim regionalnim organizacijama za nadzor korupcije (CINS, KRIK itd) da svoje programe i delovanje prošire i na srpsku zajednicu na Kosovu,
- Jačati istraživačko novinarstva unutar srpske zajednice na Kosovu,
- Depolitizovati pravosudne aktivnosti na suzbijanju korupcije, bilo ograničavanjem političkog uticaja ili zloupotrebe njihovim pripisivanjem etničkoj netrpeljivosti,
- Unutar budućeg okvira (tela) za autonomna ovlašćenja srpske zajednice kreirati sistem socijalnih karata (registra) u srpskoj zajednici na osnovu kojeg bi se planirale socijalne politike i pravedna raspodela resursa i razvojnih programa.

Drugi svepristuni obrazac koji se pojavljuje kao uzrok poteškoća srpske zajednice u različitim oblastima ovog istraživanja je neodgovorna i selektivna primena pravnog okvira za zaštitu prava zajednica od strane vlasti u Prištini i to nije, karakteristika aktuelne vlade, već obrazac koji je u različitim manifestacionim oblicima obeležio sve dosadašnje sazive kosovske vlade. Konzistentnost takvog pristupa navodi na zaključak da je negiranje prava srpske zajednice vanpartijski konsenzus političkih predstavnika kosovskih Albanaca. Različiti činioci iz srpske zajednice, ali i međunarodni mehanizmi za praćenje, već godinama ukazuju na taj problem, ali se odnos kosovske vlade prema srpskoj zajednici ne menja. Zbog toga je neophodno da međunarodna zajednica promeni dosadašnji pristup i za potrebe sveobuhvatnog sporazuma kreira snažan mehanizam za kontrolu primene njegovih odredbi i zakonodavnog okvira koji štiti prava nevećinskih zajednica. Taj mehanizam mora imati konkretne mere kaznenog karaktera za strane koje ga krše, ne primenjuju ili uslovljavaju. To je ujedno i poslednja preporuka ovog izveštaja.

Ova publikacija nastala je u okviru projekta koji sprovodi nevladina organizacija Centar za Afirmativne Društvene Akcije – CASA uz finansijsku podršku Ambasade Velike Britanije u Prištini. Publikacija sadrži i navode iz studije slučaja o migratornim obrascima u srpskoj zajednici na severu Kosova koja je podržana od strane Kosovske Fondacije za otvoreno društvo KFOS. Stavovi izraženi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorima istraživanja i ne predstavljaju nužno stavove Britanske ambasade ili KFOS-a.